

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN ÉS HERCEG JÁNOS ESSZÉJE
VARGA ZOLTÁN NOVELLÁJA
KONTRA FERENC ÉS APRÓ ISTVÁN
DÍJNYERTES REGÉNYÉNEK RÉSZLETE
IVAN GORAN KOVAČIĆ VERSEI
CSÁTH GÉZA NAPLÓJÁNAK BEFEJEZŐ RÉSZE

FÜST MILÁN SZÁZ ÉVE —
DANYI MAGDOLNA, JUNG KÁROLY ÉS
SZŰGYI ZOLTÁN VERSEI
HERCEG JÁNOS, HÓDI ÉVA, HARKAI VASS ÉVA,
PAPP GYÖRGY, JUHÁSZ ERZSÉBET, VAJDA GÁBOR,
RAJSLI ILONA, CSÁNYI ERZSÉBET ÉS LÁNCZ IRÉN
TANULMÁNYA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1988

Július–Augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LII. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Brasnyó István: Maszlag (esszé)</i>	861	
<i>Varga Zoltán: A Mester és csodái (novella)</i>	864	
<i>Kontra Ferenc: Drávaszögi kereszték (regényrészlet)</i>		875
<i>Apró István: Három folyó (regényrészlet)</i>	888	
<i>Ivan Goran Kovačić: Lángok és rózsák (versek)</i>		899
<i>Szűgyi Zoltán: Gyermekeknek (versek)</i>	910	
<i>Tari István: Nem lehet a másé (vers)</i>	915	
<i>Fülöp Gábor versei</i>	919	
<i>Herceg János: Levelek (esszé)</i>	920	
<i>Csáth Géza: Napló 1912—1913 (VII., befejező rész)</i>		123
<i>Erős Istvánné Kovács Teréz: Életem történetei (önéleltírás, IV. rész)</i>		930

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Füst Milán száz éve 938

Danyi Magdolna: Egy igazi művészhez (vers) 938

Jung Károly: Messa da requiem (vers) 938

MASZLAG

BRASNYÓ ISTVÁN

Köszönöm a fehéret, habár mily távol áll tőlem, miután kapható vagyok a szétkürtölésre és a szócsavarásra: csupa tölcésiesen tátogó harsonája a rossz hírnek — előle eliramodni már nem tart meg e sodrás túlon túl tágasra sikeredett lendülete, rövid, egynyári lét! Hogy meggyőzőbb lenne, ha a csíra koholmányánál kezdem, egyáltalán, ez a lehangoló kezdet a világ vak barázdájában, amely sehogyan sem fér ki a síkon, mindahányszor elakad, visszafordulva a tulajdon bizonytalanságába a megvalósulás és az elrendelés peremén, ahol végül is a gyöngyházzsínű üstökben megkapaszkodik mindenféle szélroham, a halott, verdeső szárban, mintha gyökerestül tépné ki a telet, végleg átállva alacsony hőmérsékletre, ahogy a lélegzet akadna el.

Am kevés fagyott belém ebből a tudományból a levelek fonákjáról, hiábavaló volt az ösvény a marhaaklok mellett, túlon túl szerettem ott ahhoz, hogy lelépjek róla; meg a méhdöngés is, ahogy a reher alagútba befurakodnak harmonikázó potrohukkal: elegendő egyetlen szúrásuk a szemöldök közé, hogy vége szakadjon a kíváncsiskodásnak, és attól kezdve sakálképpel szaglászva a levegőt, ahogy tassan földagad és lüktet, miként az elszabadult denevérszárny suhintasai szivárognának szét ereinkben.

Van, ami érinthetetlen, de mégis leleselkedik. Erőtéljes haragoszöld a felfoghatatlanság boszorkánykonyhájáról! Mérget röpit a látósíkba! Különb a marása a farkasalmáénál! És oly hosszú időt eltölteni e növénytársulásban! Mezei virágom . . .

Sohasem látni például, hogy sírokon nőne. Képtelen a túlvilágban meggyökerezni, nem ér le legendák mélységeibe, mindörökre

kortárs növény marad, ahogy külön életet él — attól fogva, hogy világosan fölismerhető, semmi sem ragaszkodik hozzá, inkább odébb-
 araszol a közeléből, vagy megfullad a helyhezköttöttség hurkában. Magunk is gyakorta így vagyunk ezzel: más helyet kellene talál-
 nunk, kívül a magasra földobált trágyadombon, akár megközelíthe-
 tőbbet, akár elérhetlenebbet, hintve tövises magházból a tenyészet
 fekete magvait, a végtelen hályogos tekintetibe lőtt maréknyi söré-
 tet.

*

Mielőtt végleg széttagolódna mondatunk a maga kurta jelentésére, tartva határai felé, ameddig zengése képtelen kiterjedni, hogy csu-
 pán egy levél lándzsája mutat irányt, mellünknek feszülve, mintha
 klorofill lenne a vérünk a roppant méretűre tágult alkonyati foto-
 szintézisben.

Ez aztán a lebomlás! Ez a mindenre való képtelenség! Az éj-
 szakai burjánzásba való kétszikű átlényegülés, amelynek sötét kalóz-
 lobogóját harántirányban galaxis pöttyezi — égi testem ez alatt az
 elsodort szemfödél alatt, miközben őszi tüskés buzogánya dobol a
 szélfúvás erejével, hijával a megtestesülésnek, odahagyva szinte min-
 dent a váratlan jövendőért: vajon tágul-e a horizont, ha rézoxidként
 veri föl a látóhatárt, kitölteni igyekszik az óriási, a földgolyó által
 is elhagyott, ürbe szakadt szemodvat.

A parázs keserves és gyors véget érne itt, annyi hamuval lakolna,
 hogy egy ló pofáját szürkére kenni is kevés; ez bizony nem lesz
 cöppálya, csupán árnyékának kicsinyített vázlata a havon, akár a
 görgő hőemberfej borostája, bátran semmibe vehető nyoma, épületfalak
 tövében, ahová legföljebb kutya vizez, akárcsak a kapadohány (*nico-
 tiana rustica*) kórójának gyökerére, alfajok családjait hidalva át egy
 lábemelintéssel — látva e nagy hiányt a láncolatban, vajon hogy áll
 majd a szád, kicsikém? Hogy túl tágas ez a ridegség, ami egyszeri-
 ben szívszorogásainkra szakadt . . .

Immár téli füstjével is körülírhatatlan.

*

Ma csupán ennyit tudni róla, vagy ennyit sem tudni, mintha ide-
 gen sors gyötörne, a világot idegen lidércnyomás látogatná, amely
 annak idején mit sem sejtve maszlagát legelte, akár valami öntudat-
 lan lombhullása a kereket befutó időnek, és csupán ez maradt vissza

belőle, miután összeroppantotta a Föld gyomrában gördülő tektonikus morajlást, amelynek hátán a televény lefut a vízre, s a hullám láttán púpos parttá dermed, rablólétrát tartva az ég felé a gázlómadárnak. Csakhogy innen nem errefelé visz a kiút, sokkalta inkább semerre; akik futva keresik, megsebzett lábbal, a maszlag levelére csöppen a vérük, ritka, sötétvörös árnyalatot adva, mint afféle szándékos jelzést az egyedi ösvényre: rozsdás kardba vagy kaszába léptek, esetleg Iaszón, a félsarujú ember hajította utánuk ekevasát, tudván tudva, hogy mit tesz.

A MESTER ÉS CSODÁI

VARGA ZOLTÁN

Mi az, kiskutyám, mit akarsz tőlem? Nincs semmim, legfeljebb ez a kötél itt, ne félj, nem neked szántam... Hogy akkor kinek, minnek és miért? Neked ugyan minnek mondanám? Nyomorult kóbor eb vagy, oktalán állat, honnan érthetnéd?

Ámbár ki tudja? Hátha csodakutya vagy. Hiszen ezekben a napokban annyi volt körülöttem a csoda, eggyel több vagy kevesebb, ugyan mit számít... Sőt már korábban is, amióta csak hozzászegődtem a Mesterhez, kezdettől fogva szépen termett belőlük, mondhatnám, bővelkedtünk csodákban. Nem is akármilyenekben, mivel halottfeltámasztás is akadt közöttük. Mindenekelőtt a Lázáré, a Mária és Márta öccsége: négy napja volt már kiterítve, és akár hiszed, akár nem, szaga is volt már. Meg azé a másik fiúé is, a Naim városából valóé, akit épp aznap temettek. Jobban mondva temettek volna, mivel mi egyenesen a halottas menettel futottunk össze. A harmadik meg, az a sorvadásos kislány, talán tizenkét éves, valami zsinagógabeli előljáró leánya, bár ő állítólag élt még, mikor az apja elindult értünk. Azazhogy a Mesterért, mi pedig, élünkön a Mesterrel, mentünk is tüstént. Csak hát nem tudom, lehetünk-e félúton, amikor elénk toppan valami szolgálóféle a házból: késő már, kész, ne is fáradjunk. Úgyhogy az apa, teljesen letörve, köszönte is volna már a Mester készségét, ha így van, hát így van, mit van mit tenni. Mire a Mester igencsak megdorgálta, hogy ez ilyen kishitűség meg olyan, és hát csakugyan, alig érinti meg, a kislány már ül is föl, kerekre nyitja szemét, ámul is mindenki körülöttünk. Rajtunk kívül inkább csak, mivel mi ekkor annyira bíztunk már a Mesterben, hogy alighanem azon csodálkozunk, ha nem így történik... Na és az ördögűzések! Mert egyszer valami ördögösöket meg nyavalyatörőseket is hoztak a Mester elé, ő meg csak rámutatott a tó mellett turkáló disznókondára. Hogy a szerencsétleneket megszállva tartó gonosznak ott a he-

lye: tisztátalan állatokban a tisztátalan lelkeknek. Azok meg éktelen sivalkodással, rohanvást bele a vízbe. Mintha megvesztek volna. Bár lehet, hogy tényleg megvesztek. Mintegy a mester parancsára, lévén ez ugyanolyan semmiség a Mesternek, mint borrá változtatni a vizet ott a menyczön, az egész vendégsereg bámulatára. Vagy ötezer embert lakatni jól öt kenyérből és halból, hogy a járóvá és látóvá tett bénákról és vakokról ne is beszéljünk.

Am miután a Városba bevonultunk! Mert nehogy azt hidd, hogy csak úgy megérkeztünk, dehogyis, mi vonultunk! Ekkor sokasodtak meg csak a csodák körülöttünk!... Csak hát ilyen az ember, ilyen teremtménye az Úrnak. Hozzászokik még a csodákhoz is, egyre többet kíván belőlük. Mind nagyobbakat.

Pedig már maga az a bevonulás is. Kész csoda volt az is, ha meg-gondolom.

Hogy az utca népe ekkora ünnepléssel fogadjon egy fiatal, számárháton ülő varázslót. Felsőruháit teregesse le, pálmaágakat szórjon eléje, amerre csak elhalad, leboruljon előtte. Meg előttünk is. Mert mi mint a Mester tanítványai és kísérői mindezt könnyen magunkra is vehettük. Akár akartuk, akár nem, sokat veszítve alázatunkból. Pedig hát... de te ne tudnád, milyen fontos is az alázat, éppen te, alázatos kutya létedre. Kutyák közt, a kutyák világában is, hát még az ember számára. Nem kevésbé pedig az Úr számára, bizonyára ezért is fordította el orcáját rólunk. Gögünktől megundorodva. Amiért mi a Mesternek címzett hódolattól elkapatva, mintha egyenesen azon igyekeztünk volna, hogy annak róla lepergő cseppjei minél inkább minket érjenek. Mintegy a hivalkodás illatával fedve el porszem voltunknak azt az őseredeti verejtékszagát, ami egyedül kedves az Úr orra számára. Bizonyára akkor is fintorgásra készítetve már, mikor ennek még semmi jelét sem tapasztalhattuk. Mivel a nép valósággal sereglett körénk. Helyesebben a Mester köré, aki eddig soha nem látott bőségben ontotta a csodáit. Gyakran olyankor is gyógyítva, ha igazán nem is akarta; mert nemegyszer az is elég volt, ha a gyógyulásra áhítozók közül valaki szándékosan vagy véletlenül hozzáért csupán: azon nyomban megszűnt a bicegés, eltűnt a púp, volt fekély, nincs fekély, sőt a Mester titokzatos gyógyereje mintha még tovább is adódott volna. Annak köszönhetően, hogy a frissen gyógyultat valaki a még csak gyógyulni vágyók közül kézzel illette. Nem is okvetlenül a csupasz bőrét, hanem a ruháját csak.

De művelt a Mester czeekben a napokban egészen másfajta csodákat is. Haragosakat, kevésbé jóságosakat. Azzal a fügefával például, melyet egy délutánon a Város határában sétálva pillantottunk

meg. És hát én igazán nem tudom, mit vétett neki ez a szerencsétlen fügefafa, ha egyszer, messze lévén még fügeérés ideje, neki is tudnia kellett, hogy nem várhat gyümölcsöt tőle. Mégis, indulatainak azon melegében ítélte rögtöni kiszáradásra: pillanatok alatt ott is állt csupaszb ágakkal. Hasonló indulattal kergette ki különben a Templom tornácáról az ott tanyázó pénzváltókat is. Minden csoda nélkül, csak úgy, összesodort kötéllel csapkodva maga körül, olyannal, mint ez is, kiskutyám, itt, a kezemben. Nem is igazán értettük, miért ront nekik haragjában kivörösödve, hiszen ezek a pénzváltók azelőtt is mindig ott voltak. De hát tudta ezt a Mester is, ezért is csodálkoztunk indulatai hirtelen fellobbanásán, mielőtt magunk is hozzálátunk volna a kiséprőzéshez. Nem kevesek öröme, mivel ez sokaknak tetszett. Annál kevésbé a papoknak és más templombelieknek, akik igencsak szűrös pillantásokkal méregettek bennünket. Nemcsak ezért, hanem a Mester szavai miatt is, amiért a képmutatókat, főleg pedig a gazdagokat, mérges kigyóknak mondta. Vagy amiért a Város pusztulását jövendölte meg lakosainak bűnei miatt. Mondván, hogy kő kövön nem marad itt, méghozzá hamarosan, mivel még a beszédét hallgatók közül is sokan megérhetik ezt. Ez pedig némelyeknek ismét csak tetszett, másoknak nem, voltak, akik máris összedugták fejüket, valamit láthatóan forraltak is, még ha mi nem nagyon hittük is, hogy bármit tehetnek. Ellene? A Mester ellen? Ha egyszer láttuk a megátkozott fügefafa leveleit, elsárgultan és összeaszottan porba hullani. Acsarkodjanak hát! Vagy tegyenek fel akár furcsa kérdéseket is: kell-e adót fizetni a császárnak? Ezzel is csak annak lehetőségét adva meg a Mesternek, hogy ügyesen kivágja magát: kapja meg mindenki a magáét, nem csupán az Úr, hanem még a császár is, bármennyire bálványimádó.

Fő, hogy az Úr legyen velünk. Mindenekelőtt magával a Mesterrel.

Ám hogy mindvégig velünk volt-e? Attól félek, nem. Mivel ezekben a napokban önmagáról mint az Úr egyszerűlt fiáról kezdett beszélni, mi tagadás, némi nyugtalanságot is támasztva bennem. Mert hát nem tudom, okvetlenül dicsekedni kellett-e ezzel, méghozzá mindenki előtt. Hiszen még ha igaz is, nem lett volna jobb óvatosabban szólni erről, cseppenként adagolni csak, nem is annyira az Úr, inkább az emberek miatt, kívánni míg mások mondják Isten fiának? És hát az Ég meg a Föld, hogy azok elmúlhatnak, de az ő beszédei, azok nem, elvégre az atyák tiszteletet várnak el fiaiktól, nem pedig hogy műveik tartósságát ekképpen alábecsüljék... Egy-

szóval, bocsásson meg a Mester, de... nem tudom, nem lett volna-e jobb, ha kevesebb szó kíséretében műveli a csodáit.

Bár bizonyára maga a Mester is megérezte ezt, ráneheződő súlyát az atyai neheztelésnek. Ezért is kezdhette mondogatni, hogy közel az idő, nem soká marad már köztünk. Megfeledkezve eljövendő királyságáról. Pedig megígérte nekünk, mi meg számítottunk rá; miért is ne, hiszen csodatévő hatalmának birtokában nem is pusztán Izráel ura lehetett volna, hanem akár a Birodalomé is, letaszítva a császárt trónjáról, végtére is mi az neki... feltéve, hogy nem vonta magára atyja haragját. Ám hogy ennyire fiatalon és csodatévő ereje birtokában, váratlanul a halálra kezdjen készülődni, méghozzá nem is akármilyenre, hanem úgy végezve keresztfán, mint valami elvetemült gyilkos, nyomorultan, mint valami szökött rabszolga... nem, ezt sehogyan sem értettük. Még talán Simon, az öreg halász sem, pedig ő oly hű követője volt a Mesternek, hogy mikor az egyszer vízen járt, megpróbált utánamenni. Pár lépést, akár hiszed, akár nem, meg is tett, de aztán mégiscsak úszva volt kénytelen partra vergődni... Szólni azonban egyikünk sem szolt, egyikünk sem a tizenkettő közül, épp csak olykor ijedten néztünk egymásra.

Magam is csak Józsefnek szoltam. Annak az Arimátia városából való Józsefnek, aki szintén a Mester követői közé tartozott, de mivel gazdag, titokban csupán. Vagy talán mert bölcs, azért is.

Ezért is fordultam hozzá. Nem sokkal a pászka ünnepe előtt, melyet az ő házánál készültünk mindannyian megülni. Egyedül öléltete merve hangot adni aggodalmamnak. Azután, hogy az ünnepi vacsoráról kijelentette: ez lesz utolsó vacsorája is a Mesternek.

— De hát miért? — kérdeztem tőle.

— Így döntöttek felőle — felelte a szemében mélységes szomorúsággal. — Így döntöttek a főpapok a Templomban. Meg a helytartói palotában is, a császár nevében.

— Amiért csodákat művelt?

— Miért? Ennyi talán nem elég? Halottakat támasztott föl, betegeket gyógyított.

— Meg vízen is járt.

— Hogy a népet szédítse. Amit nem én mondok, hanem ők. Azok ott, a Templomban.

— De hiszen igaz volt. Valamennyien láttuk. Mindannyian ott voltunk.

— Annál rosszabb. Hazugság helyett igazsággal szédíteni sokkal inkább veszélyes. Ezért tették meg a császár ellenségének. És Izráel árulójának is egyúttal.

— De kinek árulta el Izráelt? Mármint szerintük.

Mire az Arimátia városából való József először csak kifordította tenyerét és megvonta vállát. — Kinek, kinek? Nem mindegy? — kérdezte aztán furcsán mosolyogva, de hangjában ingerültséggel. — Mondjuk, a rómaiaknak. Azzal, hogy kikeregette a pénzváltókat. Megakadályozva, hogy a bálványimádó császár képeivel díszített római dénárokat templomi ezüstsékelekre váltsák át, ahogyan ez szokás volt mindeddig. Megfosztva a Templomot a neki járóktól, magát az Urat is, ha úgy tetszik.

— Tényleg ezt mondják?

— Hogy valóban mondják-e, nem tudom. De mondhatják, és ennyi elég. Azt is, hogy megszenteltelenítette a Templomot, mert ezt is mondhatják. Vagy mégsem érted?

— Azt, hogy miképpen szentségtelenítette meg a Templomot... Nem, ezt nem értem.

— Úgyszintén azzal, hogy a pénzváltókat elűzte. Hiszen ez azt is jelenti, hogy szerinte nincs szükség pénzváltásra. Forogjanak csak a Templom falai közt a magukat istenként imádtatók faragott képeivel díszített római pénzek. Feltéve, hogy a Templom nem mond le az őt megillető adományokról. Mivel ő, a Mester mintha mit sem bánná ezt. Mi ez hát, ha nem Izráel egy és igaz Istenének elárulása? Izráel elárulása a rómaiaknak.

— És a rómaiak? Mivel az előbb azt mondtad, a helytartó is... Miért szánna a Mestert ő is halálra?

— Mert őket is elárulta, a rómaiakat. Vagyis a császárt. Amiért királyságot ígért számunkra. Holott nekünk van királyságunk. Meg királyunk is, Heródes Agrippa személyében a császár akaratából. Amiért is nem csupán királyát árulta el, hanem egyúttal a császárt is.

— Szerintük, úgy gondolod? — kérdeztem. Csak hogy biztos legyek benne, valóban jól értem-e. De mikor nem túl nagy meggyőződéssel megnyugtattott, azt felelem, van még, amit nem értek. Főleg, hogy miért gyűlölik a Mestert annyira. Őt, aki csodákat művelt... Talán mert annyira el voltam bűvölve a csodáitól, hogy fel sem tudtam fogni, miképpen is lehetséges, hogy valaki másképp érezzen.

— De hiszen mondom, hogy a csodái miatt. Amiért a csoda azért csoda, mert rendkívüli. És ami rendkívüli, az a rend ellen való. Úgyhogy a csodát akár a dolgok megszokott rendje pimasz semmibevevésnek is mondhatnám. Vagy éppen lazításnak, felforgatásnak. Márpedig a felforgató, a lázadó elárulja a rendet, azt, ami minde-

nekelőtt engedelmesség. Engedelmeskedés a megszokottnak éppúgy, mint a törvénynek, a parancsnak. Származzék e törvény vagy parancs holmi királytól, császártól vagy éppen az Úrtól magától.

— Eszerint a Mester árulója még az Úrnak is? — néztem ekkor elképedve Józsefre.

— Félek, hogy túlságosan is jól érted már — mosolygott továbbra is. — Mert ezt is mondhatják . . . Sőt, ha meggondolom — folytatta tünődő hangon —, mégiscsak az Úr rendelte úgy, hogy aki meghal, az meghal, vagyis a halottakat feltámasztgatni beavatkozás az Úr munkájába. És hogy vízen járni lehetetlen az ember számára . . . — arca egyszerre komorrá vált, pár pillanatra el is hallgatott. — Nem, nem lehet másként — mondta aztán maga elé meredve. — A Mester hamarosan itt hagy bennünket. Másképp ez nem is történhet.

Csakhogy én ezekben a pillanatokban sehogyan sem tudtam még belenyugodni, hogy másképp ne történhessen. — És ha beszélnél velem? — kérdeztem. — Könyörögnél neki, ne válassza mégse a rab-szolgahalált. Maradjon meg inkább a csodái mellett. Mindannyiunk közt te vagy a legbölcsebb, József, rád talán mégis hallgatna.

— Beszéltem már, könyörögtem, így döntött. Minden hiába.

— De hát a csodáival elsöpörhetné őket. Meséltem már neked azt a fűgefát? Azt, ami a napokban történt?

— Mesélted, hogyne mesélted volna. Megmutatta, hogy pusztító erő is lakozik benne.

— Iszonyatos erő, József. Mindannyiukat elpusztíthatná.

— El, igen. Feltéve, hogy a csodái sikerülnek.

— Megtörténhetne, hogy nem sikerülnek?

— Ahogy bekövetkeztek, úgy meg is szűnhetnek.

— Eddig mindig bekövetkeztek.

— Vagy nem következtek be. Honnan tudod, nem szándékozott-e olyankor is csodát tenni, amikor semmiféle csoda sem történt? Ezt közülünk legfeljebb a Mester tudhatja . . . És ő ne tudná, hogy csodákkal királyságokat meg nem dönthet, legfeljebb nyugtalaníthat. Ámde eltörölni őket, vagy éppen újat alapítani . . . Nem, nem, csakis a keserű poharat választhatja, bármi keserű is legyen az mindannyiunknak . . .

Így beszélt az Arimátia városából való bölcs és gazdag József, miközben egyre inkább mosolygott. Eleinte szeliden és megbocsátóan, úgy, ahogy a Mester is, főleg olyankor, ha nem értjük, s nem is igen remélheti, hogy megértsük, mosolyogni szokott, de aztán mindinkább valami ravaszsággal is a tekintetében. Arról szólva, hogy nem is érti

igazán, miért vagyok csalódott. Miért csodálkozom a Mester döntésén. Hiszen ez is csoda lesz, csak más, és mivel önként vállalja a halált, nagyobb is az eddigiéknél. Mert borrá változtatni a vizet, ezerszeresére sokszorozni a halat és a kenyeret, betegeket gyógyítani, halottakat feltámasztani, ez már mind volt, magyarázta szürkülő szakállát úgy simogatva, mintha gondolatait épp most simogatná ki belőle, csak hogy a Mester elhatározását mindenáron megmagyarázza. Mindenekelőtt, hogy csalódottságomat csökkentse valamiképpen.

— Azért teszi, hogy továbbra is csodálhassátok — mondta aztán határozottan. Azután is, hogy többé nem láthatjátok. Hogy emlékezetekben megőriztétek. Olyannak, amilyenek most mindannyian láthatjátok.

— De hiszen már így is... már most is... — kezdtem volna dadogva. — Ki sem merem mondani, József.

— Mondd ki. Mondd ki nyugodtan. Vagy ha nem mered, ne mondd, így is tudom, mire gondoltál. Hogy máris csalódtatok benne, s mindig is így fogtok rá gondolni — nézett rám áthatóan. Miközben tovább mondta, egyre tovább. Hogy maga is attól tart: mind nagyobb csalódottsággal gondolunk majd rá. Bármennyire szerettük is, ennek ellenére vagy éppen ezért, egy idő múlva meg gyűlölni fogjuk. Amiért maga köré gyűjtött bennünket. Elszédített a csodáival. Hogy utána valamennyiünket egyedül hagyjon. Egyedül és csodák nélkül. Az újra csak csoda nélkülivé váló világnak kiszolgáltatta...

— Épp elegendő ok a gyűlöletre, nem gondolod? — kérdezte aztán. — Úgyhogy gyűlölni fogod.

— Lehet, hogy a többiek gyűlölni fogják, de én nem... Nem, én sohasem fogom gyűlölni.

— Dehogynem. Máris ezt teszed.

— Nem igaz. Mindannyiunk közül én szeretem őt a legjobban.

— Éppen ezért. Amiért te szereted őt a legjobban.

— Ezért nem akarom gyűlölni. Nem akarom gyűlölni, József.

— Annyira nem akarod, hogy bármit megtennél érte?

— Annyira, hogy bármit megtennék érte.

— Hogy megmenthesse?

— Hogy megmenthessem... Még ha nem is tudom, miképp tehetném.

Várakozva néztem rá. Nagy sokára értettem csak meg, mit akar tőlem. Hogy nem a Mester életét kell megmentenem, nem a teste elevenségét, annak, mivel maga is így akarja, mindenképpen vége lesz, hasztalanul kísérelném meg. Hanem hogy tovább élhessen.

Nemcsak mibennünk, másokban is. Azokban is, akik a Mestert sohasem láthatták, s nem is fogják már, akik majd utánunk jönnek. Elárulnom is ezért kell majd.

— Elárulni? Nekem, a Mestert?

— Elárulni, igen. Neked, a Mestert. Amiért elárult téged. Mert téged is elárult, ne feledd. Téged is meg a többieket is.

— Eddig csupán arról beszéltél, hogy a rendet árulta el a csodával. Meg a papokat és Heródest. Rómát meg a császárt is.

— Épp eleget ahhoz, hogy csupán árulással legyen jóvátehető. És titeket is el fog árulni.

— Téged nem, József?

— De igen, engem is. A maga választotta halálával. Az ürességgel, amit maga után hagy. És amit majd csalódás és gyűlölet tölt ki. Gyűlölet, amit neked kell majd magadra vonnod. Az árulásoddal.

Ahogy beszélt, ahogy kérdéseimre válaszolt, egyre inkább gonosznak láttam, már-már gyűlöletesnek. Amiért igaza van. Egyre inkább igaza. Mert egyre inkább ezt értettem meg.

— Meg kell szabadítanod az árulásától. Ennyi árulás után ellenárulót kell találnunk — folytatta közben. — Meg kell értened, hogy az árulás és az áruló, akit mindenki gyűlöl és megvet, semmiképp sem hiányozhat a Mester történetéből. Nélküle a Mester áldozatának semmi értelme. Ezért kell az áldozatot érte meghoznod.

— De hát mit áruljak el? Hogyan árulhatnám el, ha önként adja magát hóhérai kezére?

Itt egy pillanatra meghökkent, úgy nézett rám, mint aki ezt nem várta tőlem. És mintha elismerés is megcsillant volna tekintetében. Amiért tetten értem. De azután, mintha aprócska, zavaró semmiség lenne csak, tovább folytatta: — Tudom, hogy itt sántít ez a történet, de ugyanezért kiált áruló után. Ezért nem fogják észrevenni ezt a kis sántaságot azok, akiknek úgy van szükségük az árulásodra, mint egy falat kenyérre. Mint magának a Mesternek, meg neked is, mikor majd egyszerre a tálba mártotok. Mert ebből ismeri majd föl az árulóját, ebből fogja megtudni, hogy te szereted őt a legjobban.

— A többiek meg úgy hiszik majd, hogy előre tudta, ki lesz az. Azt hiszem, értem.

— Látom már, nem hiába esett rád a választásom... A részletek meg nem is igazán fontosak, azokat a képzelet majd megalakítja. Elegendő, ha ügyelsz a tálba mártásra, szüntelenül a kezét figyeld, hogy idejében mártassál. Mert amit ezután teszel, bármi

legyen is, árulás lesz, meg amit előbb tettél vagy nem tettél, az is, visszamenőleg... Úgyhogy ezt nézd meg inkább, harminc darab van benne...

Igy vettem át a súlyosan megcsörrenő zacskót az Arimátia városból való ravasz és gazdag Józseftől.

Mert nemcsak én szerettem annyira a Mesert, hogy mindent megtettem volna érte, hanem ő is. És először arra gondoltam, felét kiveszem, olcsóbban is elárulhatom a Mestert, tizenöt is elég lesz, hogy eldobjam a Templom tornácán. Minél többek szeme látára, ahogy erről megállapodtunk, a többit meg, valahová messze, magammal viszem, el kell tűnnöm, hiszen gyűlölnek. De aztán eldobtam mind a harmincat. Hogy utána futva elmeneküljek: bele a vakvilágba, önmagamtól megundorodva, úgy, ahogy illik. Bármennyire nem tudtam, ma sem tudom, miért bűnhődöm.

Ha egyszer a Mesternek semmi titka sem volt, semmi, amit elárulhatnék. Átlátszó volt, mint a kristály, nem rejtőzködött, nem is menekült. Ugyanott volt velünk, ahol bevonulásunk óta minden este is, az Olajfák hegye lábánál, az Olajprések Kertjében. Mindenki tudta, hol van, a Templomból érte küldött poroszlók egyenesen ide indultak, miért ért volna meg nekik ez harminc ezüstöt? Még ha feladatomhoz híven ott ólálkodtam is ugyanaznap délelőtt a Templom környékén, úgy osonva be a tornácre, mintha észrevétlen igyekeznék maradni, titokzatos arccal sutyorogva különféle papokkal, előjárókkal, egyháziakkal, utána meg feltűnően suttyomban elsomfordáltam. Akkor este meg, mialatt a többiek az olajfák lombjai alatt összegyűlve imádkoztak, elmélkedtek, suttogva beszélgettek, némelyek meg közülük sírtak is, én inkább félrehúzódtam. Sötét arccal, sötét gondolatokkal a koponyámban, meg sötétben is, bármennyire emlékeznek is már amazok sötét gondolataimat sejtető sötét arcomra. Miközben csendben figyelem: erősödő hangokra, léptek közeledtére; azokra várva, akikről a többiek is tudták, hogy el fognak jönni. És a fáklyák elővillanó fényére is az olajfalombok sötétje között, hogy azután idejében elébük menjek. Hatan voltak, fegyveres templomi poroszlók, na meg a hozzájuk csatlakozó szájtáti népség, már ahogy ez ilyenkor lenni szokott, észrevétlenül csatlakoztam hozzájuk, oldalról lépve melléjük, mintha csak magam is a szájtátiak egyike lennék. Pár pillanattal előbb, semhogy a Mester hangját hallottam: — Imhol közeleg az ember, aki elárul engem. — Ekkor futottam előre, és álltam a menet élére, hogy azután, odaérve hozzá, arcon csókoljam. Nem azért, hogy felismerjék, elég világosak voltak a fáklyák, ha-

nem hogy én se maradjak ki a búcsúzkodásból... bármennyire csodára vártam is közben, mert arra vártam, kiskutyám, egyedül arra. Titokban bízva benne, nem mondva még Józsefnek sem, mire számítok. Hogy a Mester tartogat még valami a számunkra, a Világ számára. Hogy valami titka, valami végső titka mégiscsak van a Mesternek, nem olyan, amiről bárki is, akár József, akár én is, tudhatnék, nem olyan, amit elárulhatnék, hanem ami csak az övé, és egyedül az övé csak, ezért nem rejtőzködik, ezért nem menekül, ezért is várja be őket, hogy a végén valami olyan csodát tegyen, de olyan csodát, hogy... és a csoda nem is maradt el. Legalábbis nem egészen, mert amolyan kisebbfajta csoda volt, csak, úgyhogy nem is annyira maga a csoda volt csodálatos, hanem inkább a többi körülötte, de az aztán annyira, hogy ha el kellene mesélnem, nem is tudom, hogyan mesélném... Kezdeném talán az öreg Simon kardjával. Merthogy ez a kard ott lógott az oldalán, pár nappal előbb szerezte be, nyomban azután, hogy híre ment, milyen véget szántak a templombeliek a Mesternek; jókora görbe kard volt, meglehetősen rozsdás, egy helyen meg csorba is kicsit. Afféle szarmata kard, úgy hiszem, messze földön zsákmányolhatta valami legionárius, ki tudja, hány kézen át jutott el a Város piacáig, ahol Simon pár garasért megvette. Hogy utána peckesen feszítsen vele. Mert ettől kedve szüntelenül ott fityegett az oldalán a rongyos kaftánjához verődve, durva zsineggel a derekára kötözve, nem vált volna meg tőle egy pillanatra sem, vacsora közben sem tette le, szinte csodálom is a Mestert, miért nem szólt rá, talán hogy véletlenül se maradhasson ki ez a kard a játékból, hogy azután ott az Olajprések Kertjében utasíthassa rendre. Azt követően, hogy ott, a fáklyafényben, arcán félelmetes indulatokkal, kivörösödve és fehéren lengő szakállal az öreg Simon egyszerre csak kirántotta hüvelyéből ezt a rozsdás és csorba kardot, és elkezdett vele vadul hadonászni, nekirentva Kajafás főpap poroszlóinak. Egyetlen csapással le is szelve egyikük fülét. Ekkor mondta a Mester, fennhangon és tagoltan, hogy mindenki hallja: tegye csak vissza hüvelyébe szépen azt a kardot, mert aki fegyvert fog, fegyver által vész el. Alighanem igencsak bölcsen, mert hiszen a többi poroszló, ha a Mester szavától egy pillanatra meg nem torpan, aligha el nem intézi, mit képzelt, mire megy a rozsdás kardjával, vagyis ez ugyanolyan hirtelenkedés volt az öregtől, mint amikor megpróbált elindulni a víz színén a Mester nyomában, méghogy ő, mit képzelt ez magáról... Közben meg a levágott fülű poroszló egyre jajveszékelt, amíg csak a Mester ki nem nyújtotta kezét a füle felé, ponto-

sabban a füle helye felé, ahonnan bőven patakzott a vér, és amint ez ilyenkor általában szokása volt, mondott is valamit, ám hogy mit, az éktelen jajveszékeléstől sehogyan sem értettem. De ahogy a levágott fül, mint valami szöcske, felpattan a fű közül, visszaugrik eredeti helyére, és ott rögtön megtapad, azt a körülöttünk lobogó fáklyák fényében tisztán láthattam. Azt is, hogy a lecsorgó vér azon nyomban eltűnik, nem is csak az arcáról, hanem a ruhájáról is. Úgyhogy... nem is tudom, csodálkoztam-e igazán, mindenesetre azt hittem, a java hátravan még, ez amolyan bevezetés csak. És hát valóban, a Mester újra kinyújtotta kezét a poroszló felé, még hozzá mind a kettőt egyszerre, de csak a csuklóit tette egymásra, szolgáltatékészen, hogy összekötözze. Amaz meg, anélkül hogy egyetlen köszönő szót is morgott volna, gondosan és szakszerűen nekilátott a Mester kezét összekötözni. Úgyhogy én ekkor értettem meg, kiskutyám, hogy itt most minden folytatódik tovább, meg a maga kiszabott útján, lehet, hogy az Úr akaratából, de lehet, hogy csak úgy, magától, vagyis a Mestert nyugodtan megostorozhatják, töviskoronát is tehetnek a fejére, kicsúfolhatják, megfeszíthetik, a lelke is alászállhat a poklokra, elszenvedve azok minden kínját, harmadnapon meg akár fel is támadhat, ha ugyan ez egyáltalán igaz lesz. Mert amíg ezek csak teszik a dolgukat, jöhetnek a csodák, jöhetnek az árulók is, jönnek is majd, mért ne jönnének...

Úgyhogy, kiskutyám... Hordd el magad, te dög! Mi szüksége kivert kutyának kivert kutyára?

(1988)

DRÁVASZÖGI KERESZTEK*

KONTRA FERENC

Néhány hónappal később, amikor a faluban jártunk a házvétel ügyében, benéztünk Ronecékhoz. A konyhában pipacsos abrosszal volt leterítve az asztal. Mihály elém is rakott egy poharat, aztán kitöltögette a hazait. Fanyar bora volt. Apám elmondta, hogy mégis megkötöttük az üzletet, nemsokára szomszédok leszünk. Megvárjuk az őszt, a termés miatt.

Már vártam, hogy mikor terelődik a szó a csárdára.

Hiába mondtam szegény öcsémnek, hogy kevesebbet igyon, ne járjon annyit a torka után. Odahordta a pénzt, az esztét, végül még a szeme világát is ott hagyta. Gyenge ember volt, szegény. Ez persze a szüleink hibája is, akik elkényeztettek bennünket. Gazdag paraszt volt az apánk, tengernyi pénzzel. De, megjegyzem, zsupori is, a végtelenségig. Engem kitanított kenderszövőnek. A városban inaskodtam egy kitűnő mesternél, Engelnek hívták. Csónakkal jártunk át a Dunán. Amikor átértünk, rögtön a kocsmá felé vettük az utunkat. Persze Anti hamar rákapott az ivásra. Meglehet, hogy én is rossz példát mutattam neki. Bárki könnyen befolyásolhatta. Nekem végül mégis sikerült megállnom a lejtőn, ő viszont sohasem tanulta ki az asztalosságát. Mire megy ezek után, vakon? Eltékozolta mindenét. Mostoha a sors, fanyar, mint ez a bor. Tékozló természetű voltam én is,

két kézzel szórtam a pénzt. Folyton csavarogtam valamerre. Vásárról vásárra jártam legénykoromban, kártyáztam, bálakban mulattam. Ritkán töltöttem otthon az éjszakát. Sok csókor adtam, sokat kaptam, belém habarodtak a lányok. Fékezhetetlen voltam, hogyha

* Részlet a Forum Könyvkiadó 1987. évi regénypályázatának első díjas pályaművéből

a szerelemről volt szó. Kószáltam egyik szoknyától a másikig. Miért utasítottam volna vissza, ha tárt karokkal vártak. Csóválták a faluban a fejüket az emberek, hogy

nem nehéz kitalálni, mi lesz a sorsa a birtoknak, ha meghal az apja, elpredálja az örökségét majd egy év alatt, talán még addig sem fog tartani. Akasztófára való az ilyen! Elengedtem a fülem mellett. Kockáztam tovább, koccintgattam a kocsmában, fittyet hányva a vészmadarakra. Apámék kezdetben alig törődtek tivornyázó kedvteléseimmel, rossz szokásaimmal. Tőlük foghattam annyi pénzt, amennyit csak akartam, egészen addig, amíg apám fülébe nem jutott a hír. Meghallotta egy szép napon, hogy tönkretettem a szomszéd lány tisztességét. Hiába próbáltam neki megmagyarázni, hogy mindig kettőn áll a vásár, de ő csak fújta a magáét. Szerinte én alattomos módon elcsavartam Mariska fejét, és most szégyent hoztam mindkét családra. Hiába élveztem, az öreg hajthatatlan maradt. Egészen összeszűkültek a szemei. Ritkán látott haragra gerjedt. Behívott a tiszta szobába, és így szólt hozzám véreahagyott arccal, akkor már csöndesen, megfontoltan:

Mihály fiam, tudod, hogy mindig kedveltelek. Elnéztem a léhaságodat, a lustaságodat. Sose gátoztalak benne, hogy a magad útját járd. Bőségesen elláttalak pénzzel. Pedig én keményen megdolgoztam érte, de tőled meg az öcsédőtől sose sajnáltam. Sajnos, hagytam, hogy Antit is rossz útra vezesd. Alighogy felnőtt, és már csak az italon jár az esze. Reméltem, hogy egyszer, ha eljön az ideje, terád hagyom ezt a szülői házat, a földeket, a kecskéket és a birkákat. Mert örökké csak az Isten él. Én gondoskodni akartam a jövőtökről,

de ma megtudtam valamit, amitől megundorodtam tőled. El sem mondhatom, hogy elbúsultam; előntött a szégyen verejtéke, amikor megtudtam, hogy mit tettél az én kenyeres pajtásom egyetlen lányával! Hanem annyit mondhatok, ha el nem veszed Mariskát, akkor a házamat, a földemet és minden jószágomat Antalra hagyom, téged pedig kizárlak az örökségből. Sose hagynám a vagyont olyan emberre, aki csak rosszra használná, miközben mások életét megkeseríti és tönkreteszi. Mint te, aki elbolondítod a gyanútlan asszonyokat, és elveszed az ártatlan lányok tisztességét. Csak egyszer mondom el, tehát rögtön döntened kell: vagy elveszed Szalma Mariskát, és öröklöd a birtokomat, vagy nem, és akkor lemondhatsz mindenről, koldusbotra jutsz! Nem bánom: reggelig gondolkodhatsz, melyiket választod a kettő közül! Eljött az ideje, hogy megembereld magad.

Aztán magamra hagyott. Hogy beszélhetett így velem, ilyen szívtelenül? Szóhoz sem jutottam tőle. Hát mondtam én, hogy nem akarom elvenni Mariskát? De ő meg sem várta a válaszomat. Jól tudtam — akármilyen csöndes és jólelkű volt máskülönben —, sohasem vonja vissza, amit egyszer kimondott. Hajlíthatatlan.

Mit tagadjam, gondban voltam. Csakugyan szerettem azt a lányt, és úgy terveztem, hogy előbb-utóbb majd elveszem feleségül. De egy darabig még szívesebben éltem volna legényfejjel megszokott kedvteléseimnek: az ivásnak, a szerencsejátékoknak és a szerelemnek. Amellett az bosszantott még legjobban, hogy apám parancsára kellett házasodnom, ráadásul képes volt kitagadással fenyegetőzni. Hát nagy boldog az én apám, arra gondoltam: hiszen kész vagyok én elvenni Szalma Mariskát. Szeretném is, mert olyan hamvasan szép lány, de most, hogy ok nélkül fenyegettek meg, nagy kedvem lett volna elhalasztani az esküvőt egy időre. Dagadt bennem a büszkeség. Nagy felindultságomban nem tudtam eldönteni, mitévő legyek,

forogtam az ágyban álmatlanul. Sötét alakok csoportosultak és foszlottak szét a semmibe előttem. Tanácsot vártam, ugyanakkor jól tudtam, magamnak kell döntenem. Ezért maradtam otthon akkor este. Kétségek között vergődtem. Idegen hangok jöttek az éjszakából, egyre nehezebb lett a dunna. Aztán elviselhetetlenné vált a forróság, nyomasztott a sötét. Úgy éreztem, egyre távolodom a szobától, önmagamtól. Végül aztán sétálni indultam, hogy lehűtsem felhevült véretem. Nekivágtam a kocsiútnak. Ismerősek voltak a bozontos, útszéli bokrok a sötétben is. Rágyújtottam egy frissen sodort cigarettára, és mivel az éjszaka igen enyhe volt, az út további sétára csábított. Csak mentem előre, és ahogy egyre szaporábban lépkedtem, majdnem szaladtam, lassan meg is feledkeztem gondjaimról. Ahogy távolodtam a falutól, egyre világosabbnak tetszett az éjszaka, ragyogott fölöttem a félig telt hold. Szél se rezzent a csöndes és enyhe kora őszi levegőben. Már gyalogolhattam egy ideje, amikor hirtelen az eszembe villant, hogy későre járhat, ideje lesz visszafordulni. Holnap egyébként is búcsú van a faluban! Egészen megfeledkeztem az időről. Megálltam és körülnéztem: a Pálinkás dűlőhöz értem. Alighogy ezt megállapítottam, hirtelen hangokat és lódobogást hallottam az úton,

felém közeledtek. Ugyan ki járhat idekinn ilyen késő éjjel? Ismét megálltam, fülelni kezdtem a neszeket: a hangok kétségtelenül egyre közeledtek. Több ember beszélgetett, de nem értettem, mit mondanak. Elindultam a

zaj irányába. Mintha valami imafosztlányok lettek volna. Takácsék szilvásához értem. Elindultam a fák közé. Egyre tisztábban hallottam őket. A szilvás közepén — jól láttam a holdfénynél — egy csoport ember körüláll valamit, aztán felveszik, és cipelik kifelé a gyümölcsösből. Kik lehetnek ezek? Olykor egész zarándokcsapatok jártak át a hegyen. Nem hagyhatták ki egyik templom búcsúját sem. Szent emberek hírében álltak, az utolsó ítéletről prédikáltak, viharvirágokat szenteltek. Észrevettem, hogy felém közelednek, heten voltak, mint a gonoszok. Szemügyre vettem őket, feltűnt, hogy egyforma, hosszú kabát van rajtuk. Közben mormoltak tovább valami egybemosódó, érthetetlen szöveget. Még mindig nem vettem ki, hogy ugyan mit cipelnek ilyenkor, éjnek évadján. Odajöttek hozzám, és körülálltak. Nehéz terhüket odahajították a lábamhoz,

egy holttestet.
Megmerevedtem, szinte földbe gyökerezett a lábam a félelemtől. Kiszaladt ereimből nyomban a vér. Ekkor az egyik ősz öregember odajött hozzám:

hát nem szerencse, hogy találkoztunk, Ronec Mihály? Tudtam, hogy el fogsz jönni. Mostoha a sors, mert a bűnökért felelni kell! Erre egy szót sem tudtam kinyögni, összeszorultak a fogaim. Hátrálni próbáltam, de az öregember odaállt, és elismételte még egyszer. Csak álltam némán, mint akinek a szápadlásához ragasztották a nyelvét. Ekkor a társaihoz fordult, apró szeme szinte villogott a kárörömtől: Vakapád!

Nézzétek ezt a szarjancsít, egy szava sincs hozzánk, így átnéz rajtunk! Mivel büntessük ezért? Legyen tűz a büntetés, azzal sújtjuk a családot. De ne örülj, nem úszod meg ennyivel! Rád még hosszú, keserves percek várnak. Most azt csinálhatunk veled, amit akarunk! Rossz életet éltél és vezeklésül mostantól a szolgánk leszel. Teljesítened kell minden kívánságunkat! Ne is próbálj ellenszegülni, mert látod, ezzel az éles késsel találod magad szemközt! Gyerünk, emeld föl ezt a halottat! Fűlsértő, éles hangon beszélt, rikácsolt. Kétségbeesésemben csak annyit tudtam felelni:

soha, mert bármennyire is remegtem a félelemtől, azért ugyanolyan csökönyös és makacs maradtam, mint azelőtt. Minden idegszálammal arra összpontosítottam, hogy riadtságomat észre ne vegyék. A megfélemlített, beszari emberrel könnyebb elbánni. Az öregember kacagva elismételte, hogy nem akarom felemelni a tetemet; gonoszul felkacagott, úgy hangzott, mint amikor a rozsdás zárban csikordul a kulcs.

Akkor eltemtetjük veled, reccsent újra a hang, ahogy egy gally eltörik. Ahogy ezt kimondta, a hét alak lassan közeledett felém. Egyikük felkapott egy karót, és tarkón vágott vele. Védekezni sem volt időm. A sötétben ki sem tudtam venni pontosan, hogy mi történik. Térdre estem. Rugdostak, ahol értek. Egyszerre kezdtek el beszélni, egymást túlkiabálva szidtak, közben jókat röhögtek rajtam. Megpróbáltam elszaladni, mert szembeszegülni esztelenység lett volna ilyen túlerővel. Alighogy lendületet vettem, egyikük kinyújtotta a lábát, és elgáncsolt. Megint elterültem. Összeszorítottam a fogaimat. Magamba akartam fojtani a fájdalmat. Minek keltsek szájalmat ezekben az átkozottakban? Mire feltápáskodtam, ott csillant egy-egy kés a kezükben. Kimért nyugalommal figyelték a mozdulataimat. Megint közelebb jöttek, szorosan lefogtak, hogy meg sem tudtam moccanni, alig kaptam levegőt. Tátogtam, mint a hal; értelmetlen szavakat formáltam. Arcomat a földre nyomták. Tehetetlenül hasaltam a szilva-fa alatt. Körülöttem rothadó gyümölcsök. Aztán a hátamra fektették a hullát, és otthagytak vele;

öklendezni kezdtem. Éreztem az oszlásnak indult hús szagát. Hideg volt, akár egy jégtábla. Mellkasa a hátamhoz és a vállamhoz préselődött, karjait pedig a nyakam köré kulcsolták. Aztán néhány méterre elhúzódtak tőlem, várták a hatást. Hagyták, hogy feltápáskodjak. Felemeltem. Akkor már habzott a szám az átkozódástól. Erre újra nevetni kezdtek. Megráztam magam, hogy ledobjam a hátamról a hullát,

de az nem mozdult. Félelmem és megdöbbenésem csak megsokszorozódott, amikor éreztem, hogy a két csontos kar, mint egy lakat, bezárja a nyakam. Lábával pedig szorosan átfogta a derekamat. Akármennyire is erőlködtem, éppúgy nem tudtam ledobni magamról, mint ahogy a ló sem tudja levetni a hátára szíjazott nyerget. Földbe gyökerezett a lábam. Hahotázni kezdtek megrökönyödésen. Úgy éreztem, hogy végem van, elért a végzet ujjá, mert gonosz és buja életet éltem, csak ezért lehet hatalmuk rajtam az elvetemült gazembereknek. Felderengett előttem a sötétben a lányok arca. Akiket szerettem. Tekintetükből a számonkérés dühét olvastam ki. Megfogadtam akkor mindenre, ami még szent maradt az életemben, hogy megjavulok. Csak meneküljek meg a haramiák karmaiból. Felcséggül fogom venni Mariskát, és így haladéktalanul eleget teszek apám kívánságának. Nem tudom, mennyi idő telhetett így el;

megtörtém. A testi kínok között eltelt öt perc nem azonos ötpercnyi számolással. Odajött hozzám ismét az öregember, és így szólt:

eljött az ítélet napja. Látod, Mihályka, nem emeled fel a testet, amikor megparancsoltam neked... Hanem mégiscsak fel kellett emelned. Hiába makacszkodtál. Talán ha azt parancsolom, hogy temesd el, azt sem akarod majd megtenni, amíg rá nem kényszerítelek? De észrevehetted volna, hogy nem viccelődni jöttünk ide. Kihúzgáljuk a beleidet, ha nem teszed azt, amit parancsolunk!

Erre azt motyogtam, hogy bármit megteszek, amit csak kívánnak. Bármire hajlandó vagyok, csak szabadítsanak meg végre undorító terhemtől. Kezdtém észre térni, felmértem a helyzetemet, azért beszéltem ilyen — tőlem szokatlan — udvariassággal. A vezérőreg gúnyosan elnevette ismét magát:

látom, kezdesz lehiggadni. Mi most igazságot szolgáltatunk. Lefogadom, hogy mire elválunk egymástól, már nagyon szelíd és csöndes leszel... Cipelni fogod ezt a holttestet, mint a bűnődöt, ahogy a megváltó cipelte keresztjét a Golgotára. Vidd el a hátadon a Péter-templomba, és áss neki sírt az oltár előtt a templom közepén! Fel kell emelned a kőlapokat! Hanem aztán tedd is vissza őket ugyanúgy, ahogy voltak! Hordd ki a földet a templomból és hagyj mindent pontosan úgy, ahogy találtad, hogy senki ne vehesse észre, mi történt! De ez még nem minden:

meglehet, hogy majd valaki megtiltja, hogy ott temesd el a tetemet a templomban, talán már fekszik ott valaki,

aki nem akarja megosztani helyét ezzel a döggel. Ha a Péter-templomban nem tudod eltemetni, akkor tovább viszed a hegyre, és ott földeled el a templomkertben! Világos? Ha ezt a munkát rendesen elvégzed, elkotródhatsz. De ha ellenszegülsz, végzünk veled! Akkor váratlanul elhallgattott az ősz öregember, egy percnyi csend után a társai felkacagtak, nyerítettek, akár a lovak, és összeverték a tenyerüket. Lódulj, mert nincs sok időd napkelteig! Ha temetetlen marad a halott, mielőtt fölkel a nap, akkor véged! Ezt már úgy ordította a fülembe az egyik szakállas gazember. Még hogy szent zarándokok?! Gátlástalan véredek, akik felzabálják az utolsó kecskét is. De előbb mást is tesznek vele. Mindenre képesek. Állatok. Ökölcsapásokkal és farba rúgásokkal noszogatva indítottak útnak. Mennem kellett még hozzá gyorsan, mert suhantak mögöttem fenyegetően az éles kések, kilátásba helyez-

ték, hogy kiherélnek, ha nem indulok futólépésben előttük a hullával. Kongott a süket csend,

repedt harangok jöttek eléem, csengtek-bongtak a fülemben, rámerevedtek a fákra, törtek

a gallyak a lábam alatt, hiába nyitottam szemem a sötétre, sehol sem leltem támaszra. Csorgott rólam a verejtek. Ömlött szét előttem a hold rideg, sárga fénye. Bokáig jártam az avarban meg a sárban. Újabb levelek hulltak rám szítálva, ahogy az akácfa nyurga törzséhez értem. Sűrűsödtek a fák, még sötétebb lett, nekicsapódtam egy törzsnek, visszalökött az útra, ha útnak lehet azt nevezni egyáltalán. Gyümölcsfák között vezetett tovább az ösvény. Tovább haladtam a fekete semmi felé. A halál könyomata büzlött a hátamon. Fel se mertem nézni a holdra. Fájt volna a fénye. Fájt volna a halál édeskés büze. Valami madár csattogott fölöttem. Követett, mint a dögszag után kullogó, sunyi állatok. A pusztulás mázsás súlyai ültek minden léptemen. Milyen szerencsétlen, aki ledőlne inkább a sáros, szaros földre, de menni kénytelen. Cipelni terhe sötétjét. Megbotlik egy köben,

elesik, de nem jön a cirenei ember, hogy segítsen. A bűnös asszonyok is a semmibe vesznek vörösre színeződő kendőikkel. Recsegő kísértetekké válnak az olajfák,

eléem törnek az ágaik. Úgy éreztem, nincs a környéken olyan ösvény, sáros dülő, nyirkos szurdok vagy szekér vágta mellékút, amelyet végig ne jártam volna azon az éjszakán. Időnként vaksötét lett, valahányszor csak felhő haladt el a kénsárga hold előtt. Az orromig sem láttam, néhányszor elestem. Valahol a szomszéd falu határában járhattam már. Hol alaposan megütöttem magam, hol megúsztam a dolgot, de ha így, ha úgy történt, abban a minutában fel kellett pattannom, tovább kellett sietnem, mögöttem folyton csörtetést hallottam. Szétváltak

előttem a szűrös kratánbokrok. Áttört a holdfény a felhőkön, hátrapillantottam, láttam, hogyan settenkednek utánam a gazemberek. Hallottam később, hogy arról beszéltek, hogyan lehetne kicsalni a parasztoktól valami állatot ebédre. Fecsegték. Néha hangosan, rikoltva szólították egymást, máskor minden bevezetés nélkül hajba kaptak valami apróságon. Ugratták egymást pénzt csörgetve, ahogy a malacokat hívják haza, kukoricát zörgetve a pléhbögrében. Elsütöttek néhány tréfát az én számlámra is. Madarak

röppentek föl almukból, szárnyukkal majd kiverték a szemem. Magam sem tudtam,

milyen messze járok már, vagy milyen közel a célhoz, amikor az egyik zsvány rám kiáltott: állj meg! Látod ott azokat a kiszáradt fákat? Ott van a Péter-templom a fák mögött. Szedd a lábad! Meg fogsz lakolni a bűneidért!

Hátra se néztem. Magas, félig már leomlott falak előtt találtam magam. A templom körül szétszórta tucatnyi vén, odvas fa állt. Se levelük, se gallyaik, csak csupasz, görbe karjaikat tarták ki az éjszakába, mintha fenyegetőztek volna. Mintha számon kérnék: kik pusztították ki a fák nemzetségét? Ki szelte

darabokra a tölgy törzset? Elmondtam magamban háromszor is az imádságot, amit egy öregasszonytól hallottam, hátha lesz foganatja. Péntek van, annak is a hajnala, a megváltó szenved, öt mély seb kínozza, megered a vére, folyó lesz belőle, atya mondja fiúnak, ha ezt elmondod, harmadnapra feltámasztalak. Átmentem a testtel a patak hídján, mozgok a deszkái... Hátranéztem, hogy követnek-e, de felhő takarta el a holdat, és az éjszaka olyan sötét lett, hogy semmi sem láttam. Elindultam a templom felé vezető, fűvel benőtt ösvényen; zárva találtam az ajtót, keresni kezdtem a kulcsot, és meg is találtam a párkányon. Nyikordult egyet a zárban. Kitértam az ajtót. Dohos, meleg levegő csapott meg. Bementem a tetemmel a templomba. Mintha neszt hallottam volna a sötétben. Gyűjtsd meg az oltáron a gyertyákat!

Összekoccantak a fogaim félelmemben. Odatapogatóztam az oltárhoz. Végighúztam a tenyerem rajta. Megtaláltam a gyújtót. Remegve gyújtottam meg a gyertyákat a háromkarú, aranyozott gyertyatartón. A templom elhanyagolt volt. Ugyanitt állt már a mohácsi vész alatt is. A törökök állítólag éléskamrának használták. Egyik fala már bedőlt. Az ablakok fekete üregei üresen néztek az éjszakába. A padok fája elkorhadt,

letört. Deszkadarabok heverték szerteszét. A padlózatot részben már felfeszegették, nyilván a törökök elrejtett kincseit keresték. Az aranyhintót azonban máig sem találták meg. Meggyújtottam néhány újabb gyertyacsonkot. Egy ásót találtam az oltárnak támasztva. Felkaptam, és a templom közepén a kőlap alá csúsztatam az életem, teljes súlyommal a nyelének dőltem, lassan emelkedni kezdett a kő, felfeszítettem. A többi már könnyebben ment, csak a hulla aggatott a hátamon. Még két-három követ kellett kimozdítanom a helyéről, alattuk puha volt a föld. Kidobáltam vagy négy ásónyit, és akkor láttam, hogy azon a helyen már eltemettek valakit. De újra

a földbe nyomtam az ásót. Nyilván megsértettem a holttest puffadt hasát, mert nyomban

fölpattant a sírjából, és rettenetes hangon elüvöltötte magát: takarodjon innen! Aztán visszahanyatlott a gödörbe. Akkor már tényleg bűnösnek éreztem magam; hideg verejték patakzott az arcomon. Rövid csend után tompa puffanással leesett a hátamról a tetem. Csak álltam. De kis idő múltán, amikor láttam, hogy a másik holttest nyugodtan visszafeküdt a helyére, fölbátorodtam: visszaszórtam rá a földet, elsimítottam fölötte, és gondosan visszahelyeztem rá a kőlapokat, pontosan úgy, ahogy voltak. Tehát Bodolára kell cipelnem ezt a dögöt, gondoltam magamban, miközben visszazártam a templomajtót, a kulcsot visszatettem a párkányra. Ügyet sem vettem a hét gazemberre. Elindultam a kocsúton a hegy felé. Akármilyen fáradt voltam, mennem kellett. Egyre nehezebben haladtam a teherrel a hátamon. Úgy éreztem, mindjárt összeesek. A halott ember hideg, szörnyű ajkai szóra nyíltak:

temess oda! Tehát ez lesz az a hely. Aztán mondott még valamit: azért öltek meg, mert nem akartam nekik adni a kecskémet.

Beléptem a templomkertbe a hullával a hátamon. Keleten már halványan szürkülni kezdett az ég, a felhők lassan tüzet fogtak, mégis sötétebb volt, mint valaha, mert a hold már lenyugodott, és a csillagok is visszahúzódtak. Ez az aprócska temető egy csupasz templomdombon állt, alig néhány sírhalom volt benne. Deszkakerítés vette körül. Odaértem a kis temető közepére, körülnéztem. Ahogy körbefordultam a hullával a hátamon nagy megkönnyebbülésemre egy kiásott sírt láttam magam előtt. Odaléptem, és belenéztem: a gödör mélyén egy fekete koporsó feküdt. Lemásztam, és felemeltem a fedelét. Üres volt. Ekkor a tetem, amely egész éjszaka rajtam csimpaszkodott, hirtelen eleresztette a nyakamat, a lábszáraival is elengedte a derekamat;

lehemperedett a koporsóba. Visszahelyeztem a fedelét. Előbb két kézzel szórtam rá a földet. Aztán felfedeztem a lapátot. Gyorsan dolgoztam. Közben széttekintettem, de a gonosztevőket sehol sem láttam. Amikor a sírgödör megtelt, addig ugráltam rajta, míg jó kemény nem lett a föld, döngöltem, egyre tapostam;

és akkor váratlanul apám hangját hallottam: hát te minek rugdosod a dunyhát? Lenéztem a padlóra, az ágy mellett apró tollpíhék szállingóztak. Fülledt meleg vett körül. Csorgott rólam a verejték. Vajon miért takaróztam be állig? Élvezni akartam még egy

darabig a reggel feloldozását. Lehunytam ismét a szemem, tudva azt, hogy az álmok okosakat mondanak, óva intenek. Apám pontosan tudta, hogy mit fogok válaszolni, aztán úgy keltem fel az ágyból, mintha kicseréltek volna. Tiszta inget vettem elő a szekrényből meg a szebbik csizmámat, amit csak vasárnap szoktam felhúzni. Akkor hát indulhatunk, mondta apám hamiskás mosollyal az arcán. Kérdezni és válaszolni ilyenkor egyre megy. Azon gondolkodtam, hogyan kell egy ilyen mondókát elkezdni. Szerencsére a férfiaknak általában nincs idejük arra, hogy kétségbeessenek. Főleg akkor, ha a jövőjükön tőprengenek. Apám azzal biztatott, hogy minden megvan a lakodalomhoz. Igazán nem is érti, miért haboztam eddig, ha már úgylát megesett a dolog. A ház előtt a virágoskertről lassan szállt fel a harmat, szinte szemlátomást zsugorodtak össze a parányi ezüstgolyók a leveleken és a szirmokon. A tüskerózsa csupaszodó ágai között hálót szőtt a pók. Harmatcseppek ülték végig a könnyű fonalakat. Aki később jön, az már nem láthatja. Én nem akartam későn érkezni. Hunyorgva néztem a kora őszi napfénybe. Becsuktam magam mögött a kaput. Apám kint várt az utcán. Szekerek zörögtek előttünk az úton. Úgy emlékszem arra a reggelre, mintha tegnap lett volna.

Magam sem hittem, hogy olyan gyorsan híre megy Szalma Mariska teherbe esésének. Mindenesetre apám idejében meghallotta. Most hogy állítsunk be hozzájuk? Az élet nem állhat meg. Akárhogy számoltam, nem lehetett több, mint kéthónapos terhes. Későn érkezünk. Későn.

Azt hitte, hogy nem fogom elvenni. Arra vágyott, hogy egy test, egy vér és egy lélek legyen velem. A házasságunkban mégsem bízott. Szelíd és ártatlan teremtés volt. Úgy gondolta, hogy mindenki csak jót akar neki, még az ellensége is, erre tanította a vallás. Ő, aki folyton az angyalok jóságos hada közt járt, lépteire éberrel vigyázott, csak a lába előtt összecsumósodó szerelemben botlott meg. Aki folyton a fehér dáliás oltár előtt fohászott, érthetetlen, hogy miért éppen a sátánhoz folyamodott segítségért. Úgy hitte, ha nemesen gondolkodik, nem vét a parancsolatok ellen, meghallgatják az imáit, és a veszélyek elkerülnek az életben. Mégis másként cselekedett. Talán a gyónás mindent megmásító, mindenható szerepében bízott. Miért cáfolt rá egy meggondolatlan tett ellenében dédelgetett imádóságaira?

Válasz nélkül indult el a meredek úton, amelytől kezdettől óva intették, és amelytől a lelke mélyén maga is irtózott. Önmagát vetette meg, lenézve a saját érzéseit is. Nem hagyta, hogy mások

döntsenek helyette. Még azok sem adhattak tanácsot, akiket szeretett. Gyermekei ártatlansággal temetkezett zsebkezdőjének csipkéje közé, hogy óvja magát a rossztól, közben a saját akarata vitte mégis a csapda közelébe. Rácsok a csipkék, kövek a könyvek. Mások arcát szántották végig. Súlyuk elvész, nyomukban kiszaradt fű marad. Úgy jönnek,

törnek szét a szavak, akár a petróleumlámpa vékony üvege, melyre vizet freccsentettek. Úgy kérdezem

önmagamtól, mintha most már tudnám a választ. Pedig nem tudom. Ugyan miért nyitotta meg magát a rossznak? Miért nyitott úgy, ahogy egykor a szerelemnek? Elhagyták a nyájaskodó, irigykedő barát nők, akik vasárnap reggel még a ruháját dicsérgették a templom bejáratánál. Frissen

tört rózsza remegett a keblükön. Mint egy óra, amelynek kitépték a rugóját. Milyen különös, megnevezhetetlen szerkezet is ő, hogy immár csak mások gondolataiba ágyazottan, az én tépelődő kérdéseimbe merítetten kell élnie, magába szívnia és átalakítania e kijelentéseimet más hangzású, azonos értelmű visszaemlékezésekké, mindezt az alvajárók biztonságával, és úgy, hogy közben egyetlen saját gondolat, kézzelfogható vád se maradjon utána. Tettének igazi okai örökre rejtve maradnak az ölnyi vörösmárvány alatt. Vádló tekintetét hagyta ránk a falnak támasztott képen, melyen fehér csipke-ruháját rózsaszínűre kente a fotográfus, aki mindig búcsúkor szokott feltűnni, és jövedelmező üzleteket köt a naiv süldőlányokkal, akik újonnan varratott, ünnepi ruhájukban pózolnak, mosolyognak a fényképezőgép örömet és bánatot egyaránt megörökítő lencséje előtt.

Mariska komoly maradt. Hatástalanok voltak a legrafináltabb mosolycalogató módszerek is. Így akart megmaradni nekünk. Ez is az ő akarata, makacssága volt. Arcának szigorú márványán megfeketedtek az idő könyörtelen árnyékai. Ugyanazt a képet évekkkel később egészen más szemmel nézzük, belelátjuk azt is, ami csak később történt. Azóta ráfeketedett az elmúlás a hamvas arcra. Akkor miért nem láttam meg ezeket az ijesztő árnyékokat?

A hűség neki szent dolog volt. Az orgonabokor mögé hívott, és azt mondta, hogy érintsem meg a homlokát. Bonyolult játéknak, izgalmas kihívásnak tetszett hosszú heteken át tartani az íratlan megegyezést, hogy akkor sem kételkedünk egymásban, ha dühöseket vagy nagyon boldogtalanokat vagyunk:

mintha nagyon sokáig össze volnánk zárva valakivel egy szűk, ablaktalan szobában, úgy, hogy mindig hátat kell fordítanunk egymásnak. Az esküt nagyon komolyan vette. És persze nem lehet kitérni a kérdés elől:

mi lehet egy ilyen megegyezés mögött? A házasság egyre halványuló ígérete, vagy az a rejtett fájdalom, amelyet gyermekkorunk óta magunkban hordozunk, és semmi szín alatt sem szabad elárulnunk. Sokkal fontosabb a testi fájdalomnál, minden kinnál az,

hogy senki meg ne tudja.

Csereznyeajkát összeszoritotta, nehogy elsírja magát, és sokáig feküdt mellettem szóltanul. Csak amikor már az összes torkára akadt gombócot lenyelte, akkor tudott akadozó hangon ismét megszólalni:

senkinek sem szabad megtudnia. Szemérmesen takargatta a foltot az alsószoknyáján.

Nem bízott már senkiben. Tisztában volt vele, milyen veszélyes lett volna ebben az állapotban egy forgalmas úton elindulnia. Csak képzelte, hogy leolvassák az arcáról, kitalálják a járásából, hova tart, és miért megy. Másokkal már történt ilyen, méghozzá elég gyakran, és semmi jó nem származott belőle. Akárhogy igyekezett is egyenesen menni, lábai össze-összeakadtak. Az addig benne forró, kitörni vágyó gondolatok egyszeriben fojtogatni kezdték,

dühödt kegyetlenséggel bírálta felül egész addigi életét, szerelmét, minden tettét. És egyre jobban felbátorodva kezdte bevallani magának a keserű igazságot. Lehetetlen visszakövetkeztetni, mi járhatott a fejében, amikor a javasasszony háza felé vette az útját. Észrevette, hogy baj van, azért fordult hozzá segítségért, és a félelem elhomályosította józan ítélőképességét. A szerelem is ugyanolyan intenzitással munkált benne, mégis legyőzte végül a szégyenérzet, amely végzete felé sodorta. Csak meg ne tudják.

Mi vihette rá, hogy mégis az élet ellen forduljon?

Takácsék szilvása mellett lakott a vén boszorkány. Sokan jártak hozzá mindenféle gyanús ügyben. Jósolt dióbélből, kivetett kövekből, és bűnös jóvendölései sorra beteljesültek. Bűbajos italokat kotyvasztott vadrózsabogyóból, vérszínű volt a lötyye. Magzatelhajtással is foglalkozott, maga fabrikálta hozzá az eszközöket. Szöges dróttokkal kaszabolta össze a megindult életet. Hogy biztosan sikerüljön a

kuruzslása, végül azt tanácsolta Mariskának, hogy dugjon fel egy hagymát, az majd odabent meggyökerezik, és kihúzza a magzatot. Azzal ki lehet tépni. Testből a test

kiszakad. És hitt a vén kuruzsló-
nak, aki már lányok tucatjának tette tönkre a testét-lelkét. Csak a halálos ágyán mesélte el, mi történt, amikor már nem nyerhetett feloldozást. Elcsuklott a hangja, torkát marta a tömjénfüst. Végső erejével a feszületet szorította magához. Feladták neki az utolsó kenetet. Felszáradt a harmattal. Magukkal vitték a hajnali napsugarak. Fehér volt, akár a frissen esett hó,

fekete lett körülötte minden,
akár a legszörnyűbb álmok sötétje, melyekben azt sem tudja, miért bűnhődik az ember. Éjszaka megkondultak a repedt harangok. Késő volt lilomot keresni a lombját

hullató kert mélyén, őszbe fonnyadtak
mind a fehér virágok. Létből a lét

kiszakad. Széttöri léttelen burka
sötétjét, és felszáll az elérhetetlen felhők magasába... Csupkés kelengyét is tettek a koporsóba, azzal együtt temették el. Mert egy testben két lélek sohasem nyughatik. Előbb meg kell odaát születnie, aztán kézen fogva indulnak az örökkévalóság felé. Árvább a szó a hallgatásnál. A hosszú csend után kinyögött

régen tör-

tént

nem vitte tovább a beszélgetés fonalát. Pedig Szalmaék házá-
ról még apám akart valamit mondani, de aztán meggondolta ma-
gát. Anna pipacosz abroszát újabb vörös foltok tarkították: a hosz-
szú poharazgatás kerek borfoltokat hagyott maga után. Mihály még
egy üveggel az asztalra tett. Fanyar bora volt. Ne tölts többet,
indulnunk kell!

HÁROM FOLYÓ*

APRÓ ISTVÁN

Enyhe, tavaszi éjszaka volt, egy csöppet sem fázott az ujjatlan bekecsben, pedig nemrég, mondjuk, egy jó héttel ezelőtt még le kellett akasztani a nagybundát a szegről, különösen így, hajnaltájban. A ház minden zugából horkolás vagy legalábbis némi fújtatás, hangos szuszogás hallatszott, de ez már rég nem zavarta, hozzátartozott éber éjszakai hangulatához, csakúgy, mint a gyéren megvilágított reves asztallap, az elzsírosodott fedelű és mégis becses titokmondó könyvek, a szálkás betűkkel telerótt füzetek. Virrasztásai izgató-termékeny magányát nem cserélte volna el senki emberfiával, s a mindenkor csábító, bárminemű földi javakra is csak ezen keresztül áhítozott, ha gazdag szeretett volna lenni, hát a nyomor koloncától megszabadult, gondtalan elmélkedésekről álmódott. Persze, már csak ilyenkor, reggel felé, amikor elveszett tekintettel bámulhatta a semmit, a lámpa halvány fénykörét, azaz a nagy, titokzatos világot, s közben olyan messzeségben járt, ahonnan nem is látszott a rogyant kis parasztház, a benne alvókról, a petróleumfüstös szobáról nem is beszélve. Az aszszony ugyan néha zsörtölődött az örökös petróleumszag miatt, de inkább csak a szó kedvéért, mert megszokta már maga is, talán felriadna álmából, ha nem csiklandná folyton az orrát ez a szag, azt hinné hirtelen, hogy álmában elrabolták, idegen helyre került, s nem a saját ágyában pihen. A zsidó a sarki boltban meg szép nagyokat köszön, mert nincs még egy ilyen család a környéken, senki, aki annyi petróleumot elhordana tőle, mint éppen ők.

Pusztai Péter bosszúra ráncolta a homlokát, mert odakinn a kassok rázendítettek a kukorékolásra, s azt nagyon nem szerette. Nem volt még kedve abbahagyni az olvasást, különösen most nem, amikor éppen bele is gabalyodott egy hosszú passzusba, amely feltétlenül

* Részlet a Forum Könyvkiadó 1987. évi regény pályázatának második díjas pályaművéből

valami nagy bölcsességet akart jelenteni, mert akárhogy forgatta, mukkot sem értett belőle. Különösen egy szó akasztotta meg minden nekifutásnál, mint valami bütyök, az, hogy p a p a l o g i k u s.

„... a mi ideológiánk legtisztább kategóriái szerint a papalogikus eszme burjánzása jelenti a legveszélyesebb visiót...” — állt többek között a szövegben, s sehogyan sem tudott rájönni, micsoda sátáncsinálta eszme lehet az a papalogikus. Igaz, azzal sem volt egészen tisztában, hogy minémű ideológia az a „mi ideológiánk”, és pláne fogalma sem volt, hogy melyek azok a „legtisztább kategóriák”, de valahogy úgy érezte, ha a papalogikust sikerül megfejtene, akkor egyszerre kiderül, hogy kinek van igaza, és kire kell haragudni.

Nincs más hátra, meg kell nézni az IDEGEN SZÓTÁRBAN (ahogyan ő nevezte), mégpedig gyorsan, mert a nagy kukorékolásra bármely percben felébredhet az asszony, és akkor vége a tudománynak, mehet a tehenet etetni.

A szótár a nagyszekrény tetején szokott lenni, távol a gyermekkezekről, meg is találta szerencsésen.

— Lássuk csak... itt van. Aszongya: „pandúrok”. No, azt tudom könyv nélkül is, hancm: „pánik”. A pánik, az „félelmes örület”. No jó, megyünk tovább. „Pápuák”. Azok meg mifélék? „Embrevő vadak”!

Ezen még elborzongott egy kicsit, próbálta maga elé képzelni az ebadta pápuák lakmározását. Különben mindig így járt, ha a szótárt elővette, nemegyszer egészen megfélekedezett róla, hogy mit is szándékozott megkeresni, elveszett az izgalmas szórengetegben. De a kakasok egyre hangosabban kukorékolnak, és gyorsan visszahajolt a könyv fölé.

— Pa-pa-ló-gia! Az nem más, mint „ész ellenség”. No, az csakugyan rusnya dolog!

Akkor hát nem fér hozzá kétség, hogy a „mi ideológiánk legtisztább kategóriáinak” van igazuk, akármik legyenek is azok, és ilyenformán a „papalogikus eszme burjánzása” egészen biztosan „veszélyes visiót” jelent.

Kicsit fáradtan tolta félre a könyvet, elég volt ennyi egyszerre belőle. Inkább beírta a saját kis füzetébe a „papalógiát”, sőt utána még a parókát is, amihez a „hajból készült fejboríték” magyarázat tartozott, s a pesszáríumot, azaz „gumi női óvszert”. Szorgalmasan töltögette ezt a kis füzetet, mert a könyvet nem tarthatta már sokáig magánál, valamelyik nap is érdeklődött utána a tűzoltóparancsnok, akitől kölcsönkérte. Persze tudta, hogy a tűzoltóparancsnokot valójában egyáltalán nem érdekli a szótár, sohasem olvas, de egy országgyűlési

képviselőtől kapta, amikor egyszer ellátogatott az egyletbe, s az öreg nagyon büszke rá, alig akarta kölcsönadni. Akart is annak idején szólni valamit, mindegy, hogy mit, csak valami feltűnően okosai, bölcszet közbevetni, hogy a képviselő úr fölfigyeljen rá, hadd lássa, nemcsak olyan peckes, otromba emberek laknak errefelé, mint a parancsnok, s talán akkor a szótárt is inkább neki adta volna, esetleg neki is — mert ki tudja, meglehet, hogy kettő is volt az úrnál. Persze, nem hagyták beszélni, amint kinyitotta a száját, elébe furakodtak, lepisszegték. El is határozta, hogy megsértődik, és nem megy többet az egyesület tájára sem, de ahogy elmúlt egy vasárnap, el kettő, s nem keresték, nem is kérdezősködtek utána, mégiscsak besomfordált, nehogy mással töltsék be a helyét.

Az asszony csodák csodájára még mindig nem kelt fel, pedig odakinn már derengett, úgy látszik, komolyan veszi a vasárnapot, és ráhúz még egy órát a szundira. Kedve támadt kinyitni az ablakot, de az nem ment olyan könnyen, ahogy elgondolta. Előbb szépen le kellett pakolni a párkányról a tejesköcsögöt, egy régi lámpát, két üres flakót, s valami szakajtót, tele mindenféle limlommal. Végre azért betódulhatott az áhított tavaszi levegő. Az alvók mélyet sóhajtottak, és összébbr húzták magukon a takarót, de neki magának már nem volt elég egyetlen szippantás ebből a mámborból, elfújta a lámpát, s amilyen halkán csak tudott, kibotorkált a szobából. Az udvar végébe ment a dolgát végezni, aztán a kerítésre könyökölt, s arra gondolt, hogy sehol sem olvasta eddig, de egyszer még leírja ezt az érzést, ezt a feledhetetlen, de minden bizonnyal elmúló pillanatot. Mert percekből, másodpercekből áll össze az ember élete, és valamennyi perc elmúlik, megismételhetetlen.

Kimosakodva, legjobb ruhájában ballagott befelé a hosszú főutcán. Nem csatlakozott senkihez, de szertartásos kalapemeléssel üdvözölte az ismerősöket, akikből elég sok volt, már csak azért is, mert egy ilyen községben, mint Tiszabácskunszentjásrév, mindenki ismer mindenkit. Ezenfelül pedig Pusztai Péter különben is olyan személynek érezte magát, akinek végeredményben közismertnek kell lennie, hiszen mégiscsak tűzoltóegyesületi tag volt, a község egyik legtekintélyesebb egyesületének tagja. Általában igyekezett nem észrevenni, ha valaki mégis elengedte a füle mellett a köszönését.

Már jól benn járhatott az utca felénél, amikor olyan érzése támadt, mintha ezen a reggelen valahogy többen lennének ilyenek. Pedig nagyon szép reggel volt. Az átvirrasztott éjszaka után elégedetten simított végig frissen borotvált állán, megigazította fején a hetyke ka-

lapot, s lépett néhány parádésat a fényezett csizmában. Az ilyen reggeleken egyfajta felsőbbrendű elnézéssel szemlélte a templomba siető „egyszerű embereket”, akik nyilván jóízűen átaludták az éjszakát, s az alvástól még mindig gyűrött arccal mesélték egymásnak fantáziátlan álmaikat. Bezzeg ő tudja, amit tud, mögötte a szorgos-izgalmas éjszaka, ő nem az álmok vértelen ködéből, hanem egyenesen a tudományok tágas panteonjából jön, és nem is sejtik, mi mindent tudna ő mesélni!

Egyedül Batai doktor úrral szokott cinkosan — s a maga részéről persze kellő alázattal — összevenetni, ha nagy ritkán találkoztak.

— Jó reggelt, Péter, maga már megint egész éjjel a könyvet bújta?

— Hát persze, doktor úr! Akit egyszer megfertőz a tudomány, az többé nem élhet nélküle!

A doktor ilyenkor jóindulatúan mosolygott, mondott még valami tréfásat, és elsietett, Pusztai Péter pedig lopva körülpillantott, hogy elegen látták-e a megtisztelő jelenetet. Mert a doktor úr is sokat olvasott, ami nem csoda, hiszen neki rengeteg könyve volt, csak az a kár, hogy a legtöbbje németül. A magyar nyelvűekből azért adott már Pusztainak is kölcsön, s erre meg az időnkénti utcai találkozásokra talán még a tűzoltóságánál is büszkébb volt. Egy ilyen alkalommal bátorkodott megjegyezni, hogy a doktor úron ugyancsak meglátszik a kialvatlanság, míg ő, amint látja, csak frissebb lesz az áldott szellemi tápláléktól. Meg is szeppent egy kicsit, hogy túlzásba vitte a bizalmaskodást, s már azt kezdte nézni, hányan lesznek tanúi, ha most Batai doktor alaposan leteremti, de szerencsére az úr vette a lapot.

— Hja, kérem! — nevetett. — Engem már nem fűt annyira a lelkesedés. Én is a tudomány fertőzöttje vagyok, de néha már jobban szeretném, ha másokat egzecérozna, s engem hagyna aludni!

Jólesett erre a végül kedélyesre sikerült szóváltásra visszagondolni, de azon a reggelen hiába leste a doktor urat, sőt csakugyan az az érzése támadt, mintha csupa neveletlen, fennhéjázó emberrel hozná össze az ördög, akik még a köszönését sem akarják viszonzni.

Próbát tett. Régi gyerekkori ismerőse ballagott előtte a feleségével. Megnyújtotta lépteit, s amikor elkerülte őket, hangos aggyonistent köszönt, s mellé a kalapját is szélesen megemelte. Azok ketten elhallgattak, s bár ő már továbbhaladt, egyre fülelt hátra. Hiába, nem köszöntek utána. Megizzadt rajta az ing. A templom már nem volt messze, mindenfelől oda tartott a nép, s most már lépésről lépésre meg kellett emelnie a kalapját, s oda se mert nézni, fogadják-e, de

így is érezte, látta a szeme sarkából, hogy a legtöbben elfordítják a fejüket. Megpróbált egy-egy csoporthoz csatlakozni, de valahogyan mindig lesodródott, s megzavarodva kullogott tovább.

Mire a templom elé ért, a későn érkezők is sorra mind elkerülték, és sietve eltűntek a nagy, barna ajtó mögött. Ő pedig levett kalappal szerencsétlenkedett a bejáratnál, és egyszerre nem tudta rászánni magát, hogy belépjen.

— Bocsáss meg, Uram! — rebegte, s keresztet vetett, majd a templomkertet megkerülve elindult a Tisza felé.

Rég járt már itt. Szemével a túlsó partot kutatva közeledett a víz felé. Mielőtt észbe kapott volna, fényes csizmája csaknem a pereméig merült a friss iszapba. A nagy tavaszi ár elvonultával a folyó rohamosan apadt, s a langyos szél még éppen csak a felszínét szárította csalókásra a fövénynek. Bosszúsán topogott a becses lábbeliben, s fűcsomók után nézelődött, hogy legalább a nagyját letörölje. Végül megadóan legyintett a csizmák szomorú sorsára, és leült egy vízhozta fatörzsre. Az asszonynak majd lesz egy-két szava, de hát ez nem újság. Ha nem ezért, hát másért . . .

Azelőtt sűrűbben lejött, de egy ideje valahogy elhanyagolta a folyót. Éppen gondolt már rá, hogy leballag, csak hát mise utánra gondolta, nem pedig így: helyette. Jó lett volna valahogy nem gondolni az egésze.

Mély lélegzeteket vett, attól várt enyhülést a torkát markoló szorongásra. A tiszai ember számára nincs bódítóbb érzet, mint a pezsdülő víz, a friss hajtásokat bontogató fűzfák édes illata. Elég, ha lehunyja szemét, és egyetlen szippantás nyomán vérében lüktet a legigazabb és legtündéribb mese: a gyerekkor.

Habár Pusztai Péter nem szerette túlságosan a gyerekkorát. Emlékezett ugyan néhány önfeledt viháncolásra, kivételes jókat évekre, s nagyon távolról talán anyai simogatásra is. Annál több és élénkebb emléke volt viszont sűrű és alapos verésekről, elkeseredett, hosszú bőgésről, fázásról, gennyes kelésekről, elkapart ótvarokról.

— Koszos kis lurkók voltunk — dűnnyögte. — Koszosak és álnokok.

Általában nem bánták, hogy merre tekergünk, csak ne legyünk útban. Persze, erre mi is ügyeltünk, mert az „útban levésnek” előbb vagy utóbb mindig verés lett a vége. Mégis volt, amikor megszállt bennünket az ördög, s nem lehetett tőlünk szabadulni, ott lábatlanokdunk anyánk körül, bárhogy perelt s csatarászott. Nem mondom, hogy ok nélkül valók voltak ezek a verések, de tény, hogy megkaptuk őket rendszeren.

Ezért aztán legtöbbször csapatostul elvonultunk valamerre. Le a barára, libalegelőre, ki az ugarba, vagy — ami már veszélyesebb volt: a rétbe, a szőlők és gyümölcsösök közé. Itt azután könnyűszerrel dupla verésre is szert tehetett az ember gyereke, mert ha elkapta a csósz, az rögtön leszámolta a magát, de az még csak afféle szerény előleg volt ahhoz képest, ami otthon következett.

Mindannyiunk számára emlékezetes maradt, amikor egyszer meggyet loptunk a szomszéd gyerekekkel. Óvatosak akartunk lenni, s legkisebb hűgomat, Terit kinn hagytuk őrködni a gyalogút végén. Percek alatt letrimboltuk a fát, barbár módon téptük a meggyet és a fiatal ágakat egyaránt, s két kézzel tömtük magunkba, amit lehetett. Már a vége felé jártunk a féktelen tobzódásnak, amikor Teri sírását hallottuk. Meggyel teli ággal indultam feléje, gondoltam, megsokallta már a kicsi, hogy őt éhen hagyjuk, azért bóg. Hanem kiejtettem kezemből az ágat, amikor megláttam, hogy Teri a zöld ruhás ember kezében kapálózik, s úgy szétugrottunk valamennyien, hogy nem egy, de tiz csósz se kapott volna el bennünket. Csakhogy annak az egynek sem volt eszében, hogy utánunk rohangáljon, hanem megindult szép lassan a bömbölő Terivel a város felé.

Órákon át reszkettünk a kert végében, lestük a házat, hogy most mi lesz, meg felváltva jártunk a szomszéd kukoricájába. Aztán megjött a csósz a Terivel, meg egy csendőrrel. Apám kijött elébük az udvarra, és láttuk, hogy valamit beszélnek, aztán meg, hogy a csendőr nagy hirtelen lekever két irtózatos pofont apámnak. Még a kukoricásról is megfeledeztem, de nem is lett volna értelme ilyesmivel törődni. Nyakig olyan lettem, amikor apám a vizes kötéllel a teli gatyát szétverte rajtam.

Mindannyiunkat helybenhagyott, még a szomszéd kölyköket is, csak Terit nem bántotta, és ez olyan fájó igazságtalanságnak tűnt akkor a szemünkben, hogy a szaros kötél csípését már régen elfeledtük, amikor Teri „árulásáról” még mindig sziszegve beszélünk. Hiszen miatta volt az egész, ő volt csak egyedül olyan ügyetlen, hogy nem tudott a csósz elől kereket oldani!

És gyűlöltük Terit másért is. Később az iskolában mindannyiunk közül egyedül ő tanult jól, és nemcsak apánk, de a félhülye tanító is őt verte a legkevesebbet. Egy idő után pedig már nem is verte egyáltalán. Aztán meg eszébe jutott, hogy példaképül állítsa elénk, s ettől fogva bármit tettünk, mindig vele hasonlított össze bennünket, ne mondjam, kinek a javára, sőt ez az ötlet anyánknak is megtetszett, és otthon is naphosszat Teri magasztalását kellett hallgatnunk, a mi ocsmány gyarlóságunkkal szemben. Hamarosan annyira gyűlöltük,

hogy másra se tudtunk gondolni, csak a bosszú összes lehető és lehetetlen változatára. Lestük minden lépését, a legkisebb adódó alkalommal rohantunk árulkodni, de hiába, mert mindannyiunk tanúszkodása sem volt elég az ő egyszerű, ártatlan tekintete és hízelkedő szavai ellen. Kiderült, hogy hazudni is sokkal jobban tud, mint mi, s bármit teszünk ellene, mindig mi húzzuk a rövidebbet.

Taktikát változtattunk. Egyszerre elkezdünk keresni a kedvét, nem árulkodtunk rá többé, vizet hoztunk helyette, s más apróságokkal igyekeztünk elnyerni a bizalmát, de ami a legfontosabb: újra magunkkal hívtuk csatangolásainkra. Eleinte bizalmatlan volt, csapdára gyanakodott, de hogy figyelmességeink hosszabb idő után sem maradtak el, lassan felengedett, s imponálni kezdett neki a dolog. Mi pedig szolgálai módon örültünk, ha örülni láttuk, és még inkább elhalmoztuk hízelgéseinkkel. És ekkor már igazán élvezte. Királynőnké választottuk, és ő királynőnként viselkedett. Képtelennél képtelenebb kívánságokkal — nem is: parancsokkal — állt elő, s mi futottunk, hogy teljesítsük. Egyre inkább belelovaltuk magunkat ebbe a játékba, s a játék kitöltötte az életünket. Tulajdonképpen csak nyertünk vele: mindaz, ami eddig ellenünk volt, most mellénk szegődött. Teri ellenállhatatlan hízelkedése és bámulatos hazugságai sokszor megmentettek bennünket a szülői vagy tanítói szigor kitérőseitől, s mintha mindenki boldogabb lett volna, mint azelőtt.

Mi azonban, ha Teri nem volt velünk, nem mertünk egymás szemébe nézni, ha pedig ott volt, akkor egymást túllicítálva feszítettük a játékot.

A játék pedig feszült.

Azon a délutánon már semmi sem jutott eszünkbe. Félkörben ültünk a legelő szélén, előttünk egy fatönkön trónolt a királynő. Percek óta ültünk már így, s már-már levertté tett bennünket a csend. Ekkor Teri felemelte a kezét, és rámutatott a szomszéd Bandira:

— Te szolgál!

Egyből felélénkültünk, mert Teri hangjából éreztük, hogy valami rendkívüli ötlött eszébe.

— Mi az a kezében?

— Kötőtű — válaszolt Bandi készségesen.

— Biztos lopta! — jegyezte meg valaki, és ezen röhögtünk, de a csend azonnal helyreállt.

Teri szemében furcsa fény villant, de egyelőre nem szólt, csak méregette Bandit, aki közben felállt, és zavartan nézett vissza a királynőre.

— Vetkőzz le!

Egy pissenés sem hallatszott, még a kisebbek sem kezdtek kuncogni, ahogy máskor, ha ilyesmi az idősebb fiúk között szóba került. Bandi a legidősebbek közé tartozott, jól fejlett, vállas gyerek volt, olyasmi, mint én. Jobban mondva már csak félig meddig voltunk gyerekek, mi is, Teri is. Súlya volt már annak a szónak, nem úgy, mint néhány évvel korábban, amikor még vígan lubickoltunk együtt pucéran az udvarra kitett teknőben. Más körülmények között alighanem Bandi is inkább világgá futott volna, mint hogy megtegye, de Teri részéről is elképzelhetetlen lett volna ez a parancs a mi túlfeszített játékunk nélkül. Így csak kicsit belepirult.

Mindenki számára világos volt, hogy ennek meg kell lennie. Bandi hirtelen mozdulattal lerántotta az ingét, aztán nagy ügyetlenül levetette a gatyáját is. Még most sem jutott eszébe nevetni senkinek, csak Terit néztük, aki összeszorított combokkal ült, és beharapta a szája szélét. Bandi is csak állt, és sápadt-konokul nézett Terire. Most vettük csak észre, hogy Bandi meztelensége félreérthetetlenül megváltozott, a kihívó helyzet és a kamaszlány perzselő tekintete megtette a magáét. Teri szeme szikrázott, de még nem tudtuk, hogy mitől.

— Szentelen! Ezért megbüntetek — mondta végül, de nem parancsoló, inkább elcsukló hangon.

— Fogd a kötőtűt, és szúrd át a tenyered!

— Melyiket? — kérdezte Bandi érces hangon.

— A balt — mondta Teri, de folyton nyelnie kellett, s alig volt már hangja.

Dermedten ültünk a helyünkön, miközben Bandi rezzenéstelen arccal átszúrta a tenyerét. Még fel is mutatta, hogy mindkét oldalán egyforma hosszú a kötőtű. Csak éppen a felső fele teljesen piros volt, alulról meg lassan csöpögni kezdett a vér.

Másnap, amikor összejöttünk, már tudtuk, hogy eljött a végső játszma ideje. Nem beszéltünk róla, de most már egymásra mertünk nézni, és Bandi köré csoportosultunk, aki most a királynő helyén a tuskón ült.

Vártuk Terit.

Kicsit később jött a megszokottnál, és meg sem próbált parancsolgatni. Bocsánatot akart kérni Banditól, meg mindenkitől. Majdnem sírt.

— Ne haragudjatok, ti találtátok ki ezt az egész örültséget. Már végső ideje volt, hogy abba hagyjuk. Lehetnének igazi barátok.

Ha akkor valaki egyetlen békülékeny szót szól, Teri biztosan a nyakába borul, és kibőgi magát. De Bandi kiadta a parancsot:

— Megyünk a Tiszára!

Teri visszanyelte a könnyeit, és jött velünk.

Némán vonultunk a poros dűlőutakon egészen az erdőig, és egy titkos ösvényen (legalábbis mi így neveztük) le, a partra. A folyó itt mély volt, a part meredeken szakadt a vízbe, és egy félig bedőlő fáról nagyszerűen lehetett fejeseket ugrálni. Jártunk itt már többször is, ismertük a terepet. Bandi megvárta, amíg mind odaérünk, majd szembe állt Terivel. Sokáig csak nézett rá, s Teri segélykérő pillantásokat vetett ránk.

— Vetkőzz le!

— Hagyjuk abba ezt, gyerekek . . . — rebegette Teri, de már húzta is le az ingét. Nem lehetett abbahagyni.

Teri ott állt előttünk félig nő, félig kislány meztelenségével, és hol őt néztük, hol meg Bandit, mert eddig még csak sejtettük, mi fog következni, de nagy talány volt, hogy ezután mi lesz. Annyit már láttunk Teri lesütött pilláin, hogy ha most sírni kezd, akkor visszavonhatatlanul megsajnáljuk, és nem tudunk majd mit kezdeni a szégyenünkkel. De Bandi igazi vezér volt.

— Hadd lássam, ki tud egy igazán szép fejest mutatni a királynőnek!

Ez telitalálat volt. Felszabadultan vetettük magunkat a vízbe, aztán visszakapaszkodtunk a gyökereken, és még magasabbra másztunk:

— Nézd, királynő! Nézd ezt a halálugrást!

Teri pedig ott maradt a nagy zsvaj közepette továbbra is meztelenül, és most már senkit sem érdekelt, hogy sír-e, reszket-e. És akkor valaki felkiáltott, csak úgy futtában, ugrás előtt vagy ugrás után (lehet, hogy én?):

— És a királynő? Miért nem ugrik egyet a királynő?

— Igaz, a kedvünkért, most az egyszer!

Körülvettük, és ordítottunk a fülébe, mint a hiénák. Teri pedig felnézett, és szólanul előrelépett a part pereméig. Egy pillanatig ott lebegett a Tisza felett, mint a sokáig fájó nyári napfény egy megálmodott délelőttön.

Mindannyian tudtuk, hogy nem tud úszni.

Amikor a csobbanás után elsimult a víz, sátáni diadalt éreztem. Megtörtént hát! Íme, beteljesedett az annyi álmatlan éjszakán forralt bosszú! A sok sírás, verés, fogcsikorgatás és megaláztatás, íme, elégtételt nyert, és vége a játéknak is, amelyet kimondatlanul ezért kezdtünk el és ezért csináltunk végig diabolikus következetességgel, s tudtuk, tudtuk már az első szónál, hogy ez lesz az a gyilkos csapda,

amelyet még Teri sem tud majd elkerülni azzal a gyűlölt, csodált eszé-
vell

Igen, EZT éreztem az iszonyú csendben, amikor elcsitult a víz, s a hosszú pillanatok fekete mélységgé vájták a hallgatást. Soha olyan mélyen nem voltunk, s nem is lehetünk, mint akkor ott. Csak álltunk csüngő karokkal, s ahogy bámultuk a vizet, a folyó is nézte szemünkben a halált.

Pusztai Péter nem szokott erre a délutánra gondolni, legalábbis nem így. Hosszú kínlődások árán sikerült átlénygítenie magában az ártatlan áldozatot, a jóvátehetetlen bűnt valami olyasmivé, ami ezen a végső áron őt magát jobbá teszi. Homályosan csak annyit érez, hogy a helyébe kell állnia annak, aki végérvényesen elment, be kell töltenie a tátongó űrt. Általában jól megél ezzel a vélt vagy valós küldetés-sel, és megpróbál neki nap mint nap eleget tenni.

De ez a nap valahogy más. Igaz, olvasta is már valahol: aki nem tud megbékélni önmagával, nem élhet békében a világgal sem. Csak hogy most a világ békétlenkedik, és felkavarja a lelkét.

Mi baja a világnak? Mi baja van vele?

Nézte a szeretett folyót, a gyűlölt testvér sírját. Azaz már régen tudta, hogy ez végzetes tévedés.

Akkor, azon a délutánon legfeljebb fél percig tartott a gyilkos csend. Az elnyugvó felszín egyszerre forrni, bugyborékolni kezdett, és eszelős sikollyal rontottak a vízbe mind, húzták, markolták a felbuk-
kanó kezét, partra vonszolták Terit.

Pusztai Péter a kivetett fatönkön ülve már tudta, amit a szűkülő kamasz még nem tudhatott, hogy Teri a parton fulladt meg. Nem értettek az életre keltéshez, és a tüdejébe szorult víz ölte meg.

Ahogy ott feküdt előttünk, akkor értettük meg, hogy miért kü-
lönbözik annyira tőlünk. Amióta megszületett, más volt, mint mi, éreztük, mindenki érezte, de senki sem tudta volna megmondani, mi az, csak most, ahogy feküdt előttünk védtelenül, és megérinthet-
tük a bőrét, hosszasan és indulatok nélkül fürkészhetjük ezerszer lá-
tott, de ismeretlenül megdicsőült arcát, most egyszerre tudtuk, mi volt az, ami miatt gyűlöltük és imádtuk, ami rajtunk — ami bennünk sosem volt: a szépség.

Ótvaros gyermekorunk tisztuló ködéből egyszerre felfénylett: so-
hasem volt rajta egyetlen kelés, egyetlen pörsenés, de még csak a legközönségesebb heg, a legártatlanabb var se, soha nem láttuk őt

vérezni, kímélték a bokrok és a tüskék, kímélték a parittyák és íjak sziszegő lövedékei, de kímélték még a veszett kutyák és macskák is, mintha minden élő és holt anyag óvta volna a benne megtestesült mindenkori szépséget — ami miatt megöltük őt.

És ilyenkor környékez meg a kétely: élt-e egyáltalán, vagy csak kitaláltuk, mint egy istennőt, hogy a gyilkosok önmarcangoló kínszenvedésével csikarjuk ki magunkból a szépet?

LÁNGOK ÉS RÓZSÁK

IVAN GORAN KOVAČIĆ

PATAK

A szíven halk patakvíz árad,
duzzasztja könnyel régi bánat,
csak volt öröm, s mosoly sem éled,
vörös vér csügged, s húz a lélek.
A szíven halk patakvíz árad,
duzzasztja könnyel régi bánat.

MÉNEK AZ ÉGEN

Fellegek terelői,
szelek: égi ménék
vonják a mennyei árnyat
jászlához az éjnek.

Naphosszat csak legelésznek,
harmat is leszáll, s (a
telt s parányi csillagoknak)
támad ragyogása.

S lábáról egy mén, a legszebb,
rúgja már a patkót:
áll az égen régi fényben
új, arany, szabad hold.

— Ó, te csont-bőr, sánta pára,
parasztok gebéje,

fönn az égben meghízol majd
parádés-kövérré!

FEHÉR HÍD

Folyót átívelve
feszülő gerinc:
tisztább nála tej se,
sellő fátyla sincs.

Két hullámot egybe-
ránt a pillanat,
s itt mögötte egyre
forr a fürge hab.

Ezüst hal kivillog,
s lábán révbe száll;
borzonghat a víz ott,
ő nevetve áll.

Ha a hal továbbállt,
nyugovóra tér. —
Fölveri az álmát
egy rozszant szekér.

Öröm futva rázza,
hogy remeg bele,
nótát fuvoláz a
kocsi kereke:

Híd, te híd, te büszke mív,
alabástromív!

SZÜLŐFÖLD

Körül falunk hegyek kerítik,
magas gerincek, délceg ormok;
a bércnek szerte vadja mormog
s üvölt torokszakadva mindig.

Itt nő az erdő a parasztnak:
ekét kap s ágyat tőle egyként,
bölcsőjét, asztalát, a szekrényt
s koporsót — benne sírban aszhat.

A völgy alatt akár az asztal,
aranycipók, ezernyi, telve,
s ezer róf tiszta színű kelme —
dús véle ló, ökör s a gazda.

A szőlőn verőfény patakzik,
oly édes — bíbor, kék a fürtje;
és múl a nap, a lomha, ürge —
mint temetések és a lagzik!

A DERŰS TEMPLOM

Tetején egy oromnak
templom áll, százados —
már ember nem, bagoly csak
s denevér lakja most.

Ki bezárta az ajtót,
a báró rég halott —
nem félnek víg harangszót
riadt galambrajok.

Festvék emberi testtel
a szentek s angyalok —
ha arc; ha test: a mester
mindre derűt adott.

A főoltáron Antal,
szent s remete. ki más? —
övezve dicsfonattal,
mint garabonciás.

Féllába félrelendül,
rá szépen mosolyog —

eldülhetnc, de nem dül.
támasztja jól a bot.

Miklós mellette kézbe
aranybotot ragad.
Fejéről bástya néz le,
s szakállá: zuhatag.

Szent Péter ott a zugban
nagy kulccsal fenyeget:
mintha lennél te útban,
s civakodna veled.

Egy fráter lába fürge
táncban se fárad el.
Ügyet se vet a bűnre:
boroskancsót emel.

Angyalok kara itten
faszárnyakkal repes —
mert nem riasztja Isten,
igen szerelmes.

S ha már a szunnyadó nap
ragyog az ablakon,
nincs vége vigalomnak —
szép ám ez oly nagyon.

Mózes elhagyta kedve,
s a kintől szarva nőtt;
az Isten is nevetve
áll szobra előtt . . .

— Ó, jóra való szentek,
zugolyba zárva ti —
egyszer még útra keltek,
ahogy ember teszi.

Hogy vágytok nagyvilágba,
jól tudom rólatok,

majd búst derít vidámra
csetlés-botlásotok.

Utazni lenne csak szép
kacagtatván komort —;
s ha szállástok a csapszék,
bűn mért is lenne, mondd?

FELHŐK, BORONGÓK

Felhők, borongók, nincstelének, csupa rongyok:
bor, búza híján békétlen szűkülnek.
Felhők, borongók, kincsteliék, csal a rongyuk:
dúsak a búval, a kincsük: a könnyek.

Felhők! — panaszképp könyörög a parasztnép,
s aludni tér a hegy mögé, mi hús még.
Felhők! — panaszképp esdekel a parasztnép,
s szánó könnyre fakasztja mind a hűség.

BARACKVIRÁG

Városból csomagod kis kocsi hozta,
kétoldalt fehérlettek a cseresznyék,
és láttam — sápadt volt az arcod! — egy-két
fehér szíromlevél szállt homlokodra.

Hogy megszállj, ott volt a falusi kocsmá.
És tejet ittál, s ettél mézet egyként —
és ökör csókolta piciny kezecskéd,
ha legelőről tért haza a csorda.

S hogy örömed legyen, ó, hogy kívántam!
S hogy tudtunk volna ámulni te és én
tavaszidőn a szőlő könnyezésén;

elképzeltem: piros barackvirágban
orcád a lugas mint mosdatta volna,
hogy feltündöklő arccal dőlj karomba.

KÉT SZŐLŐFÜRT

Új, zsenge hajtás hatol át a tőkén,
s leveles lesz a vessző fakadása.
Fészkünk a szőlő, ágat ágba öltvén;
szemünk és arcunk nincsen, aki lássa.

Levél levéllel: testünk egybeforrt ott,
s a szőlőt borzongás futotta tőle:
virágzó, kéjes illattal kibomlott,
s két szívünk két fürt volt ott egybenőve.

A HALÁL JEGYESE

(*Fran Galović*)

Bort hagy a tőből, semmit a testből:
elnyel a kor foga mindenestül.
Nem hal a felleg, a gesztenye, ének,
napsugaras nyara hegy tetejének.

Meghal a kis tücsök — ébred is ismét.
Gazda sűrög-forog, új bora friss még:
dallal a száján issza halálig.
Éjben a szél künn harmonikázik,

ablakon, ajtón itthoni szóval
zúg zivatarban a dal, siratódal,
csókosan édes aszúgerezdként,

könny-keserű, hű a föld-feketéhez,
melyből utóbb haza már sose térhetsz,
hallani tücsköt, lesni a lepkét.

APÁNK MEDÁLIÁJA

Atyáink hős véget értek.
Hagytak reánk érdemérmet.

Ó, hogy hányszor vettük ölbe
— s századjára meggyülőlvél!

Ami szép lett volna egykor,
elrabolta a gyerekkort.

Am a hosszú éjszakákon
felriadtunk, hogy világol:

fénybe a szemünk, kitarva,
rámeredt sírok sorára;

nem atyánk — most ő, ki ránk szól:
óv az új medáliáktól.

AZ ÖREG MARTIN SZAKÁLLA

Martin bácsi vén volt,
mégis vig maradt,
száz évet leélt úgy,
mint a tölgy s a makk.
Hófehér szakálla:
tisza patyolat.

Százéves korában
hunyta le szemét,
elterült az ágyon —
rajta szerteszét
lepleként szakálla —,
s azzal már nem élt.

Éjente azóta
holdvilág alatt
fényes sírban alszik
Martin álmokat:
mondják, hogy szakálla,
melyből fény fakad.

TUNA ROG

Tuna Rog — már a neve is kacagtat —:
 ki csak hallotta őt, az nevetett;
 úgy szított kedvet, mint kovács tüzet;
 telekbe fűtta melegét nyaraknak.

Oly lagzi nem akadt, mely őt ne várja,
 elsőbb volt ő, mint a harmonikás,
 mert jobban ízlett, mint a paprikás,
 Tuna Rog mindenféle adomája.

Ha ünnep, aratás, szüret, ha bármi,
 hogy jókedvű legyen, ő híva volt;
 s ha ültek gyászolók halotti tort,
 mindig tudott vidító szót találni.

Az igazságot váltig szembemondta
 — nem tartott a faluban senkitől —,
 s ha tán ki neheztelve vette föl,
 abból is lett saját rovásra móka.

Ki sírja mellett jár, kacagja már csak,
 mert tréfa mind, mit benne földidéz.
 Ha egyszer sírból kelni lenne kész,
 nem volna vége ott a kacagásnak.

LÓ

Király se lépked, mint te, oly kevélyen,
 s oly ékes, mint a farkad, nincs palást;
 ily sörénydiszt leány nem hord fejében,
 s ily fürge táncot tőle sose látsz.

Ki még, kit így nem tarthat semmi féken?
 Ki ily megejtő módra hajt nyakat?
 Nincs hős, nyerítve lelkesen s keményen,
 ki vad tusán ily bőszt vágtába csap!

És párja nincs dühödnek, ha haragszol,
s nyomodban mennydörgés, vihar rohan,
s szilaj patád tüzes villámokat szór.

S ha egyszer megtorpansz tajtékosan —
királyi termeted majd dús aranyba
busásan szőtt ezüstpalást takarja.

BIKA

E higgadt, félelmes erő az árva
földé: akár a hegyerinc, a bérc.
Láttán heves földindulást remélsz,
s majd kráterén dübögve dől a láva.

Acélos izmok roppant garmadája
busás, mint földmély, melyben nyugszik érc;
a föld fia: ha bős, bomolni kész,
s ha termő csökje leng, keményen állva.

Nem moccanhatsz előle sehova,
bénán magad tudod megadni csak
e főnek, melyben szunnyad Jehova:

az orrcimpáin olykor láng kicsap,
és sűrű füstnyalábot fúj tova. —
Bika: az Ószövetség otthona . . .

A DACOS GARABONCIÁS

Az „öreg róka”, dacos garabonciás,
világcsavargó diák: ő és senki más
nem látta, hogy a május veszve, s hunyta fáj —
s keserűn megeredt a könnye, mint a KAJ.

Éj sziklamód s virrasztás, mint a tölgy, nyomasztott
horvátot, jobbágyot, diákot és parasztot.
Örök betegség, örökké hitvány halál,
s a hajnal hozzánk többé el sosem talál.

Futván a földtől, melynek éje nagy,
futván bitótól — otthont odahagyj,
hogy majdan fényesen hazatalálj.

Légy tűzvész, lázadás szítója, kürtös!
Annak, kit horvát földön sorsa üldöz —
KAJ: átok; eb ura fakó a KAJ.

ELŐKELŐ KEZEK

E KAJ-t, az édest, zagorjei kastély
szülte, nem csavargó-mocsok, paraszt-mély.
A lelke rezedá. Finom, akár hab.
A hangjai, mint bögön, muzsikálnak.

Előkelő könnyek, sok úri sóhaj.
(Mi nem vegyül a durva póri szóval!)
Finom ízlésű szemnek: gyolcsa-tiszta
ing, pántlikák, selyem, kalapka, csizma

és parkok, hintók, ezüst, porcelánok.
Nemes gyász és nem élc, otromba, álnok;
káromló szó, szitok hozzá nem ér el.

Mínthogyha szólna könnyű, édes ének:
éreztem érintését puha kéznek;
bús parasztasszony itatott tejével.

PETRICA KEREMPUH

Örök sötétség. Fönt, alatt, akárhol,
csupán a szikrás kínzókén világol;
lenn nyúzott emberbőr, ott fönn bitófa.
Tüzesen s vérrel szirmot bont a rózsa.

Veronikától nem kellett a kendő
véres képét Gubecnek illetendő:
kínjáról híven mondja a panaszt el
sok mása országszerte: a parasztfej.

Hol feketék a nappalok s az estek,
bitó alatt üvöltenek, sírnak, esdnek
tambura mellett: vége nincs a jajnak.

Dühét kiönti mind, és ontja könnyét:
bitó alatt a halált kiröhögték.
És fölrettentek gyászfekete varjak.

TÚRI Gábor fordítása

GYERMEKEKNEK

SZÜGYI ZOLTÁN

INDIÁNTÖRTÉNET

Egy indián hajánál fogva
húzott maga után egy másik
indiánt;
Velük szembe
jött egy tigris, egy kígyó
meg egy elefánt.
A társát hajánál fogva húzó
indián megállt. A másik
riadtan felállt.
Fogták íjaikat,
s sorban megölték a tigrist,
kígyót, elefántot.
— Hagyjuk abba, ki tudja,
kik dülják sátrainkat! —
szólt egyikük.
Fogták íjaikat,
s hazaindultak.

KÉRDÉS

Tanító néni, mit gondol,
a belső, tiszta szobából
kérdéseinkre miért nem válaszol
már néhány napja
kisöcsénk?

ÉNEKÓRA

Vegyétek elő énekhangotokat.
Mossátok meg az ablakokat.
Öltsetek ünneplőt.
Igazítsátok meg magatokat
a tükör előtt.
S keljetek szárnyra.
Repüljete ki
a tiszta ablakon át.
Repüljete!
Szárnyaljatok!
Énekeljete!

ÜNNEPI MUZSIKA

A tér előtt álló fára
felkötik a hintát. Kikötik
a fához a kutyát is. A dobokat
felviszik az emelvényre.
Bekapcsolják a mikrofont.
A szónok kiáll, és
valamit mond.
A hinta nyikorog.
A dobos dobol.
A hallgatóság toporog.
A kutya fel-felvonít.
Meg-megállnak az emberek a téren,
s hallgatják az ünnepi muzsikát.

ZUHANÓ ASSZONY

Az asszony egyszerre elkezdett zuhanni.
Felkiáltott.
Kapaszkodott az ágba,
markolt a lombba;
kapott az óra ingája után.
Kezében az óra ingáját
s marék mogyorót szorítva

zuhant csak tovább.
Mikor combcsontját szívénél érezte,
az asszony azt hitte,
földet ért végre.
Am megnyílt a Föld
érte . . .

VOLT EGYKOR EGY FEHÉR RUHA

Volt egy fehér ruha egykor,
mikor született egy elefánt.
Felvette a fehér ruhát.
Ki is múlt mindjárt.
Amint kimúlt,
született egy tigris.
Felvette a fehér ruhát.
Elpusztult menten.
Abban a pillanatban
született egy ember.
Felvette a fehér ruhát.
Mehalt.
A fehér ruha ráborult arcára,
s összekenyődött piros vérével.
Lett belőle zászló.
Azóta is leng valahol.

NYÚLFEJEK NŐNEK

Az ember elvetette a nyúlmagot.
Jól megöntözte a földet.
A nap mindennap perzselt.
Az ember mindennap locsolt.
Hamarosan kezdtek kibújni a nyúlfelek.
Amikor már az egész nyúlfej kilátszott,
jött az ember a kaszával,
és kezdte kaszálni a nyúlfejeket.
Mind lekaszálta.
Az ember aztán villával szurkálta
fel a földet.

S azóta várja az alkalmas napot,
hogy elszórja az új nyúlmagot.

ÖRDÖGKAPU

A falakon tűz ég. A falak is égnek.
Az *ördögkapu* magas és széles.
Aki ezen belép, a levegőbe lép.
És lezuhan.
Csak az térhet vissza, ki szállni tud.
Aki szállni tud, az szabadon
ki-be járhat
minden kapun át.

SÉTÁLÓ CSIKÓS

A csikós sétált.
Fereteg kerekedett. A szél lenyúlt
érte. A hajánál fogta meg a csikóst.
Majd megfogta a nyakát. Végül elkapta
a derekát. A szél felemelte a csikóst
a magasba. Aztán hirtelen leejtette.
A csikós majdnem lábát törte. A csikós
megkereste csikósostorát, és elshintotta
vele a szél nyakát.
A szél feje elgurult.
Ezért nem hordja most a szél a havat
kapuja elébe. A csikós a kaput ki is
nyitotta mindjárt.
Várja a tavaszt.

POCSOLYAKERÜLŐ GYALOG

Pettyegtetett vörös csizmában jár.
Néha meztláb járja körül a haláltömlöcöt.
Egyformán riogat virgonc és rívó
gyermekeket. Pipamocskot rágcsál.
Lehúzza a bagoly süvegét. Csak a csókás

szeme és a szája látszik ki.
Le sem ül, de el sem megy.
Alá néző, komor ember. Ő.
A pocsolyszerű gyalog.

SZÍNHÁZ

A főszereplő beszalad a színpadra.
Meglátja a sarokban ülő, barna kendős
nőt. Hozzá lép, ölébe hajtja fejét,
és így szól:
— Ó, meggyermekezett asszonyom!
Kedves, szelíd, galattyaló
Gyöngédséggel babirkálnál-e
Még fejemben?

NEM LEHET A MÁÉ

(TAVASZVÁRÓ)

TARI ISTVÁN

Merre vagy? — kiáltozom
rezes torokkal.
Hadd mártózzunk
meg a szélben,
mely vizet borzol,
keréknyikorgást cibál,

bizonytalanságot gyúr,
szekérzörgéses,
mély nyomokat
vág arcunkba,
elnehezülő
fejünkre kotlóst ültet,

amíg a penész halvány
selymében, puha
bársonyában
bibelődünk
kisszerűségünk
nagy ördöglakatjával.

Fogalmad sincs, mennyire
cikkcakkosak, ó,
az álmaink!
Gyúrtebbek a

pipacsbimbókban
szunnyadó szoknyáknál is.

Túl esetlegesek és
ziláltak vagyunk,
önmagunk rossz
közönsége,
mely régóta vár
saját ébredésére,

és ezúttal serényen
kiárusítja
fintorait,
grimaszait,
a megkegült,
felemás hórukkokat,

érvénytelenné váló
felhevülését,
túlcsorduló
ábrázatát,
sugárszennyezett,
cifra gömbölyödését . . .

Merre vagy? — mormolom,
az otthonomat
jelző kacat
földbe döfött,
elvékonyodva
reszkető árnyam előtt.

A lázmérők felszökő
csigaszarvával,
a kitépott
füzetlapok
recés, suhogó
fűrészélével várlak.

Öled örvényeibe
rázom szavaim,
fölforgatott

mondataim,
a fazonzsebbe
költözött küzdelmeket.

Neked ajándékozom
az ódát is,
habzó szájú,
nyers ódát,
melyet veszedten
a RETTEGÉS-hez írtam.

Ha kell, ugróiskolám
is felajánlom.
Tiéd lehet
rajongásom!
A nádból készült
ceruzahosszabbító . . .

Magadéva teheted
a bűnös várost!
A lesütött
tekintetű,
mord, gittegyleti
titkárocskák városát.

Mely az enyém volt régen.
Nagyon lezüllött!
Elhibázott
ébersége
szutykában fetreng.
Tisztába kéne tenni . . .

Merre vagy? — rikácsolom.
Gyere! Világolj!
Világítsd ki
az ágakat
virágaiddal!
Világolj verseimben!

Tedd érzékletesebbé
ezt a vergődést,

mely annyira
nyelvehagyott
és hitehagyott,
hogy nem lehet a másé.

FÜLÖP GÁBOR VERSEI

EGYPERCES

Trikómról lógnak a fércek.
Cérnacafatok hosszan gombolyodva
lefelé.
Ha nem ismerném Örkény idevágó
szakirodalmát,
akár azt is mondhatnám — a beleim.
Nadrágom is szakadt. Térdben.
Talán meniszkusza van.
Az erre vonatkozó szakirodalmat
nem ismerem.

AZ AKASZTÁS ELŐNYE

Láttad azt a felakasztott legyet
az ajtón?
Láttad, milyen szépen
himbálózott?
Csupán saját szárnyaival
kis feje körül,
cérna nélkül,
sosem lenne képes
leírni ezt a tökéletes ívet.
Ide—oda,
ide—oda,
ide—oda.
Légy-inga.
Inga légy!
Fegyelmezett.

LEVELEK

HERCEG JÁNOS

A levél a legősibb irodalmi műfaj. Kezdetben vala a barlangrajz, feltehetően ugyancsak közlési szándékkal az ősember részéről, aztán pár száz vagy ezer év múlva megjelent a levél. A közlésnek ez a második személyhez intézett módja újabban a szépprózába is visszavisszatér, miközben Mme de Sévigné leveleiről csak kicsit kell lefújni gondolatban a port, hogy újra elragadóak legyenek. Ovidius Tristánjából meg talán még kollokválni is szoktak. Pedig a nők nevében írott leveleinél sokkal szívhez szólóbbak a császárhoz intézett episztolái Tomiból, sivár őszi estéken, amikor még ragyogóbbak voltak a messzi Róma fényei, s neki még kevesebb reménye volt, hogy feledésbe merüljön beavatottsága Augustus kikapós lányának szerelmi ügyeibe.

A magyar irodalomban Mikes Kelemen honosította meg a levélformát, minden költői ambíció nélkül, hiszen ő csak a Zágon fölött fénylő csillagot nézte, amíg beszámolt a Nagyságos Fejedelem udvarának mindennapi dolgairól s végül egy kicsit önmagáról is szót ejtve.

Kazinczy Bácsmegyey viszontagságáról szóló regényét ugyancsak levelekben írta, míg Móricz Zsigmond szerkesztői gondjairól szóló levelei között békésen megfért egy-egy szerelmi ömlengése Magoss Olgához, a debreceni trafikosnőhöz, aki azonban hideg dzsentrí göggel tartotta magától távol az öregedő „rab orozslánt”.

Németh László *Levelek Magdához*, legidősebb lányához, huszonöt éven át íródott, túlnyomórészt Kanadába, az otthon maradt család életének mindennapi eseményeiről beszámolva, a vasárnapi húsleveset a benne főtt hússal éppoly fontosnak tartva, mint a nagymama megbetegedéséhez fűződő aggodalmat, mivel egy hónap leteltével megszűnik a nyugdíjasoknak járó ingyen kezelés joga.

A levelek legtöbbször Sajkódról íródtak, amely eredetileg Magdáék tuszkulánuma volt, s az apa csak azután vette birtokába, hogy Magda a férjével a nagy kivándorlás esztendejében, 1956-ban Nyugatra távozott. Az első levél első mondatait muszáj ideírnom, mert

az már nem magánügy, hanem történelem. „Múlt pénteken 9-re odamentem hozzátok, mert a telefonotok nem felelt... Legalább Magdát szerettem volna lebeszélni... 11-kor meghallottam, hogy már el is mentetek. Néhány nehéz napunk volt utána. Amikor a sürgönyötök megjött, mind a ketten sírtunk.”

A levél további része viszont a remény hangjait is megszólaltatja, sőt bátorításul még ilyen lelketverő szavakkal is megtoldva „Ha fiatal és egészséges lennék, én is megtalálnám odakinn a feladatokat: a szétszórt magyarság, az új diaszpóra összefogását...”

Hogy mégis mit jelentett az elválás és a tömeges kivándorlás tényleg, azt már az alig két hónappal később és a balatonfüredi szív-kórházból írt levél érezteti, ahova az apa súlyos állapotban került. De a kintről kapott megnyugtató hírek azért már egy kis irodalmi beszívárgást is megengednek a sorok közé. Nelliről szólva, az *Izony* hősnőjéről, komparatív formában említve apa és lánya egymáshoz való viszonyát, mintha az ember a legnehezebb helyzetben sem tagadhatná meg önmagát. És erre Magda az *Égető Eszter* példájával válaszol.

Eddig se volt titok, hogy Németh László már a kislány Magdában felismerni vélte a saját lelki alkatát. Persze egyszerűen azt mondani, hogy a négy lány közül ő volt a kedvence, talán mégse lehet. Minthogy azonban témakörének kiapadhatatlan forrása a saját nagy családjá volt, nem egyszer sűrített drámai konfliktusok áttételével, mintha mégis Magda lett volna az érintetlen, tiszta jellem, az apának azzal a reményével is, hogy ő lesz, akibe öreg korára belekapaszkodhat, mint a mindenéből kiforgatott király, hogy együtt bolyongjon vele Kolónosz pacsirtás ligetében.

Németh Lászlónak minden művében érezhetően jelen van a maga személyes exhibíciója, sérelmekkel teli keserűsége, megint csak áttételesen rendeződve természetesen, ezzel a szubjektivitással formálja alakjait, sorsukba beledolgozva mindazt, amit a maga nevében kellene elmondania. A 198. levél minden művénél leleplezőbben hozza emberközébe az olvasóhoz az író alakját. Nemcsak azzal, hogy a mindennapi kis dolgokban jelenti meg önmagát, ilyen egyszerű és szegényes ambiánsban: „Anyuval elmosogattunk.” Aztán gondol egyet, s angolul írja levelét, Cromwell-drámákat kér, Franklin ön-életrajzát, Byron és Walpole leveleit. S ebben a két végletben a Middleton-fordítás meg az ebéd utáni mosogatás tökéletes összhangba kerül, kiegészíti egymást s megtelik az élet hitelével.

A leveleket természetesen a maga megszokott stílusában írta. Ki-egyensúlyozott érzelmekkel, komoly mértéktartással, egyszer se tévedve el a „Kedves Magdikám”-tól, hogy mondjuk, a „drágám”, „édesem” önfelédelt rajongásával, illetve szenvedélyével csapjon fel a hangja. Ő mindig kimért, szinte szenvtelen s komolyan tájékoztató impasszibilitéval írja leveleit, mintha most is egy „témát” írna,

s nem engedhetné el magát egy pillanatra sem, hogy az ember, az apa elébe állhasson az írónak.

Szabad ezen kicsit idegenkedve megütköznünk? Nem! Az író a magánéletében is kénytelen hű maradni önmagához. És meglehet, hogy éppen csak így lehetett az a huszonöt év, amelyet a csaknem kétszáz levél átfogott, egy ország életének tanúságtétele, kordokumentum s ugyanakkor a magyar szellemi életnek legizgalmasabb korszakát megvilágító, meggyőző bizonylat, amit talán nem is lehetett másképpen megírni. Még így, a félretolt tányér vagy kávéscsésze mellett sem, az asztal sarkán, annak a sajkódi magánynak nádfedeles kis házában, zsalugáteres ablakával a Balaton felé fordulva.

És mégiscsak ez a fontos ebben a tartózkodó előadásban. A korrajz, amelynek tükrében Németh László teremtő géniusza beérésének lehetünk szemtanúi, ahogy magasztalások és éles támadások keresztüzében állt, de ekkortól fogva tekinthetett rá az ország a legnagyobbakat megillető figyelemmel. Ez idő alatt aratta legnagyobb színpadi sikereit, s ekkor nyílt meg előtte a világirodalomban való megjelenés lehetősége.

A levelek szűkszavú, tartózkodó tudósításai ellenére úgy érzem, a magyar irodalomban eddig nem jelentek meg izgalmasabb és emberibb levelek, mint ezek, amelyekben Németh László számolt be az itthoni dolgokról, a szomszédasszony legújabb szerelméről is tájékoztatva, mintha csak így alakulhatott volna ki negyedszázad magyar életrajza.

NAPLÓ 1912—1913*

CSÁTH GÉZA

1913. február 6. Mosolyogva olvasom az utolsó, elkészedett naplójegyzeteket. Tulajdonképpen igen komoly dolog, ami bennük van. Kétségbeesett küszködés, erőlködés a méregtől való megszabadulás érdekében.

Ezt a másnapot természetesen *nem* sikerült méregmentesen átélni, de az eredmény mégis igen szép volt. Délben vettem 0,02 P-t, és este 0,03 M-et. Alig dohányoztam. A következő napon azonban 0,08, majd február 4-én 0,16 g-ra mentem fel. Ez utóbbit menti, hogy belőle 6 P volt. Ez idő alatt a depresszió állandóan üldözött, a legkeservesebb érzéseket éltem át. Szexuális érdeklődésem a nullára süllyedt le, és közeli korai megrokkánásomra gondoltam. Tegnap azonban megembereltem magam. Ti. egy szerencsés körülmény jött közbe. Éjjel változott az idő. A fagyból enyhe, tavaszi, ködös, de jó szagú állapotba ment át az atmoszféra. Nem tudtam aludni. Bár a napi adag 0,10 volt, éjjel egymás után vettem 0,02—0,02—0,02 adagokat 2 és 3 között, hogy aludni tudjak. Hiába volt minden, félálomban, bódulatban fetrengtem az ágyamban. Ma is az a véleményem, hogy az álmatlanság igazi oka az időváltozás volt. De ez lett okozójává azután a szerencsés másnapnak is. Ti. bár csak keveset aludtam 12—2, 5—9 igen frissnek éreztem magam, fürödtem, hánytam, és egészen este 1/2 8-ig semmit se vettem. Ekkor 1 órán belül kétszer 0,02 P-t fecskendeztem 3 $\frac{1}{2}$ -os oldatban. Határozottan *rosszabbította* az állapotot. Így azután éjfél után ismét 0,04 P-t helyeztem el. Az éjszaka nem volt valami kitűnő, 1/2 3-tól 1/2 11-ig aludtam. Ma ismét *hősiesen* viseltem magam, bár az ébredés sokkal rosszabb volt. Hányás, fürdés segítettek. Most látom tisztán, hogy miért nem sikerültek az őszi elvonási próbák, amelyek ugyan nem voltak komolyak, de mégis *szerencsés esetben* hozhattak volna sikert, mert a hányást mellőzhetőnek véltem, holott nélkülül hiábavaló minden fáradság. Reggelre ti, a kiválasztott mérég a gyomorban gyűlik össze, ha el nem távolítjuk szépen, újra felszívódik, és ekkor nem narkotizál, hanem — aránylag kis adag

* Hetedik, befejező rész

lévén — az éhséget csak fokozza. Ugyanez a hibája a Pantoponnak is. Tehát szabályul lehet felállítani, hogy a fájdalom nélküli elvonásnál leghelyesebb elv:

1.) Napi egy adag, amely azonban legalább 20 órára nyugalmat teremtsen, azaz a legközelebbi éhezés legfeljebb 4 óráig tartson. (Éhezés akkor áll be, ha megindul a salivatio, és beáll a gyomor hypersesthesiája.)

2.) A napi egy adag legalább $2/4$ része legyen kezdetben a napi összdózisnak.

3.) Reggel még az elvonás után is napokig hánytatas.

4.) Az elvonás megkezdésével Assycodile-kúrát; mindig ebéd után adandó az adag subcutan.

Hősiességemnek meg is volt a jutalma. Délután Olgával feledhetetlen örömekeket éltünk át. A coitus equinus olyan maró és szent gyönyört adott, amire alig emlékszem. $1/2$ órán belül még egy ————— Cleopatra és Antonius pozíciójában. Királyi élvezet volt ez is. A ++—ok után vett $0,03$ P (30%) semmit se elégtett ki, sőt az éhséget fokozta. Ezért hazajövet, mert a kis mamát hazakísértem, 30% -os M-phiolákat vásároltam, és ezekből egy $0,02$ M-adaggal ajándékoztam meg magam. Most azt hiszem, eltaláltam, jó lesz az éjszakám, és az ébredés is. Holnapi terv *délután* 6 órakor $0,02$ P, és ágybafekvéskor $0,01$ M.

Az utolsó napok eszerint így festenek:

Február 4. — $0,10$ M

Február 5. — $0,02$ M + $0,08$ P = $0,10$

Február 6. — $0,07$ P + $0,02$ M = $0,9$

A holnapi nap tehát: $0,05$

Szombat: $0,03$

Vasárnap: $0,02$ P

Hétfőre pedig: szabadság.

1913. Február 7. A mai nap sikeres és szép eredménnyel vitte előre az ügyet. Hányás, fürdés és székelés után $0,02$ M-et adtam. Azután este felé ismét $0,015$ M-et. Így értem el ma a tegnapi $0,09$ után $0,035$ -öt. Természetesen a AyAyAyt is este betartottam. + nem volt, de holnap annál jobb lesz.

1913. Március 12. Gyalázatos kudarcok. Kudarcok. Nem tudtam végrehajtani a tervem. S most, amikor Sándor (akit pleuritisével minden támogatás nélkül csaknem az öngyilkosságba engedtem rút nemtörődöm-

ségem révén), Gyula sírva és káromkodva és kétségbeesetten kérnek, amikor Olga sóhajtva, halkán, panaszkodva, aggódva zokog a fülembe: „És fiam, te azt jobban szereted, mint engem!” — most nehezebb munka előtt állok, mint valaha. Mert az utolsó héten 0,22—0,36 g-ra szökkent fel az adagom. Oly hosszibilis mennyiség ez, amely sokszorosan felülmúlja az eddigi legnagyobb adagokat. És mégis sokkal inkább, mint valaha, hozzá kell fognom végleg, és visszavonhatatlanul, mert ha 20-ig nincs eredmény, teljes eredmény, akkor már csak a *zárt intézetbeni* elvonás marad számomra, ami klinikai existenciám teljes elvesztését vonná maga után.

Tehát holnap a legutolsó próba, amely élet-halálra megy.

1.) Csak arra kell gondolnom, mily simán ment az 1911. decemberi elvonás, holott akkor a sikerben nagyon is kételkedtem, míg most tudom, hogy *nem vállalkozom lehetetlenre*.

2.) Gondolj József, szegény Olga kétségbeesésére, és rettegő, esdő tekintetére.

3.) Gondolj rá, mily örömteli, nagyszerű napok fognak következni, épp mint akkor (1911. XII—1912.)

4.) Gondolj rá, mily szép lesz visszatérni az életbe, dolgozni, örülni mindennek, élni, *való életet*.

5.) Gondolj rá, hogy 68 évig kell élned, mint Pista bácsinak, aki most is \pm —él.

6.) Gondolj rá, hogy micsoda hatalmas szellemi fejlődés várható a Mansfeld-féle elv értelmében.

7.) Gondolj a vidám, szép Casanova-reggelekre és óriási sonkavacsorákra.

8.) Gondolj a jövődre, amelyet teljesen semmivé tehetsz, vagy nagy-szerűvé, gyönyörűvé építesz ki. —

JEGYZETEK D.-NEK

1.) Hangsúlyozom, hogy mindig szadista férfi voltam, és sohase féltékeny. O.-val szemben is így indítottam, és uralkodtam felette, de az M^o és a féltékenység elgyengített, s ő azután vérszemet kapott, és felülkerekedett.

2.) Hosszan, sok részlettel kell leírni az első M^o-injección, és az *azzal kapcsolt félelmet*, később pedig a kis M^o-adagok öntudatos, vanbanque-szerű, állandó és sikeres használatát.

3.) Hangsúlyozandó a degenerált születés. Illúziók a megholt anyá-ra. A fiú *ragaszkodik* az apához, azonban bizonyos okok állandó félreértéseket szülnek.

4.) Hangsúlyozandó a *túl nagy* ambíció, amely hirtelen törik le.

5.) Az a tény, hogy nincs diadalmasabb, szebb dolog, mint ifjú se-gédorvosnak lenni, fürdőn, ahol 4-5 nő rajong az emberért, emellett

jól élni (Tátra), pezsgőzni, kirándulni Csorbóra, Morfiumot is fecskendezni néha halmozott coitusok után, stb. stb.

6.) Részletesen lefestendők a fürdőre utazás, bepakolás, remények, érzés, hangulatváltozások.

Az Andor tragédiája önmagában van. Itt azonban sok dolog jön össze:

- a.) a fiút elhagyta az apa,
- b.) a finak.

ALTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

Nem azért *ítélem el* feleségemet, hogy sokszor megcsalt, és végül más-tól gyereket szült (*módja lett volna* a magzattól megszabadulni — mint máskor, kb. 8-szor tette). Természettudós és bölcsész vagyok. Tehát a hús és a vágy jogait meg tudom érteni. Ismerem az emberi természetet, hogy bármily jól és boldogok vagyunk — az örömből minél többet óhajtunk.

Ellenben *megbocsáthatatlan* dolgok a következők:

1.) *Az esküvő előtt* azt mondta (másoknak), vagy elveszem, vagy megöl engem. Ehhez szajhának nincs joga, csak szerelmes nőnek, aki *egy férfiért* él-hal.

2.) A házasság első heteit megkeserítette folytonos kínzásaival, melynek célja *csak a figyelem elterelése volt*, mert akkor is mástól volt terherben.

3.) Tudta magáról, hogy hűtlen természet, s látta a szanatóriumban, hogy mennyire szenvedek ennek a sejtelme miatt, *mégse egyezett* a válásba.

4.) Megakadályozta, hogy Szabadkán telepedjek le (ahol a legjobb existenciám lett volna) — mert Pestre akart menni. (Nem akart a családom ellenőrzése alatt lenni.)

5.) Elidegenített öcsémtől.

6.) Mikor észrevette testi és szellemi hanyatlásomat, nem vitt orvoshoz, *nem mozgatott meg minden követ*, hogy segítsen rajtam, hanem hagyott, hogy menjek a pusztulásba. Én nem láttam magam, nem figyelhettem magam. — Neki kellett látni. Neki lett volna (és családjának) a kötelessége, de mind tették magukat, hogy észre nem vesznek semmit rajtam. (S ezt akkor én el is hittem.)

7.) Meggyalázott, mert utóbb mindenki vel összeadta magát, és *alig titkolta* ocsmány szajhaságát.

8.) Regőczen a legerősebb, legkimerítőbb munkára hajtott, *űzött*, kényszerített, holott tudta már, mi a bajom (az orvosi rendelet is kíméletes életmódot parancsolt), elhitte velem, hogy képzelt beteg vagyok, és én dolgoztam rogyásig. (Spanyolbetegség közben kényszerített, hogy felkeljek, és tanyára menjek.)

9.) Engedte, hogy berendezkedjünk, hogy a jövő ábrándjainak átadjam magam, amikor ő már tudta, hogy kicsoda rémes katasztrófát készít nekem. Ismerve engem: neki kötelessége lett volna: bármily módon a szülés előtt elválni. Ő tudta volna a módját, hogy lehetett volna ez nálam keresztülvinni, mert akkor még lehetett volna.

10.) Engedte, hogy a gyermek-ügyben kutassak, ide-oda járjak, nevetségessé tegyem magam (amikor becsületes ember létemre *biztos adatokot* kerestem, nem akarván kidobni egy nőt a gyanú alapján), hurcolt ide-oda, megörjített mindenféle rémes machinációkkal, utaztatott Szabadkára, Bajára stb. stb. Tönkretette munkakedvemet, az életben való örömemet, híremet. Addig senki se sejtette, hogy morfinista vagyok. A végén az egész megye arról beszélt, hogy *megőrültem*. És valóban a bolondokházába juttatott.

11.) Amikor hazaszöktem — igen zavart volt, nem szívesen fogadott. *Még azon az éjjel kétszer is halkan kopogtak a hálószobaablakon.* Azt hiszem, a süket patikus volt az ő legújabb barátja, akivel azért kezdett ki, mert vőlegény volt. Ez izgatta őt.

12.) Mindjárt másnap mindent elkövetett, hogy felizgasson. A kisgyereket — állandóan kis szeretőmnek nevezte. A haját úgy fésülte, mint a gyanúsított apa viseli. *Családomat szidta*, hogy az ő pénzét (az én keresetemet), amit apámnak odaadtam megőrzés végett — ellopják.

13.) A legborzasztóbb azonban ez volt. A cselédet kérdezem, hogy mikor vette ő észre, hogy rossz lett a járásom. A lány azt feleli. *Csak az utolsó időben.* Erre ő nekem támad, és veszekszik, hogy miért kérdezősködöm a cselédnél. Láttam, hogy bűnösnek érzi magát ebben, és nem akarja, hogy tovább fűzzem a gondolatot. Hogy kicsoda alávaló, piszok nő 'az, aki észreveszi férje tabesét, nem szól, hanem tovább bosszantja: öli, hogy a bajt súlyosbítsa.

DESIRÉNEK

Nagyon fáj nekem az is, hogy a nő mint orvoshoz is hálátlan volt hozzám. Én gyógyítottam ki a tbc-ből. Évekig lázas volt delután. Övtam, tanítottam, TK-val kezeltem, s amikor jól lett, amikor mindig forró teste jó hűvös, finom lett, válla (amelyet a csúcshurut lehúzott volt) kiegyenesedett, akkor — másfelé nézett.

1.) 1918 őszén gyanakodtam, de semmit biztosan nem tudtam. Hittem és vártam, hogy a gyerek az enyém. (Hiszen a tankönyv szerint is a m^o-istának lehet gyereke.)

2.) Amikor a gyereket megnéztem, a legboldogabb ember voltam, és elhatároztam, hogy kigyógyulok.

3.) December 15-étől gyanakodni kezdtem.

4.) December 26-án maga Olga mondta el egy álmát, amellyel hűtlenségét bevallotta. Ő tudta, mint jelent ez az álom, bár mindig úgy tett, mintha nem érdekelné a freudizmus, és ostobaságnak jelentette ki.

(Így lassan leszoktam, hogy őt alaposan figyeljem, ami különben is férjnek igen terhes, és az önérzetem is tiltakozik ellene.)

5.) Januárban, februárban kutattam. Ő ordítva hangoztatta ártatlanságát, de csak azért, hogy megőrjitsen, és további esztelen kutatásokra buzdítson. A gyerek bal szeme bandzsi — tehát én mindenáron szerettem volna az idegen apát kizárni, és magamat megnyugtatni.

6.) Nem lehetett. Amikor megnyugodtam, a cseléddel adatta a fülembe, hogy „X. Y. *nem* hasonlít a gyerekekhez, hiszen olyan nagy haja van, *mint a paróka*”.

7.) Máskor is megnéztem tehát X.-t, és akkor láttam, hogy a fejalkat ugyanaz. De még mindig nem vettem ki a szándékot, hogy mit akar O. (Azt akarta, hogy X.-t én kényszerítsem, hogy *őt elvegye*.)

8.) Egyelőre meg akart őrjíteni. Úgy tett mindig, mintha dugdosni akarna valamit előlem, s meg akarna mérgezni. *Ha otthon voltam*, folyton ki-be járt a szobákban, és szekrényeiben rakosgatott, és amikor beléptem, becsukta a szekrényt. Én azután feltúrtam mindent, és semmit se találtam. Tudta, hogy ez a keresés *izgat, pusztít*. Levestálalásnál babrált tányérom felett. Ma már tudom, azt *akarta*, hogy higgyem, hogy mérgez, és féljek tőle, és megőrüljek. Ugyanilyen célból 6—8 kis üveget tartott üresen a konyhában a polcokon. *Hogy ezeket megtaláljam és gyanakodjak, izguljak*.

9.) A cseléd ki volt tanítva, hogy ha ránézek, lesüsse a szemét. Holott a bűnös nő is, *ha akarja*, nyugodtan kiállja a férfi tekintetét.

10.) A rokonságtól hazajövet nem akarta még egyszer megnézni X.-et. Te csak nézd meg, mondta O. Győződj meg már végképp, hogy vádadt alaptalan. Nem akartam menni, az ép eszemet féltettem. Erre ő hangszólózza, hogy ha bemennék, öltözök fel rendesen, ő is felöltözik. *A bársonyruhát készítette elő*. Ezzel beadta a fejembe, hogy tetszeni akar, tehát így szóltam: *bemegyünk*.

11.) Még mindig *kétkelkedtem*, ezután is, mert ő ismételten ordítva bizonygatta, hogy ártatlan. Ez volt a *legiszonyúbb, legrémesebb* gonoszság. Ezzel őrjített meg, mert jószágomat, apasági vágyamat és szerelmeimet használta ki *aliasul*.

12.) Addig viut szüleim nyakára, mit tudta, hogy apámat anyám rábeszéli, hogy kórházba vitessen. Ezzel tisztán számított. Itthon úgy tett, mintha az M^o-elvonás eredménye ki nem elégitené, ezzel ingerlékenyebbé tett, nemileg is, ezután még izgékonyabb lettem, s azután csinálták a ravaszdugásokat, hecceléseket (szajha cselédjével). Én azt hittem, *gyógyulásomat akarja*, és újra és újra mentem vele apámhoz, mint a bolond.

13.) A kórházba úgy mentem be, hogy *egészen egészséges leszek*, és a gyermek-ügyet majd azután tisztázom. Ekkor jöttem rá lassan a következőkre:

14.) O. sohase szeretett.

15. Egy példátlan gonosz, rossz nő volt.

16.) Itt olvastam, hogy ez a morfinisták típusos sorsa, szajhák vétetik el magukat velök.

17.) Hogy mindössze legfeljebb egyszer volt tőlem teherben. Először ravasz módon kipróbálta, gyanakszom-e. A menses elmaradását jelentette, és én chinint adtam neki kétszer is. Ekkor jelentette, hogy megjött a baj. (Holott ő tudta, nem is gravid.)

18.) Hogy mindent a saját javára és az én pusztításomra rendezett el. Tehát ezért nem tiltakozott *érdemlegesen* soha az én morfinizmusom ellen.

19.) Bámulatosan adta kifelé a finom úrinőt, aki inkább jókedvű, temperamentumos, mint kacér.

20.) Mindenre ott jöttem rá, rémes 30 álmatlan éjjelen, miközben égett a fejem, mint a parázs, és állandó légszomjtól lihegtem. *Iszonyatos volt!*

21.) Azután jöttem rá, hogy halálos beteg vagyok, és *nincs segítség.*

(Vége)

ÉLETEM TÖRTÉNETEI (IV.)

ERŐS ISTVÁNNÉ KOVÁCS TERÉZ

Egyszer egy tavasszal Domokos néni vett selyemhernyót. Egy egész katulyával — de az olyan kicsi volt, hogy egy irkalapon elfért. Néni bízott, hogy felöltözteti a gyermekeit a jövő télre a gubók árából. Én még nem láttam selyemhernyót. Hát kisebbek voltak a hangyánál. Nem kellett, csak egy marok eperfalapi egy ételre. „Rózszi, hozzál egy marok lapit!” Máskor Erzsit küldte. Én meg kisompolyogtam, s hogy nézhessem, szedtem lapit. Mire észrevették, mán vittem. Néni nem szerette, ha nézték, azt mondta: „Megigizitek!” Egy tojást tett közénk, azt nézzek, s akkor nem igizik meg. De abból a kicsi hernyókból olyan sok lett, hogy mire az elsőt kialudták, mán egy asztallap teli volt. Én mindennap hűségesen vittem a lapit, csak láthassam a hernyókat. De minden alvás után levedlett a bőrük — akkor tisztába kellett tenni, vagyis válogatni. Olyankor sok kellett, de volt sok eperfa. De sok volt a faluban a hernyó, elhajtották a szomszédok a lapiszedőket. Mindenkinék volt valakije, akinek tartogatta a lapit, úgyhogy az országutakra kellett menni szedni. De akkor minden évésre kellett egy nagy zsák lapit. Háromszor-négyszer etettek naponta. De mikor a négyet kialudták, akkor asszony, ember, gyermekek, ki csak fára tudott mászni, mindenki csak vette a zsákot: ment lapit szedni. Hat hét alatt fel kellett menjenek (ez azt jelentette, hogy bégubóztak). Nyárfaágakat, seprűfüvet raktak nekik, hogy legyen, ahova a gubót rakják. Nyolc napig dolgoztak, ontották magukból a selymet; és akkor bábbá alakultak. Akkor a selyemgyár megindult. Szedték, vagyis vették a gubót, és bizonyos forróságban megfűttek a bábok. Csak amit kiválasztottak magnak, jövőre, azt hagyták meg. (A bábból pillangó lett, és mindegyik párt keresett magának. Minden párt külön zacskóba tettek, kitojta magát a tojó, és akkor elpusztult.) Domokos néni elvitte, eladta a gubót, számitásán felül kapott. Vett mind a két kisebb lányának, Erzsinek, Rózsának egy-egy széllaptát, hogy ne könyörögjenek egymásnak, legyen mind a kettőnek. De vett nekem is ajándékba! Igaz, hogy reádolgoztam, mert hűségesen szedtem a lapit. Én voltam a világ legboldogabbja! Ez volt az első ajándék (és utolsó). Mikor az iskolába vittem, egy-

szerre nem nézték a szegényes rongyot rajtam, egyenlő lettem az osztálytársaimmal. Mindegyik kereste a kedvem, s akkor vettem észre, hogy mit jelent gazdagnak lenni. Egyszerre megváltozott mindegyik, akinek nem volt laptája.

De azzal se lehetett örökké játszódni. Az iskolában, a szünidőben állandóan játszottunk. A nagyobbaktól tanultuk az ének szövegét, a kot-táját. Mindegyik szerette a játékot, de énekelve.

„Szembe, körbe, sötétbe, Rózsika van a körben. Majd küldünk egy felváltót, ki elvégzi a játszást.” Körbe álltunk. A kör közepébe bekötött szemmel állt Rózsí (vagy ahogy hívták). Mikor elhallgattunk, egy közülünk elkukkantotta magát. Ha megismerte, mondta a nevét. Akkor újra énekeltek, hogy „Eltalálta, eltalálta a nevét, elismerte, elismerte a helyét. Szembe, körbe, sötétbe, Rózsika van a körben. Majd küldünk egy felváltót, ki elvégzi a játékot. Kukk!” S nem találta el, akkor úgy énekeltek, hogy „Nem találta, nem találta a nevét, nem ismerte, nem ismerte a helyét” stb.

Akkor megent körbe álltunk, összefogódtunk. Egy a körben, egy meg kívül: bent a galamb, kívül a sas. „Nyissuk ki a galambházat” (a kezünket közben fölemeltük, hogy a galamb kiszálljon), „hogy a kigalamb kiszálljon. Szálljon ki a sfk mezőre, ottan talál legelőre”. Akkor a galamb kiszaladt, a sas üldözőbe vette. Ha elfogta, akkor ő lett a galamb, egy másik a sas, de ha vissza sikerült a körbe futni, akkor leeresztettük a kezünket, beeresztettük, a sasnak nem volt joga többet. Míg ők kergették egymást (vagyis a sas), addig énekeltek: „De hogyha a sas üldözi, hamar be kell bocsájtani. Gyere haza, kigalambom, búzaszemet kapsz majd itthon.”

„Vadkácsa fürdik fekete tóba, anyjához készül Lengyelországba. Aranyos a háta, ezüstös a lába, fordulj ki, fordulj, aranyos kis lányka!” És körbül mindig kifelé fordul egy kislány. Ezeket a játékokat csak kislányok játsszák. Körbe állnak, kézen fogódnak, egy kislány megy a kör körül, és éneklük mind: „Hol jársz, hol kelsz, nagy Erzsébet asszony? Itt járok, itt járok, szép lányokat keresek. Szabadkai piacon almát árul egy asszony. Ettem is belőle, vettem is belőle, nagyon jóízű volt, most már evvel elmehetünk” (egyet kivesz a körből), „soha vissza nem jöhetünk. Apátoknak, anyátoknak sárga sarkantyúja, lánytoknak, legénte- nek gyöngyös koszorúja”. Éppen az előbbihez hasonlóan játsszák: „Ho- va jártál, Szent Erzsébet, innen-onnan aluja? Lányt jöttem kéretni, sze- biket, jobbikat, karcsú magasabbikat. A mi lányunk nem eladó, csak a házba illandó, csak házba illandó. Ki se merjük bocsájtani száz arany- gyűrű nélkül, száz aranygyűrű nélkül. Egy hintóban hat ló legyen, mind a hat ló szerény legyen. Kar kezembe Mári lányunk, apátoknak, anyá- toknak sárga sarkantyúja, lánytoknak, legényteknek gyöngyös koszorú- ja.”

Ebben a játékban is körbe állnak, összefogódnak. Egy a körbe. „Érik a meggyfa, hajlik az ága. Alatta vagyon barna kislányka. Kapd

bé, szüvem, kapd bé, akit szeretsz, kapd bé.” Egyet elkap, avval körbe forog, de akit békap, az lesz a következő játékban a körben. „Ezt szeretem, ezt kedvelem, ez az én édes kedvesem. Ha pendülne, pendülne, cérna volna, selyem volna, mégis kifordulna.” „Ég a gyertya, ha meggyújtják, mikor a szép táncot járják. Járjad, járjad, jó kislány, hadd dobogjon ez az utca. Állj ki most!” Ezt ugyanúgy, mint az előző játékok: összefogódnak, egy a körben. „A szénának, szénának, széna szakadéka. Benne forog kis menyecske, egyem-begyem be futja, paripát forgatja. Ne híjhatok engem zsidó Ilonának, csak híjhatok engem Rózsa Ilonának. Zsinárom, zsinárom, a tavaszi kecske, csörögő menyecske. Zöld paradicsom, lilium, jól tudod, rózsám elhagyom. Zsinárom, zsinárom, a tavaszi kecske, csörögő menyecske, ugorj ki belőle!” Ezt is az előbbihez hasonlóan kell játszódni. „A szénának, szénának, széna szakadéka. Benne forog kis menyecske, nyújt, nyújt fonalat, a nyálával nyálazza, a begyével begyezi. Egyem-begyem, jó barátom, ölelj, akit szeretsz. Ezt szeretem, ezt kedvelem, ez az én édes kedvesem. Cidrom-bodrom, sárga bodorom, cidrom-bodrom, sárga bodorom.” Ebben a játékban csak körbe állnak, kezét nem fognak. „Ádámnak volt két fia. Se nem ettek, se nem ittak. Mindig úgy tettek, mint én: fejeikkel »büz, büz, büz«, lábaikkal »düz, düz, düz«, tenyerükkel »taps, taps, taps«.” Ezt a játékot szépen, érdekesen játszottuk. Egy lekucorodott. A roko-lyáját felhúzták, mindenki egy kézzel fogta. Egy kerülte őket, és énekeltek: „Cim-cim drálom, trombitálom, trálászon trálom, medve zuzá-lom, álom, bálom, petruzsálom, hap csuldi kalácsom.” Minden ének után egyet maga után húzott. Mikor az utolsó volt, annak megfogta a kezit, kérdezte: „Ki holt meg?” Másik mondja: „Papné leánya.” „Hány órákor temetik?” „Fél tizenkettő.” Akkor mindenki mondja és fogja, mozgatják, meg leborítják a földre, hogy elessen. Közben mondják: „Bimm-bamm, bimm-bamm.” Akkor elfut mindegyik. Az meg a legközelebbet kergeti. Addig a többinek van ideje visszafutni oda, ahol ült vagy kucorgott.

Akkor jön a „Bújj, bújj, zöld ág!” Párosával bújnak a páros kéz alatt: „Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske, nyitva van az aranykapu, csak bújhatok rajta!” Ugyanígy játsszák, hogy „Új a csizmám, most vették, most fényes a sarka, azért vették azt nekem, hogy ugráljak rajta. Bújj, bújj, zöld ág...” stb. Akkor megint körbe állnak. Mindegyik előtt áll a párja. Egy a kör körül járva énekel: „Beültettem kiskertemet a tavasszal, rózsá-, szegfű-, liliummal, s szép virággal. Ki is nyíltak egyenként, el szeretném adni mind, de most mindjárt.” Aki körbejár, az megáll, az eladónak megfogja a kezit, és énekelve mondja: „Én megveszem virágodat, ha eladod, ha az árát te magad is nem sokallod. Versenyfutás az ára, uccu, fussunk utána, de most mindjárt.”

Akkor a másik játékban leülnek sorban a flaszter széjire. Egy áll az egyik fánál, áll az angyal a másik fánál. Az ördög fél lábon ugrálva odamegy, aki áll, ahhoz. Persze azelőtt már sűgött mindegyiknek, aki

ült, egy virágnevet, azt kellett kitalálni. Odaugrált, megállt, mondja: „Cim-cim, bumm-bumm, aranyos, gyémántos — gyöngyvirág.” Ha nem volt az a virág, akkor azt mondta: „Kiszárad a kertből.” Visszasántikált a helyire. Akkor jött másik. Az ördög, persze, az ördöghöz egy se akart menni. Addig találgatták, hogy az utolsót is eltalálták. Egyik az angyalcsoport, s akkor az ördögcsoport, a sűgő meg köztük húzott egy vonást, ő vigyázott a rendre. Sorban, egymás derekát fogva — most már nem számított, hogy ki ördög, ki az angyal, hanem melyik erősebb — az angyal összefogódott az ördöggel: mindegyik csapat azon volt, hogy vonalon áthúzza. A végén vagy mind ördög lett, vagy angyal.

A következő játék: a falhoz sorakoztak, a hátukat a falhoz vették, a gazda állandóan mérte, hány méter selyme van, a vevő meg el-ellopott egyet, már mind ellopta. Odaálltak a fa mellé. Mikor az utolsót is ellopta, akkor ment a gazda keresni, s azt mondja: „Mi csörög a hiba?” „Dió.” „Na, ha dió, gyertek, meterjeim, tépázzuk meg a tolvajt!” De az már egérutat kapott. Olyan futás volt, hogy döngött belé az utca. Mikor megfogták, jól megcsipkedték.

Aztán libáztunk. Volt a gazdasszony, két fánál két farkas, a libák a legelőn. De hazafelé a farkasok közt kell hazamenni. A farkasok egyet egyet elfogtak, folyton kicsibb lett a libacsapat. A gazdasszony kikiált: „Gyertek haza, libáim!” „Nem merünk.” „Mitől félsz?” „Farkastól.” „Hol van?” „Híd alatt.” „Mit csinál?” „Mosdik.” „Mibe törülközik?” „Lombos kutya farkába.” „Gyertek haza, libáim!” Akkor hazafut, akit el nem fognak a farkasok. Ez így megy addig, míg elfogy az utolsó liba.

A szitázást is nagyon szerettük. Párjával összefogóztak a szita elől tíz lépésre, háttal a csapatnak elkiáltotta magát: „Szitát!” Akkor az utolsó pár meg kellett kerülje a szitát. Az meg kileste; amelyiket gondolta, hogy meg tudja fogni, azt kergette. Itt igen jó futók játszottak.

Aztán jött a hirizés. Itt öten játszottak. A macska a középben, tőle balra kettő, a másik kettő jobbra. Párt kellett cserélni. A macska elkiáltotta magát: „Hirivel!” Akkor futtak, hogy párt fogjanak — de a középben a macska. Ha elfogott egyet, aki pár nélkül maradt, az lett a macska. Ugyanezt a játékot játszódtuk, két macska volt. Itt az volt a különbség, hogy mind a két macska egyet kellett megfogjon. Ha egyik macska fogta, de a párja odaért a másik macskánál hamarabb, akkor tovább ők voltak a macskák. Ugyanezt játszódtuk négy macskával. De ehhez már nagyon jó futó kellett legyen mind a nyolc játékos, aki bízik magában, hogy ő a legjobb futó. Egy közepes futóról szó se lehetett, mert mind a négy macska meg kellett fogja a menekülőt. Ha egy nem ért oda, maradtak tovább macskának. De ez nézők nélkül nem létezett. Futás, sikoltozás, kiabálás...! Mindegyik akart fogni, viszont a másik — egy pár szembe futtak, de a macskák kiszemelték, hogy melyik után fusson mind a négy; de azt suttozták — csel is volt, csapda —, tették magukat, hogy az után futnak, közben amelyik nem gondol-

ta, azt fogták meg. A felnőttek kiültek a kapuba, egész délután nézték. Ezt csak vasárnap délután játszottuk (ugyan csak a nagybőjben), hús-vét előtt, ha száraz idő volt. Ha hideg volt, nem számított, még akkor se, ha fújtak a nagybőjti szelek. Úgyis lekerült rólunk a kabát vagy a nagykendő. Úgy kimelegedtünk, hogy nyáron se jobban.

Akkor játszottuk, hogy „Üsd a harmadikat!” Körbe álltunk párjával, de a párunk előttünk állt. A vállára tettük a kezünket. A körön kívül egyiknél egy elég jó bogos korbács: öt-hat zsebkendőt összebogoztunk; az bizony jól működött. Akit elért, az nem várta, hogy másodszer is kapjon. Az első futó, akit kergetett, mikor beállt valamelyik elé, a zsebkendő, az ütötte a harmadikot, aki nem várta meg, hogy kapjon — ahogy tudott, futott. Ha elérte, akkor átadta a zsebkendőt, s az kergette tovább.

Akkor volt egy hasonló játék, ott kettő volt egymás előtt. Énekeljük: „Jön a róka, ne nézz hátra, tüzet viszen a markában. Meg ne fordulj, szépen állj, mert a korbács közel jár.” Akkor egyet kiválasztott, azt megütötte. Az meg esze nélkül futott körbe, beugrott a párja elé, s akkor a párja kapta el a tüzet. Így ment a cserélkezés.

Akkor játszottuk, hogy „Ipintika, pántika”. Ezt tulajdonképpen négyen játszották, de ha húszan voltak is, mind játszottak. A lúsznak nem volt más dolga, csak kacagni vagy az arcát fintorítani. Egynek a két kezét megfogta kétfelől, a negyedik meg az ujjával majdnem az orrát érte. De nem volt szabad odaérjen, csak nagyon közel járt az ujjá, s mondta: „Ipintike, pántika, ma mit ettél? Szart ettél, tyúkszaros pogácsát süttél.” Ha elmosolyodott, akkor kiállt: ő kész. Jött a másik helyette. De ha komoly maradt, akkor a játék ment tovább. Megfogták a kezét, előre-hátra rángatták, énekelve, hogy „Gyér, szita, gyakor szita, nézz az égre, tőpj a földre!” Ezt mondták többször, hogy a többi tudja az arcukat fintorgatni, hogy kacagja el magát. Ha elkacagta, akkor úgy mondták: „Gyér szita, gyakor szita, nézz az égre, tőpj a földre, zurr bé pokolba!” Avval béreptették pokolba. De ha nem kacagta el magát, akkor úgy mondták: „Gyér szita, gyakor szita, nézz az égre, tőpj a földre, zurr bé mennyországba!” Ez kicsinek sikerült, s akinek sikerült, borasztó büszke volt. Ez így ment, míg mindenki sorba jött.

Akkor jött az „Ádám—Éva”. Ezt mindenki maga magán csinálta. A homlokára tette az ujját, akkor az orrára, akkor az ajakára, utoljára a szájába. A homlokára mikor tette: „Ádám”; az orrára „Éva”; az ajakára: „Ábra-”; a szájába: „-hám”. Akkor újra a homlokára („Meleg”); az orrán („cipó”); az ajakán („ide”); a szájába („hamm”). Ebben a játékban nem volt szabad beszélni. Ki kellett tartani, akármilyen beszélgethetnékje volt. Egy mondta a mondókat, a többi meg rettentően akart hallgatni, s komoly lenni. „Csirip, csirip, pad alatt, macska csinál ágy alatt, kinek látszik fehér foga, bíró veszi hasznát. Bíró vagyok, Balázs vagyok, nekem se szabad belékottyantani. Aki belékottyán, meg-eszi a világ kutya-, macskaelemózsiáját!” Akkor figyelték, hogy me-

lyik nem tud komoly maradni, ki kacag, arra ujjval mutattak. Mindenféle grimaszt csináltak, míg valamelyik megszólalt. Akkor az zálogot kellett adjon, amíg némelyiknek már három záloga is volt. Akkor kető összesűgött, hogy mire van ítélve. Háromféle volt a feltétel: ugatás vagy ugrálás vagy csókot kellett adjon, akit mondtak, annak. A zálogot hátulról megfogta (de ezt senki se tudta, hogy kié): „Akinek a záloga a kezemben van, mire ítélitek: ugasson vagy ugráljon vagy a szomszédját megcsókolja?” Hát amire ítelték, itt nem volt kibúvó. Akkor a következő zálogot vette, arra másik három kérdést tettek. Így némelyik maga magát ítélte el.

Akkor szemkötőztünk: egynek békőttük a szemét, úgy kellett fogjon valakit maga helyett. Kellott figyeljen a dobogásra. „Búzát vittem a malomba, mind azt mondják kukorica, rizskása, gyöngykása...” Összefogtuk a kezünket hátulról ketten, mikor mondtuk „rizskása”, kifordultunk — mikor mondtuk „gyöngykása”, visszafordultunk. Különbön sétálva mentünk. Sorba — vagy jobban mondva körbe — jártunk énekelve: „Jaj, de híres város ez a Párizs, franciául beszél a számár is. Nem beszél ott magyarul sem a kocsis, sem az úr, csak mi ketten.” A vadkacsát ugyanígy játszottuk, de a végén fordult, minden dal végén egy, amíg elfogyott az utolsó: „Vadkácsa fürdik fekete tóban, anyjához készül Lengyelországba. Aranyos a háta, ezüstös a lába, fordulj ki, fordulj ki, aranyos kislányka.”

Leültünk sorba „kicsi gyűrűzni”. Volt papír a keziben, sorba ment, akinél volt a kicsi gyűrű. Mindegyiknek a kezibe tette az ő saját kezét, de úgy, mintha tényleg a kezibe tette volna. A másik meg mellette figyelte, hogy melyiknek adta a kicsi gyűrűt. Azt kellett mondja: „Ne, neked es kicsi gyűrű, dugd el jól!” Ezt ahányan játszottuk, mindegyiknek mondta, mikor végigért. A másik keresni kezdte, de a következő szavakkal: „Itt a pipa, itt füstöl, ettől kérem, ez adja!”

Ezt a játékot közösen fiúk és lányok játszottuk: sorba fogódzott tíz-tíz gyermek (de volt több is), az utcát keresztbe fogtuk. Az egyik sorból elkiáltotta magát egy: „Király, király, adj katonát!” A másik csoport visszakiabálta: „Nem adok!” „Ha nem adsz, hát kiküldöm az ágyúgolyót!” Akkor egyet kiválasztottak, amelyiket gondolták, hogy elég erős, elszakítja a kezeket — és akkor az ő csapata egygel szaporodik. De ha nem tudott vinni, akkor utánakiáltották, hogy „Eridj, szopjál még egy kicsit!” Sokszor egymásra hulltak, de akkor se tudott vinni. Másik meg olyan erővel nekifutott, hogy már előre elengedték a kezeket, s akkor nagy bölcsen magával vitt egyet. Az egyik csapat fogyott, a másik szaporodott, ahogy az ágyúgolyónak sikerült.

Ezeket a játékokat mind-mind 1918 után tanultam. Sokat voltam gyermekek közt, úgyszólván velük nőtem. Szerettem őket. Ők töltöttek be egész napom. Vidámak, daloló, jókedvűek voltunk mind. De megesett, hogy valamelyik elrontotta a játékot, veszekedésé fajult a dolog. De nem verekedtünk soha. Csak nyelvünk, az éles volt: akinek a

nevével jól lehetett csufolkodni... Például: „Ádám — ördög ül a hátán!” Istvánal: „Istán-Pistán, báránláb.” „Rózsi, Rózsi, rossz kocsi, bolond, aki megveszi.” „Anna, banna, vaskanna.” „Mári-bári, kalári.” „Erzsi-berzsi, бүdös bögre.” „János — álmos.” „Marci, a vén macskát hajtsd ki!” „Lajos, a fara olajos.” „Béla, Béla, zuppocska, beléült a hamuba, egyik fele elégett, úgy kellett, úgy kellett, mért ült belé a hamuba!” Minden névre kaptunk csufolódó nevet, sokat közülük el se bírná a papír, így hát, hogy meg ne szégyellje magát, hát nem írom rá. „Sándor, kis kutyával táncol.” „Lidi-pidi” (ez kutyanév volt). „Jóska, kell-e sóska?”

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

FÜST MILÁN
SZÁZ ÉVE

EGY IGAZ MŰVÉSZHEZ

Füst Milán centenáriumbán

DANYI MAGDOLNA

Tanúnak szólítlak, hős művész, ki a távoli holdon térdepelsz,
s onnan nézel bennünket . . . Mert kipörölted magadnak az Úrtól,
hogy ne kelljen megválnod a világtól, megadta néked
szívszakasztó munkád jutalmaként e sápatag jelenléte . . .
Hős művész, kérdezzelek-e vagy inkább beszéljek neked
oly dolgokról, mik igazolhatnak téged ezerszeresen,
ha oly rettenetes indulattal doboltál a fülekbe, s jajongtál hozzá —
valami sosem hallott dallammal idézve meg a testetlen fájdalmat.
S amikor mindenki magára mutatott, te a képzeletre bíztad magad,
s mint élettől lucskos töredéket, a látomást mutattad fel,
mert nem lehetett, nem lehetett másképp elmondani, mi a lét . . .

Hát tanúskodj értünk, kik már csak hallgatni tudunk,
s nem vágyjuk a Mississippit sem látni halálunk után,
mert kihalt belőlünk a vágy, s indulatunk sincs elég,
tört sereg . . . S mégsem fordíthatsz hátat nekünk, te nem!
Védj meg bennünket a századok előtt.

MESSA DA REQUIEM

Változatok Radnóti és Füst Milán témáira

JUNG KÁROLY

„Változtatnod nem lehet. E világ dolgai
Csak úsznak egyre álmosan tovább. Oh rest e föld felszíne,
jól tudom.

— — — — —
De szóljatok is igazán! mely átok leng az ember életén?
Kamráam sarkában tán az ördög ül?
Különben honnan ez a vad hühó, e halelúja, mely a jó bukásán
mindíg hallatik?
— — — — —

Lelkeddel akarsz gáncot vetni tán, vagy mit akar?
 vagy azt hiszed,
 Hogy haragodtól megtorpan majd kinn a bűn, akár a vad folyók?"

(*FÜST Milán: Gyertyafénynél*)

Tévedés azt hinni, hogy minden átmeneti.
 Tévedés végesnek vélni az átmeneteket —
 Hisz tévedés nem hinni, hogy minden definiált —,
 Lett legyen — mondjuk — egy felöltő,
 Átmeneti bárca teherszerelvény kocsifalán,
 Vagy megoldás éppen, jobb híján eszközölt;
 Tévedés tehát egyben
 E jobb híján ránk szabott átmeneti lét is.

Nyilván átmeneti e lét számára azoknak,
 Kiknek állandóbb, sőt: állandó
 Írás jár eszükben, átmeneti bárca helyett;
 S az sem teherszerelvény kocsifalán,
 De zsebbe lapuló alkalmas bőrtárcában,
 Kallódó verssorokkal cetlin, villamosjegyen,
 Meg forró ölével elhagyott hitvessel —
 Ha igaz egyáltalán, hogy volt hitves,
 Ha igaz egyáltalán, hogy van szerelem —
 Egy elkopott fotográfián.

Tévedés azt remélni, hogy mindez átmeneti.
 Tévedés állandónak hinni a köztest,
 Ha két pontról már látszik a között;
 Mondjuk egy küszöb, mondjuk egy szemöldökfa —
 Mögötte a gerendán virtuális kötél —,
 S alatta összeütközött — úgy hajnaltájt —
 Egy ilyen, meg egy olyan valaki:
 Egyik úgy vélte, hazaért, a másik éppen távozott,
 S ez nem véletlen; mindketten keresték a bajt!

Tévedés azt remélni, hogy minden átmeneti;
 Köztes idiómában az átmeneti mondatszerkezetek:
 Ingatag alany biztos állítmány nyomában,
 Mely semmiképpen sem igei, tán kényelmes névszói,
 Például: tengere. Tenger baj. Tenger fájdalom.
 Nos, eléggé beszédes patétika, nemde?

Tévedés azt hinni, hogy mindez átmeneti.
 Tévedés azt hinni, hogy majd később következik.
 Voltaképpen már nem következik semmi!
 Nyelvében bolyongva ma eltéved az ember.
 Holnap elbotlik félbehagyott mondataiban.
 Később elvágódik a kiálló szócsonkokon.
 Istenem, hogy kapaszkodna a felkiáltójelekben,
 Hisz rajtuk leng zászlaja félárbocra vonva!

Mert nem következik már az égvilágon semmi,
 Csak a halálba simulás: szóban, ölelésben,
 Konok Dunának áradásában, mely elmossa
 A partot, előnti a réteket, a kerteket;
 Elmossa a földről az élőknék lába nyomát,
 Kimossa a földből őseit, nevét, csontjait,
 S írmagja sem marad többé.

Libera me, Domine,
 Libera nos, Domine.

Amen et amen.

MONDATOK MIT MONDATOK

SZÜGYI ZOLTÁN

Füst Milán!

mondatok
 mit
 mondatok

keresztesvirág és articsóka
 hócsalán és okra

holdhal
 holdviola

Füst Milán!

csak így . . . vagy még így se . . .
 hiába ugye?

FÜST MILÁN RÓL ÜNNEPÉLYESEN

HERCEG JÁNOS

Legszívesebben nem írnék róla, csak magamban ünnepelném! Mert attól tartok, nem lehetek objektív, s bibliográfiai tájékozottságával meg vesékiig hatoló elemző készségével a legfélszegebb filosz is fölényesen átlép rajtam Róla írva. Nekem ifjúkori élményeimből kell felidézmem Füst Milánt a *Nevetőkkel*, amelyben az iszony és a be nem vallott félelem jajkiáltásait fojtották nevetésbe, meg öszö-vetségi pátozzsal írt verseit mormolom magamban, ami tisztelgésnek mégsem elég, s így ha mégis beállok ebbe a felvonulásba születésének századik évfordulóján, a sokaságban is egyedül leszek: egy fisztulás hang a Füst Milánt ünneplő kórusban. Hát akkor már hadd legyek hű önmagamhoz, s miután felmondtam legszebb versének négy sorát:

*Angyalok söpörték műhelyem,
Szerszámaim az útból félrerakták . . .
Üveggyártó valék . . . És volt egy lányom is,
A kontya, mint a vas, de őt már elragadták . . .*

— térjek át, emeljem magasra egyik kisregényét, prózájának legtisztább kreációját, amely a szürrealizmus szabadságával kötetlen, merő játék, amelyben az elbeszélő elsősorban önmagát nem akarja komolyan venni. Goldnágel Efráim kalandjait csaknem egy szuszra elmc-sélve.

Hetvenéves volt, amikor írta, túl egy pusztító háborún, rettegésen és bujdosáson is túl, a Kossuth-díjjal megkoszorúzva, s akik korábbról ismerték, s még fülükbe csenghetett költészetének megannyi tragikus felhangja, csodálkozhattak, hogy mitől van az *Advent* írójának egyszerre ilyen játékos jókedve. De nem kellett sokáig várniuk, már az első oldalakon maga az író magyarázza meg, hogy a továbbiakban miről is lesz majd szó.

„E kis könyvben fejetetején áll a világ, s aki kedvét akarja lelteni benne, annak is a fejetetejére kell állnia. S az író feladata, hogy az olvasónak kedve legyen ehhez.”

Azzal már el is indítja a mesét a gögös Aglája kisasszony, a cirkusz kígyóimitátornője. Nem egy szabályos mesét persze, amelynek kezdete és vége van, esetleg tanulságos csattanója is a finoman bonyolított cselekmény után. De hát a kisregény, amelyet a fentiek miatt nem lehet egyszerűen történetnek nevezni, minden mondatával újabb és újabb meglepetéssel szolgál, annak ellenére, hogy nem tör-

ténik semmi, illetve túlon túl sok minden történik a cirkuszi néppel a cirkuszban és a cirkuszon kívül, s Elekkel, a vadszamárral meg a társulat egyetlen fenevadjával, az oroszlan nnal, akinek, ki tudja, miért, Bubika a neve. S mivel a másik cirkuszi hölgyet Dögvész Fánikának hívják, a műlovarnő meg, szintén nem tudni, miért, egyszerűen csak Angéla Baba, nem is csodálkozhatunk mindezek után, hogy az öreg bölcs, akihez nagy bajában Efráim fordul, Sajt Hugó névre hallgat.

És nemcsak ezek a panoptikumból szalajtott figurák különösek. A szabálytalan események sorozata is, ahogy Goldnágel, a bohóc futtában, mert örökké futott, elhagyta volna Nurmit a mesélő szerint, egyszer csak az őserdőben találja magát, szemben egy orrszarvúval, s itt a mesélő szükségesnek találja első személyben közbeszólni, s leírni az orrszarvúak természetrajzát a nehéz felfogásukkal, amiről neki egy Vilmos nevű barátja jutott eszébe, aki szintén ilyen volt. Természetesen Fánika is ott terem, aki reménytelenül szerelmes Efráimba, minthogy annak a szíve a kígyónőért eped ugyancsak reménytelenül. Aztán különféle felsorolhatatlan kalandok után a városban találja magát Goldnágel Efráim „habkönnyű biztonsággal”, majd a hadseregben, mert csak természetes, hogy azt is ki kell gúnyolni, a szoldateszkát, s végül miniszter a cirkuszi varázslatok szellemében, úgyhogy ő kénytelen intézni az ország ügyeit a hülye király helyett. Amikor pedig a Főkapitány, aki minden jelentősebb dolognál ott terem, megkérdézi tőle, mivégre volt mindez. Efráim így felel, tegyem hozzá, az író nevében: „Én bohóc vagyok és szeretem a fölösleges dolgokat.” Azzal elővette messzelátóját, és felnézett vele a csillagatlan égre.

Tragikomikus fintor volt? Rejtett példabeszéd egy esztelen háború s a tragikus október után, a közbeeső tíz év szabadságnak hazudott gyötrelmeivel, amikor visszájára fordult a százados álom jogról, egyenlőségről, emberségről? S az író a nevetésbe menekült, mint ifjúkorában?

Egyedül volt, ha mindjárt egy egész ország népe ugyanazt érezte is, amit ő, mégis egyedül kellett nevetnie, minthogy a teremtő géniusz mindig egyedül van. Pedig jómaga megkapott mindent, amit egy rendszer adhat egy költőnek. Egyetemi tanár lett, Kossuth-díjas, s a fiatalok rajongtak érte. De mintha épp ezért hiányzott volna belőle az önelégült pátriárkai derű. Nem is tudom hamarjában, hogy egyáltalán megjelent-e valamilyen munkája a Rákosi-rendszer alatt. Emlékezéseim és tanulmányaim kívül, de az is már az olvadás idején, amikor a Petőfi-körben egyre hangosabbak lettek a vádbeszéddek, s már Lukács György se járta mélységesen megalázó tojástáncát tilalomfák és szűk lehetőségek terén.

„Itt nem egy vergődő és ijedt lélek panaszkodik váratlan támadásokon — írta róla Karinthy, mikor még egészen fiatalok voltak

—, fegyveres katona áll komoran, aki tudja, hogy harcba küldték, és hogy e harcban el fog esni, mert e harcban mindenki elesik . . .”

Hát hogy nézhetett volna körül, mikor az egykori triászából, Kosztolányi és Karinthy nélkül egyedül maradt! Panaszát már elsírta róluk és távolabbi társairól is, az egész ötszáz oldalas kötet egyetlen síratóének, itt-ott a hála és a felszabadulás örömeivel megtűzdelve, míg remek tanulmányai, az egészen eredeti látószögből írt elmélkedések Tolsztojról és Shakespeare-ről alighanem katedrai előadásoknak készültek. De azokban is Füst Milán stílusparádéja ragyog, az az ő mindenki mástól oly hangosan különböző, könnyed és közvetlen előadása, a manír ugyancsak eredeti és játékos persziflázsában.

„Hierher gehört die Konzision in Füsts Stiel — állapítja meg róla hatvan év előtt egy bécsi kritikus, Aurél Kolnai —, amely tömör stílus végül egyféle misztikus kicsengést kap.” A modorosságát is hősiesen vállalva, tehetnének hozzá a magunk részéről, mint a testvériséget Krúdyval, akiről azt írta, „tanai titkosak voltak”, akárcsak jómaga.

Érdeklődésének befogadóképessége különben határtalan volt, ahogy festőkről, muzsikusokról tudott írni, megint csak a maga eredeti módján, mindenki mástól különbözően, az életből való jellegzetes figurákat is beöltöztetve saját plasztikus stílusába, amittől egyszerre pittoreszkekké váltak. Engem még külön meg is vesztegetett a nemesmiliticsi Kanyurszky Györggyel, gyerekkori pártfogójával, aki pap volt, a teológia professzora, s aki tíz liter borért — mert mindig borban kérte a honoráriumot — tíz nap alatt bevágta az arab szótárt. Nem csoda hát, hogy ez a vérbő figurának rajzolt alakja Füst Milánnak ivással és kártyázással töltötte idejét, s Krúdy Gyulával a kuplerájoknak is gyakori látogatója volt, hogy aztán majd Pilis Róza szalonjának görbe pamlagján pihenje ki fáradalmait, arcát cilinderével betakarva, hogy ne érje a hajnali világosság. Bekker Bébit meg Goldnágel Efráim kalandjaiban vélte nélkülözhetetlennek, a gyönyörű apatini lányt, aki az első autótulajdonosok közé tartozott a békebeli Budapesten, s azzal keltett országra szóló feltűnést, hogy exkluzívan előkelő bálban anyaszült meztelenül jelent meg, csak egy lenge hermelinpalást volt rajta, amely folyton kinyílt. De ezzel már megérdemelte, hogy Füst Milán kinyissa előtte az ajtót, és beengedje saját menaszériájába.

Műveiben egyébként se szeri, se száma a különleges figuráknak, akikkel ő egy külön világot teremtett, mint Gulácsy Lajos Nakonxipánnal, mikor már Lipótmező lakója lett, mert beleőrült az olasz reneszánszba.

És alighanem így lett Füst Milán e szabálytalan világnézettel az új korszakot nyitó magyar irodalomnak európai igényű, stílusával pedig Berzsenyin át a görögökig visszanező, sajátosan magányos költője.

HÁROM SZEREP: A BOHÓC, A TÖRPE ÉS A HAJÓSKAPITÁNY

HÓDI ÉVA

„Azok közé az átkozottak közé tartoztam, akik azt, ami a szívüket legjobban nyomta, sosem tudták elmondani. (...) Ehelyett mindig másról, távoli dolgokról szóltam, s oly szenvedéllyel, mintha az életemet akarnám általa megbosszulni.” Füst Milán *Naplójának* idézett sorai az író és életműve közötti belső feszültségről árulkodnak. Ez a feszültség jól érzékelhetően jelen van Füst műveiben, s valószínűleg ez is hozzájárul ahhoz, hogy írói-költői magatartásának megítélése számos vonatkozásban még ma sem egyértelműen tisztázott. Vajon milyen forrásokból táplálkozhatott ez a feszültség? Füst maga a rejtőzködő ember benyomását kívánta kelteni, aki lényegtelennek tekinti személyes életének egyes vonatkozásait, s ehelyett megteremti a művész imágóját, aki — mint írja — „nem a történelméhez, annak valóságához és igazságához ragaszkodik minden erejével, hanem a szépséghez”. Füst ezáltal szinte önmaga kínálja fel életművének a világot, a valóságtól elzárkózó és az esztétika, a szépség önelvűségén nyugvó megítélését. Füst életműve azonban ily módon csak részlegesen megközelíthető, s olyan jelentős vonatkozásai maradnak rejtve, melyek örök érvényű, általános emberi problémákkal való küzdelméről tanúskodnak. Az esztétizáló felfogással, de akár az író önértékelésével szemben is állíthatjuk, hogy Füst Milán nemcsak hogy nem fordult el a világtól, a valóságtól, de egész életművének egyik legállandóbb mozzanata az emberi lét legalapvetőbb kérdései — az élethez, a valósághoz való viszony — iránti érdeklődése. Az emberi lét e lényegi kérdései azonban megannyi konfliktust hordoznak mindenki számára, s tisztázásuk, megnyugtató megoldásuk helyett kudarcok sorozatát kell mindenkinek elszemnednie. Sokszor tapasztalta ezt maga az író is, aki nemegyszer úgy érzi, reménytelen próbálkozás ezekkel a kérdésekkel foglalkozni. „Kisasszony, én csakugyan sokat törtem a fejem egész életemben, s e nagy fejtörés legfőbb anyaga éppen e két dolog volt: a halál és a szerelem. De bármennyit gondolkodtam is róluk, nem jutottam velük többre, nem tudok ezekről többet, mint Ön. (...) A gondolkodás tehát épp e legfőbb dolgokban hiábavaló” — olvashatjuk *Naplójában*.

Füst Milán azonban mégsem mondott le arról, hogy újra és újra megpróbálja megragadni valamit e „legfőbb dolgok” lényegéből. Életművének egyik legjellemzőbb sajátosságaként értékelhetjük permanens érdeklődését, meg-megújuló küzdelmét e „legfőbb dolgok” iránt, s e kérdések megnyugtató megoldásának hiányából következő belső feszültségét, szorongását. E problémák egyikét-másikát nemcsak az író, de az

emberi kultúra és civilizáció sem tudta mindmáig megválaszolni. Sőt jelen körülményeink között talán még esendőbbek, még kiszolgáltatottabbak vagyunk e problémáknak, mint valaha is. Élet és halál kérdése például a modern ember számára sokkal nagyobb gond, mint akár a középkor vallásos tudatában és meggyőződésében megnyugvó embere számára. Vagy a ma élő, de más kulturális-civilizációs hagyományok közt, más világszemlélettel felnövekvő ember számára. Az életét bármely pillanatban kockára tevő terrorista vagy más elszánt fanatikus mögül ritkán hiányzik a túlvilági élet, a saját életének folytonosságába vetett hit, meggyőződés. Kultúránk jelenlegi keretei között ilyen feloldó hit nélkül elfojtások és eufemizmusok kínálnak vajmi csekélyke vigaszt, felejtést, mit sem oldva a szorongásból, ami a létezés nagy kérdéseivel magára maradó embert elfogja. „Az élet illúziót keltő, s az író dolga, hogy éppúgy megcsaljon minket illúzióival, mint az élet” — írja egy helyütt Füst Milán. Az élet szerinte tehát illúzió, s a remény hamis. Mégis kisregényeiben újból és újból illúziók egész sorát próbálja ki, melyek aztán látásmódjának megfelelően rendre mind lelepleződnek.

Nem is csodálkozhatunk Füst „távoli dolgokat” megszólaltató szenvedélyén, tragikus pózán, prófétai pátozán. A lét végső kérdéseit ostromló művész adekvát hangja ez, aki örökös és reménytelen küzdelmet folytat megválaszolhatatlan kérdések megválaszolásáért. S miközben újra és újra nekigyürkőzik a küzdelemnek, sajátos pózt, különböző szerephelyzeteket, egyéni esztétikát dolgoz ki. Számos szerephelyzet közül három jellegzeteset emelnénk ki: a bohóc, a törpe és a hajóskapitány szerepét. Mindhárom szerep minden különbözősége ellenére igen alkalmas Füst életérzésének kifejezésére.

Azok a művek, amelyekben Füst Milán a bohóc, a törpe és a hajóskapitány szerepét megalkotja, már önmagukban is kétségessé teszik az esztétikumba zárkózó, a világ eseményeivel, folyamataival mit sem törődő íróról kialakult képet. A *Goldnágel Efráim csodálatos kalandjai*, *Pilli története* és *A feleségem története* c. művekben az ember és világ viszonyának bonyolultsága, ellentmondásos helyzete, képtelenségei jutnak kifejezésre egy-egy sajátos figurán keresztül. Alakjai modern életérzéseket szólaltatnak meg: a világban való otthontalanságot, az élethez való tragikus viszonyt érzékeltetik.

„E kis könyvben feje tetején áll a világ, s aki kedvét akarja lelni benne, annak is feje tetejére kell állnia” — vezeti be az író *A sanda bohóc*, *Goldnágel Efráim csodálatos kalandjai* c. kisregényét. Goldnágel, a bohóc az író szerint az a figura, aki „figyelni tudja és görbe tükrében fel is tudja mutatni az emberi élet képtelenségeit”. S miközben Goldnágel egy feje tetején álló világot érzékel, mely számos veszélyt hordoz és gátlátalanul immorális, megpróbálkozik egyfajta lehetséges magatartással az étellel szemben. Az ostobaságon, árulásán, kapzsiságon, érdekeken és mások kihasználásán alapuló világrenden a bohóc különös képességeivel próbál felülkerekedni: úgy tesz, mintha nem

venné komolyan. Az élet kijátszásának egyik lehetséges variációját próbálja ki. De ez a játék, mókázás mindig halálosan komoly: élet-halál kérdése forog kockán mindig. Goldnágel módszere, a bohóckodás és a leleményesség alkalmasnak bizonyul az erőszak törvényén alapuló világ kijátszására, mely azonban az író szemlélete szerint végső soron mégiscsak értelmetlen és felesleges erőfeszítés. A cél ugyanis illúzió, s mihelyt megvalósíthatóvá válik, azonnal lelepleződik. Az élet kiszámíthatatlan fordulatokat vesz, melyeket még csak sejteni sem lehet előre. Goldnágelt hol meg akarják ölni, hol ő a miniszter, pedig ő semmit sem változott. „Ki az a bölcs, aki jó előre számba tudná venni a sors útjának kanyargásait, vagy akár a közönség kedve fordulását?” — teszi fel a kérdést Füst. A sors útjának kiszámíthatatlansága tulajdonképpen megkérdőjelezi és értelmetlenné teszi az ember törekvéseit. Az élet ilyen szerveződéssel szemben nincs olyan erő, ami fel tudna lépni. A bohóc ily módon egy erősen pesszimisztikus közérzet és világlátás megjelenítésének lesz paradox eszköze, aki mulattatás helyett egy minden reménytől és illúziótól megfosztott világot tár fel.

Ha úgy értelmezzük, hogy az egyes szerephelyzetek Füst műveiben az író élethez, világhoz, valósághoz való viszonyának egyes vonatkozásaira világítanak rá, akkor a bohóc és a törpe alakja között számos rokon vonás érzékelhető. Pilli története éppoly alkalmas az emberi élet képtelenségeinek ábrázolására, mint Goldnágel kalandjai. A Pillit körülvevő világban is az erőszak, a gyengébb legyőzésének farkastörvénye uralkodik, s a morál, az erkölcsiség csak a gyengébb részéről nyilvánulhat meg. Pilli feladja magát a gyilkosság után, de a kis Elvira haláláért Berger cseppet sem nyugtalankodik. „Ilyen az élet” — ismétli nemegyszer Füst, végső mondanivalóul. Az általános emberi értelemben vett morális magatartás nem olyan kategória, állapítja meg az író, amely a világban relevanciával bírna, s bár alkalmanként kínálkozik lehetőség a túlerőben levő immorális akadályok leküzdésére — akárcsak Goldnágel kalandjaiban —, ezek csak ideiglenes győzelmek maradnak. Pilli történetének ugyanakkor azonban másik dimenziója is van, nem kevésbé lehangoló és kiábrándító végkövetkeztetéssel. A törpék életképeiben, alakításaiban megnyilvánuló szépség utáni vágy származásos és megmosolyogtató, életerőerőfeszítés, melyet a világ csak addig tűr el, amíg terhéssé nem válik számára. Valóság és az esztétikai törekvések viszonyát mi sem érzékelteti jobban, mint Pilli törpésége a normális méretű világban. Pilli története a világ, az élet kíméletlensége mellett egyben a szép utáni vágy groteszk karikatúrája és kudarca is.

A bohóc és a törpe maszkjai rendkívül alkalmasak az ember és a körülötte levő világ ellentmondásos viszonyának érzékeltetésére. A bohóc neveléses, a törpe szánandó; alárendelt és kiszolgáltatott helyzetükhöz kétség nem fér. Ugyanakkor azonban kívülről állásuk valamiféle előnyt is jelent számukra. A szemlélődés, a rálátás előnyét, ami nem adatik meg mindazoknak, akik nem kívülről nézik az életet. A bohóc

és a törpe sokarcú szerepébe éppúgy belefér a világgal szemben alulmaradó ember sorsa, mint a világot kijátszani igyekvő, s így a rajta ideig-óráig felülkerekedő ember ábrázolása. S mivel Füst értelmezésében a világon változtatni úgysem lehet, a kettő végül is egy és ugyanaz.

Ember és világ viszonya Füst Milán írói munkásságának egyik alapkérdése, mely pályájának egészen végighúzódik. Az ötvenes években írt kisregényeken éppúgy, mint a harmincas évek művein. S ez a viszony sokszorosan problematikus számára. Illúziók és illúziótlanság küzdelméből nála mindig az illúziótlanság kerül ki győztesen, s ez a beállítódás általános, egyén és világ bármely viszonyulásáról essék is szó. *A feleségem történetében* a szerelem éppúgy elérhetetlen és megfoghatatlan, mint más művekben az élet egyéb vonatkozásai. Ez az általános reménytelenség nemcsak abból a forrásból táplálkozik, hogy egyén és világ viszonya számos konfliktust hordoz, de igen szoros összefüggésben lehet Füst életének, élményeinek olyan vonatkozásaival is, amelyeket kínos igyekezettel lelezni szándékozott. Különös konfliktust hordoz magában az író és a világ kapcsolatában a rejtőzködés igénye, ami azonban paradox módon nem zárja ki a naplórás szándékát. Füst Milán olyannyira nem tulajdonított fontosságot életének, hogy egyenesen megtagadta: életrajzom nincs, csak munkarajzom, állította, mégis milyen figyelmet szentelt a naplórásnak, mennyire sajnálkozott naplója pusztulásán, s végül mégis sajtó alá rendezte. Igaz ugyan, hogy átértelmezte a napló szerepét, jelentőségét, de Füst értelmezése mit sem változtat azon, hogy a napló szubjektív műfaj, s igenis sok vallomást tartalmaz, ami persze nem zárja ki az általa kiemelten fontosnak tartott elemek („kép, tájkép, megfigyelés, csupa olyan elemek, amelyek nem fértek be a kompozíciómba”) jelenlétét. Élményeinek feldolgozatlansága, elfojtása, s ugyanakkor a végső kérdések tisztázására irányuló művészi-gondolati próbálkozásai további konfliktusok lehetőségeit rejtik magukban. Belső bizonytalansága és a próféta szerep úgyszintén további ellentmondások forrása lehetett számára. S mindehhez hozzájárul még, naplója tanúsága szerint, személyi kapcsolatainak bonyolult, ellentmondásos jellege, és nem utolsósorban az önmaga által is megfogalmazott talajtalansága. Regényével kapcsolatban írja Naplójának II. kötetében: „ez a regény egy miliőtlen emberről szól, amilyen magam is vagyok, részben azért is, mert városi lakos vagyok (s ez a város jellegtelen), s főképp mert befelé tekintő, lírikus természet voltam mindig s a környezetemre csak annyira figyeltem, amennyire a gondolataimnak szüksége volt rá. S e regényhős környezete tehát nem lehetett valódi, mert ilyen képtelen voltam csinálni, — koholnom kellett tehát egy oly világot, melyben elhelyezhetem.”

A feleségem történetében megalkotott szerep, a hajóskapitány alakja „telitalát” a miliőtlenység kifejezésére. A hajós, mint ahogy azt számos irodalmi minta is bizonyítja, az Ezeregyéjszakától, Odüsszeusz utazásaitól kezdve Krúdy Színbádjáig az otthontalanság megtestesítője.

Füst hollandus kapitánya is hiába keresi a békességet, megnyugvást, szerelmet, s általában mindazt, amit elképzelésünk szerint egykor csak az antik görögség békés világában valósítottak meg (talán a hollandus szó antik hangzása és a görög világ visszatérő képei Füst költészetében idézik fel Störr kapitány törekvéseiben a görög békét), mindezt éppúgy nem találja, mint ahogy az író sem lelte meg soha. Füst világában nincs nyugalom, békesség, és nincs olyan szilárd pont, amelyben meg lehetne kapaszkodni. „Fejjel lefelé lógunk a semmiben” — írja egy helyütt Füst, megfogalmazva ezzel általános szorongását, létbizonytalanságát. Szilárd pont, kapaszkodó nélkül viszont szükségszerűen megoldhatatlan színben tűnnek fel a legkülönbözőbb léthelyzetek és törekvések.

A hajós asszociáció az otthontalanság kifejezése mellett az élet irrealitásának jelképévé is válik Füst regényében. A vitorlások matrózairól szólva életük sorsszerűségét és általában az emberi élet sorsszerűségét fejtegeti Naplójában. „A vitorlások matrózai: állandó életveszélyben, — megerőltető munkában, rettentő rossz táplálkozásért s kis fizetésért dolgoznak. A fegyelem rettentő. Szomjúságot, skorbutpoklokot kell elviselni. S ami fizetésük összegyűl, azt az első parti bordélyban elherdálják... A dohányuk rossz... Mért teszik mindezt? A tenger szeretével magyarázni ezt az életformát, — túlságosan szentimentális elgondolás. — Szegényen, megrokknva pusztulnak el aztán valamely piszkos kikötőben, miután mondhatatlan piszokban s örökös nélkülözések közt élték át az életüket. — Nem tudom, mért teszik, — talán azért is, mert csavargó fajta, és lábuk alatt a talaj... — S még inkább azt hiszem, hogy nincs különösebb oka az ilyesminek sem: odavetette őket a sors (...) ott állnak tehát — s ha nincs is értéke erőfeszítésüknek, teszik, — mint mi mind (...) voltaképp az élet irrealitásának szimbólumaiként vannak odaállítva!” Az ember, az élet ilyen értelmezése szerint, legfeljebb annyit tehet, hogy vállalja a rá mért sorsot. Ezt tudomásul venni, ebbe belenyugodni azonban nem könnyű. Az író, akit az a törekvés hajt, hogy — mint írja — „maradandó nyomát akartam hagyni annak, hogy itt voltam”, nem elégedhet meg az ilyen passzív szereppel. Füst, amint különböző műveiben különböző alakokat helyez más és más élethelyzetekbe, tulajdonképpen ezzel a szemlélettel próbál szembekerülni, de végső soron mindig megoldatlan helyzettel találja szembe magát. Nem kivétel ez alól *A feleségem története* c. regényben jelzett szituáció sem. A boldogság elérésének lehetetlenségét Füst általában a következő helyzettel szemlélteti: „A regényem is megoldhatatlan helyzetről szól: egy ember szeret egy asszonyt, s az asszony nem szereti. Mármost a férfi mit csináljon: követeli, hogy szeressék, fenyeget, szelídséggel próbálkozik, kérelemmel, — mindez nevetséges, mert aki nem szeret, az nem szeret.”

A feleségem történetének Störr kapitánya a szerelem kudarcát szenved el, mint számos más szereplő Füst Milán kisregényeiben, az *Egy magány történetében*, a *Szívek a hínárban* c. műben, az *Aranytálban*,

a *Nevetők*ben, de mindemellett szembe kell néznie azzal a kozmikus, áthághatatlan távolsággal, ami az egyik embert a másiktól elválasztja. Füst világában nemcsak az ember és az élet különböző szituációi bizonyulnak reményteleneknek és megoldhatatlanoknak, de úgyszintén semmi reménnyel sem kecsegtet a másik emberrel való kapcsolat lehetőségére sem. A kapitány minden igyekezete ellenére is idegen marad számára feleségének élete, egyénisége, de neki sem sikerül közel kerülnie hozzá. Minden ember külön világ Füst felfogásában, s a „lélektől lélekig” vezető utat Füst műveiben senkinek sem sikerül megtennie. Az ember nemcsak a világ dolgaival szemben kiszolgáltatott, de a másik ember is örök rejtély marad számára.

„A matematikában vannak tételek, amelyekre nem szégyenlik odaírni, hogy *megoldhatatlanok*. S mért szégyelljük mi ezt erkölcsiekben és egyebekben? Mért akarunk mindenáron állást foglalni?” — teszi fel a kérdést Füst Milán, aki ember és világ viszonylatában végül mindig kilátástalan helyzettel találja szembe magát.

Füst művészi magatartásának jellemző vonásai tárulnak fel a műveiben ábrázolt különös élet- és szerephelyzeteken keresztül. Örök kihívást jelentenek számára az ember, a világ és az élet bonyolult viszonylatai, melyeket csak pesszimista színezettel tud ábrázolni, már-már belenyugodva ezek megoldhatatlanságába. Egzisztenciális szorongása, illúziótlansága, az idegenség, az otthonatlanság élménye nem a világtól elforduló, hanem nagyon is a valóság által determinált életérzést testesítenek meg, mely valamely időtlen síkra kivetítve jelenik meg, és ezáltal helytől, időtől független, általános emberi értelmet nyer.

FÜST MILÁN „INTIM DRÁMÁI”

HARKAI VASS ÉVA

A meghatározást — „intim dráma” — Bori Imre alkalmazza Füst Milán *Tél* című versének kapcsán.¹ A szókapcsolat egy sor Füst-versre kiterjeszhető, sőt nemcsak Füst költeményeire, hiszen hány Petőfi-, József Attila-, Ady- stb. versre asszociálhat az olvasó e fogalom hallatán! Füst öregkori lírájának két versét vesszük alapul, hogy konkrétan is rámutassunk a költő említett „intim drámájának” mibenlétére, s hogy kimutassuk e költészet legjellemzőbb sajátosságait, eljárásait. Mindkét költemény a *Szellemek utcája* (1948) című kötetből való, s Füst költészetének két lehetséges modelljét kínálja.

¹ Bori Imre: Az avantgarde apostolai. L. még: *Híd*, 1969. 5. sz., 521. old.

Az első, az *Oh, holddözön!* című vers a holdmotívum szempontjából szolgál felismerésekkel. Füst költészetének ugyanis olyan állandó motívuma a hold, mint pl. a sötétség, az éjszaka vagy a messzeség. Azt is mondhatnánk, hogy a hold mindezeket a motívumokat szintetizálja, hiszen sötétség övezi, otthona az éjszaka, s közte és a lírai én között a messzeség feszül. „A romantika eme elkoptatott rekvizitumát, a *holdfényt* Füst kihívóan vállalja világa egyik fő jelképéül: az éjszakát megvilágító, arányokat torzító, realist irreálisba játszó sárga fény állandó, uralkodó jelenléte a versvilágban: adja meg a megvilágítás végleges tónusait. Meghatározza a látást és a hangulatot, voltaképpen nagyon is evilági tartalmak társulnak hozzá, az élet tűnékeny látszatait, a teljes bizonytalanság földi létállapotát hivatott megjelentetni.”² A vers égboltozatára tehát a hold kerül, ennek fénye ragyogja be a vers-tájat, s a vers megszólítottja is maga a nagy tömegben hulló, alázódó holdfény: a holddözön. A verscímen kívül azonban minderről csak a vers harmadik szakaszában értesülünk, s ez az elodázó technika a váratlan, a meglepetés effektusait juttatja érvényre. A költemény ugyanis egészen más pontról indul. A messzeség helyett a közelség dominál, a tág, éjszakai égboltozat helyett apró részletek sorakoznak: a holdfényes tájban felbukkanó képek, jelenetek („A hídon batyuval megy át egy ember, / Ki bejárta Dániát... — / Az úton vénasszony fut át / És némán járkál egy komondor”).

Adva van tehát a holdfényfutotta — földi — táj, s a benne kirajzolódó híd és út, az erős fény következtében pontosan felismerhető alakok (az ember: batyuval; az asszony: idős, vén; a kutya: komondor) és mozgásuk (megy, fut, járkál). A versszak második részét a szürke kandúr képe foglalja el, „ki titkot tud s fiakra gondol”, „Fénybe’ fürdik és dorombol”. Hipotézisként annyit előlegezhetünk, hogy e kandúr nem csupán „fénybe’ fürdik”, hanem hasonló is a vers központi motívumához: a fényében kéjesen fürdő holdvilághoz. A macska fogalma ugyanis a ravaszság és kacérság minőségeivel ruházható fel, s a dorombolás is ilyen: ravasz, kacér hízelgés. Még egy tény alátámasztja ezt az analógiát: az első versszakban a kandúr „lassan pislog”, a másodikban „lusta” holdfényről van szó. Az első versszak tárgyi mozzanatait után a másodikban szinte tüntetőleg előbukkan a lírai én is („És én és én?”), aki egyelőre beleképzei magát a bűvös tájba. (Bűvös táj ez, mert a kandúrhoz hasonlóan, kacéran fürdő hold uralja.) S hogy a lírai én valóban beleképzei magát e tájba, a következetesen végigvitt feltételes módú igék bizonyítják (volnék, megállnék, ringatnám magam, elomlanék, megnyílnék, hallgatnék). A képzelet játékaik ezek, melyek között a legfurcsább, a „hajó ha volnék, bóbitás”, még részletekkel is szolgál. S a ringatás, az elomlás nemcsak a lusta fény teremtette varázslat következménye: erotikus tartalmak is fűződnek hozzájuk. A „Megnyíl-

² Kis Pintér Imre: *A semmi hőse*. Magvető, Bp., 1983., 84. old.

nék Néki, mint a nő” már félreérthetetlenül erotikus vonatkozású kijelentés (s a hipotézisünkben felvázolt kandúr—hold analógia révén nyilván nem véletlenek a nemi pólusok sem!). S itt újra Kis Pintér Imre motívummagyarázatához fordulunk: „A motívum aztán szervesen nő tovább az új versekben, hol is már a lételet feledtető, narkotizált lételet rokon értelmű szavává tágul, a bűn, kék és szépség kerítőjén: az esztétikai lételettel alapszimbóluma lesz (*Oh, holdözn!*, *A holdhoz*)”³.

A vers e logikai menete révén választ kapunk a „bóbitás” hátravetett jelző funkciójára is. A bóbita: dísz, ék, a magát hajónak képzelő lírai én tetszést előhívó, ingerlő rekvizituma. Kis Pintér Imre motívumfejtését még egy lényeges megállapítással bővíthetjük: maga a lírai én is „narkotizálódik” e holdözönben: kibillen a köznapi létből. Ez akkor látható legtisztábban, ha predikátumait (ringatnám, elomlanék) az első versszak szereplőinek predikátumaival vetjük össze (megy, fut, járkál).

A vers további részében tovább tökéletesedik a holdfénymotívum, immár konkrétumok formájában: bűn létének mélye, a kék fogalma fűződik hozzá. Elannyira, hogy a lírai én is képtelen kibújni varázsa alól („Sugárzik ott fenn s én hagyom”).

Az utolsó versszak, mint számos Füst-vers esetében, összefoglaló, szintetizáló jellegű. Mindazt, amit eddig metaforikusan, analógiák formájában, utalásokkal jelzett, nevéen nevezi: a holdfény „felfaló”, „bűvölő”, majd tovább: „szépséggel étetsz, megzavarsz, / Fejemben mérgeket kavarsz”. Édes méreg ez, s ez a kimondatlan ellentét újabbakat revelál: „Vagy férfi-e, vagy lusta nő? / Anyám vagy-é, vagy kedvesem? / Bagoly vagy-é, vagy kerecsen?” Végül a vers utolsó két sorában általános érvényűvé válik mindez: „Így jár, no lásd, megannyi nép, / ki léled hold-viszonyba lép.”

Hogy az utolsó versszak összefoglaló jellegű, a vers rím- és ritmusképlete is bizonyítja. Az *Oh, holdözn* Füst rövid sorú versei közé tartozik, ahol — a hosszú, áradó sorú versekkel szemben — nem a szabadvers szólamai uralják a költeményt. A verssorok túlnyomó része nyolc szótagos, az ettől való eltérések minimálisak (főleg a kezdősorok több szótagúak ennél). Füst tehát betart egy bizonyos ritmikai szabályt, még ha rugalmasan kezeli is (lásd Tóth Árpád kései verseinek hasonló „engedményeit”, „lazításait”). Az utolsó versszak viszont e tekintetben teljesen szabályos: nyolc szótagos sorból áll. A vers rímképlete is hasonló tanulságokkal szolgál: A versszakokon végigvonul a rím, de Füst ezt is szabadon kezeli (xaabxb; abacc: aabbcxc; aabccdd). Az utolsó versszak azonban rím tekintetében is szabályos: négy pár szomszédos rím zárja verssorait.

A motívum tehát a vers végén (még ha titkai maradnak is) valós arcát mutatja felénk, s a vers is zeneileg szabályos mederbe lép. Ezt

³ Uo. 84—85. old.

a szabályosságot azonban a kételyek, s a lázas látomások szülte, monoton kérdések és kijelentések biztosítják.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a vers értékskáláját tekintve, nem itt van a költemény súlypontja. A két utolsó versszak nem éri el az első kettő esztétikai hírértékét, hatását, művészi ökonómiáját.

A holdmotívum Füst verseinek egyik központi motívuma. Előfordul a „régiek” és az „újak” közé soroltakban is. Pl. „óráj” „félelmes”, olyan, „akár a fényes kanca”, „Borús nagyszemű, éji báb” (*Levél az ifjúságról*), olykor egészen irracionális („volna végtelen messzi, / Volna csupán akkora, mint egy forint s zöld éjszakában / Halkan fénylene végtelen távolból...” (*Oda egy elképzelt művészhez*); olykor „nyájas” (*A részeg kalmár*), máskor „gyötör” (*Almatlanok kara*), a kései versekben pedig „örjögve forog” (*A mélyen alvó*) vagy hasonló anyaképeket, -analógiákat kínál, mint az elemzett versben (*A holdhoz*). Az *Oh, holdözön!* című versben pedig az egész költemény tengelyében áll e motívum, éppen ezért Füst e motívumának természetrajzát nyújtó versként foghatjuk fel.

Füst „intim drámáját” tehát a vers révén így foglalhatnánk össze: a lírai énen elhatalmasodik egy indulat vagy érzelemzőn varázsa, s nem tud védekezni ellene. Gyöttrő és édes érzés ez, mely minden halandót rabul ejt; s mindez a holdözön motívumában objektiválódik.

Az *Este van* című Füst-vers a versépítkezés másmilyen eljárását példázza. Két eltérő terjedelmű versszak alkotja; egy hosszú és egy rövid, ami első pillantásra a szabálytalanság érzetét kelti bennünk. A költeménynek azonban vannak belső szabályszerűségei: belső (grammatikai) rímek tartják össze, amelyek között a refrénszerűen ismétlődő „felelj rá, hogyha tudsz” dominál. Éppen ez a szólam szabja meg, hol lesznek a vers belső határai, szerkezeti egységei ugyanis általa alakulnak ki. A költeményt is ez a felszólító mondat zárja, s itt a legevokatívabb, nem utolsó sorban pedig grammatikailag rímel a vers indító sorával is: „Mire rám mutatnál: nem vagyok.”

A vers kapcsán három kérdést kell megválaszolnunk: 1. Hol áll a lírai én? 2. Kihez szól? Ki az, akit felszólít a feleletre? 3. Milyen időbeli pozícióból szól?

Térbeli pozícióját tekintve valahol a föld fölött áll, a magasból tekint alá, hiszen a¹ földet is madártávlatból látja („gömbölyűbb a föld”). Kihez szól? Talán a mindenséghez, valamely örök törvényhez, mely lét és nemlét felett rendelkezik, választ ad a halandók kérdéseire. S nem utolsó sorban: rendet teremt. S milyen időbeli pozícióból szól? A nemlétből, pontosabban egyféle között-létből. Lét és nemlét között áll ugyanis: „Mire rám mutatnál: nem vagyok” — áll az első sorban. Már kilépett a létből, az életből, s a „hebehurgya lét” kuszáságai múlt időben jelennek meg: „olyan volt életem”, „Oly hamari volt”. Majd a továbbiakban: „E hegyén-hátán bennem tornyosuló összevisszaság most

nyugalomra tér.” A *most* szó a pillanatnyiságot hangsúlyozza, a között-lét pillanatnyi állapotára utal. Arra a pillanatra, amikor a lélek, akár a felszálló léggömb, eloldódik földi, evilági kötelékeitől, s felfelé tart, de még nincs fent. Fentről látja ugyanis a földet, s azt is, hogy „mi apró-cseprő volt: felszívatik”, de az ég még fölötte van („S egy új mutat az ég felé, hogy ott az én utam”). Tehát időben is, térben is a lét és nemlét között áll a lírai én. Már nem él, s még nem égi lény („én hontalan” — áll a második versszakban). Között-állapot ez, mint pl. Nemes Nagy Ágnes verseiben is. A között-szituáció a vers egyéb pontjain is megfogalmazódik. A fönt—lent, lét—nemlét ellentéteihez hasonlóan kirajzolódik a kuszaság—rend ellentétpárja is: hamari, gyors, hebehurgya, kuszaság, „bennem tornyosuló összevisszaság” — s ezzel szemben a „most nyugalomra tér”. Ugyanakkor földi és égi méretek kerülnek szembe egymással: az apró-cseprővel szemben a „nagy ívben esteledik” s „az ég is tágul”; az „órjás” cetként csillogó tengerben a zöld sziget, rajta zöld árnyékok.

Az ellentétek a vers ritmikai képletében is kimutathatók. A verskép horizontálisan is, vertikálisan is tagolt: vízszintesen a rövid és hosszú sorok váltják egymást, de a hosszú sorokon belül törés, éles cezúra van. A hosszú sorok ugyanis szólamokra bomlanak, s ez tartalmilag is, grammatikailag is nyomon követhető. A szólamok határait írásjelek — kettőspont, három pont, pont, kérdőjel, vessző, gondolatjel — jelzik, tartalmilag pedig a kérdés—felszólítás ellentéte formálja őket, mint pl. az elemzés elején említett grammatikai rím esetében. Akár egy függőleges szimmetriatengelyt is meghúzhatnánk a versben.

A vers sodrát, ritmusát a szólamokon kívül a sorvégek erős jambikus lejtése is meghatározza. A hosszú verssorok tehát sorközépen cezúrák kapnak, a sorvégek pedig jambikusak. Ily módon maga a verskép is a kuszaság és a rend ellentétét egyesíti. A látszólag önkényesen alakuló rövid és hosszú sorok szertelenségét a cezúra és a jambus mint ritmikai rendezőelv ellensúlyozza. S hogy szerkezetileg valóban a háromszor előforduló „felelj rá, hogyha tudsz” felszólítás a vers rendezőelve, azt az is bizonyítja, hogy mindegyik esetben más-más időkoordinátát képviselő kérdés előzi meg, felállítva a lét három idejét. Először: „S elrendeződik-e” (jelen), majd a vers közepén, az erkölcsi számvetés során: „Így volt-e, mondd?” (múlt), s végül harmadszor: „Így lesz-e, mondd?” (jövő).

A második versszak élén egy vízió áll:

*A messzeségben, ott, hol domborúl a Csendes Óceán
S mint óriás cet csillog a tenger háta,
Ott képzelek el zöld sziget és zöld árnyékaid, —
Hol többé semmi sincs.*

Egy vágyvilágot vezet be ez a vízió, akár a *Levél Kanadából* című versben a Nagy Rabszolga Tó vidéke. S hogy elvont, imaginárius vidék ez, Füst verseinek gyakori zöldje is jelzi. A vízió ugyanakkor elmosza a reális és irreális világ határait, hiszen a tenger megnevezése folytán s hasonlattal is pontosított, a sziget mégis az irrealitás — a messzeség — vizeire sodródik. E vágyott föld a vég előtti állomás, s itt lel majd talán Társra is a lírai én: „Jöttöm hírére tán / Akiről álmodék, élembe fut. Már várnak ott... s ez jól esik.” S ha visszatekinünk: az egész versből a magány szól. Egyedül a lírai én van jelen s a földtől égis terjedő méretek (a messzeség, mely szintén gyakori Füst-motívum), „s egyetlen hang donog: hogy este van”. Romantika s egzotikum fűződik tehát a megálmodott zöld sziget fogalmához (a szecesszió elvagyódásmotívumáról sem kell megfeledkeznünk), s a társtalanság feloldásának reménye is. „Akárcsak Balázs Bélánál, Füst esetében is döntő szerepe van a magáynak. (...) A »karvezető magánya« ez” — írja Angyalosi Gergely, majd másutt: „Füst is a romantika megoldását választja. A transzcendens vágyódás a testetlen, ok nélküli fájdalom közvetítésével jut a lélekig, és már-már az elvesztett aranykor képe is felmerül.”⁴

Nem lemondó vers az *Este van*; a felszólítások sem számonkérőek benne. Az intim dráma itt bölcs leltár, belenyugvás. A *Szőlőhegyen* című korai Füst-versben a szőlőhegy olyan pont, ahonnan minden, a lét is áttekinthető. Füst öregkori lírájának ismeretében még egy kiegészítéssel is megtoldhatjuk eddigi eszmefuttatásunkat: itt talán a bölcs öregség az a pont, ahonnan mindez belátható, ahonnan e nagy kérdések s álmokképek merülnek fel, ahonnan e konzekvenciák levonhatók.

Az *Este van* című versben felismert ellentétek, kettősségek, s az elemzett két költemény versépítkezése közötti különbségek is fényt vetnek a Füst-lírában felmerülő kontrasztokra. Füst versterei egy sor ellentétet állítanak fel: időmértékes vers—szabadvers; rímesség—rímtelenség; líraiság—epikum, reális—irreális; elvontság—életes részletek; messzeség—közelség stb. Ezek a kontrasztok képezik lírájának pilléreit, így feloldatlanul, egymásra épülve, rétegeződve, anélkül, hogy a szemantikai vagy egyéb törések megzavarnák a vers „atmoszféráját, szinte ornamentálisnak mondható folytonosságát”⁵.

⁴ Angyalosi Gergely: *A lélek lehetőségei*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 80. és 100. old.

⁵ Uo. 122. old.

LÁTOMÁSVILÁG ÉS BREUGHELI ELLENPONT

PAPP GYÖRGY

„Sugárzik ott fenn, s én hagyom.
Nem szólok semmit, ő se szól
S a hátam borsózik nagyon”

(*Oh holdözön!*)

„S a hátam borsózik nagyon” — írja egyik látomásos, kísértetjárásos versében Füst Milán, az éjszakát járó ember — ebben a lírában mindig örvénylő, tengerárként sodródó levegőjű éjszaka van —, irdatlan idők mélyéről öröklött, babonás Holdra csodálkozásával. S most talán a figyelmes olvasón van a rácsodálkozás sora: *szólás* egy Füst Milán-i versben vagy műben egyáltalán? Amelynek bennünk zeng templomi csegettyűkhöz hasonló, lézengő bánata, gyászkarok, középkori kolostorok lélekharangjának letisztult szomorúságú zenéje, amelyeknek látomásvilága, világképe réges-régen borostyánkővé dermedt, áthatolhatatlanná vált, talán már a versek születése előtt? Van hely „az átlagemberek átlagbölcösségeinek”, a költői egyediség, megismételhetetlenség testébe ékelődő idegen anyagnak, abban az életműben, amelynek ennyire erőteljesek a saját sztereotípiái, mint a száz éve született költőnké, akinek éjféli egén úgy és annyiszor függ a hold, mint a nap sugaras sárgája a gyermekrajzokon, ahol csak fény van és sötét, feketeség, láng és csillagok, s a mindezt látó, befogadó szem jelenik meg egyik leggyakoribb kulcszavaként?

A kérdésekre jelen írásunk igennel válaszol, még ha a Füst Milán szólásai címmel nem is akartam a költőt avatottan (?) olvasók körében botránkozást kelteni. A füsti alkotásmód egyik legmélyebb ismérvére, a kontrapunkciós, ellenpontos szerkesztésre már a korai kortársi kritika is rátapintott. „... Önkényes képek ütik meg a szemet, melyek távoli eszmetársítás eredményei, vagy összehoz olyan mozzanatokot, melyek térben és időben messze esnek... — írja róla *Kosztolányi Dezső. Komlós Aladár* még közelebb férkőzik ehhez a paradoxonhoz: „Az érzésnek ebből a kétarcúságából származik hangjának sajátos kettőssége... Vaskosan realiztikus és kedélyes, mint egy holland zsánerkép, de fantasztikus és halkan melankólikus is. A két ellentétes elem adja a bizarr Füst Milán-i ízt. Csak a festészetben van mása ennek a látásnak: Breughel Péter holland kísértetképein.”

Egyet kell értenünk Komlós Aladárral: a Peter Breughel-i látomásözön jelen van Füst Milánnál, gazdagságával is, kozmikus vízióinak földhöztapadt, vaskos ellenpontjaiként is: ahol az ősz hideg, zöld almákat eszik, ahol az éj szakálla zöld penész, ahol a démonok közül: „Az egyik repát

hámozott s haját felém hajítá / A másik egy kerek toronyból sandított rám, / S amíg sok rémeset hadart, mit rég tudok, / Oly testrészt mutatna, mely már ki sem mondható” (A részeg kalmár).

Peter Breugheltől szó szerint sem idegenek a proverbium-, illetve szólásasszociációk. Közmondások c. kevésbé ismert képét mostanában fedezték fel maguknak a parömiológusok, magyarul Voigt Vilmos írt a kép bizarr színzuhatagú képzetbokrairól. Füst Milánnál még nemigen fedezte fel a recepciós értékelés a proverbiumszerű, a konkrétat és általánosat kontrasztos mozaikba rendező motívumtársítást.

Annyit mindenesetre már előre le kell szögeznünk: Füst Milán indulásakor „a köznyelvi képek”, szólások, közmondások már kikerültek a magyar irodalom kifejezésformáinak fő áramából, amíg mondjuk, a mikszáthi életműben déli napállásukat élték. Sőt Füst Milán képvilágában évtizedekig egyetlen hagyományos frázis sem izzott fel, jóllehet a proveriális motívumanyaggal rokonítható vonatkozások akkor sem voltak tőle idegenek, mint az antik mitológia, az Ezeregyéjszaka meséinek képzetei (a holdváltozásokat kifejező hármas Hekaté, az erünniszek, Amine stb.). Tény az, hogy régi verseiben, vagy például a *Nevetők* c. kisregényében még véletlenül, nyelvezetének lexikai mélyrétegébe szövötte sem találunk, csak a kötetében Új verseknek nevezettek között, illetve *A feleségem történetétől* kezdve, ami prózáját illeti.

Erről a stílári váltásról, a proveriális anyagnak a füsti líra és próza légkörébe kerüléséről csak feltételezéseink vannak. Ez valószínűleg formáinak, képalkotásának véglegesülése, egydivé, sajátossá sarkulása után következhetett be, mert ehhez a nyelviségben is realizálódó képi építkezéshez mérten a népnyelvi, köznyelvi elemek is sajátos kontraszttal, információkkal telítődtek, az írói egyeditésről érintetlenül hagyottan, valahogy úgy, mint az amerikai Sziklás-hegység kanyonjaiban az erózióknak ellenálló sziklabálványok, oszlopok.

A szólásanyag írói nyelvezetbe szövődését műfaji tagolódásban ajánlatos vizsgálni, mert ezek szerint nagy egyenetlenségeket mutat. Füst Miláni lírájában a valamilyen eseménytől való korai félelmet az általános rettegés misztikumává transzformáló, fentebb idézett szólás mellett még a következőket találjuk:

1. „... A szellemek utcája ez!

S még néhány lépés benne s nemsokára *vékonypéznű leszel*...”

A *vékonypéznű* ma már kései szólásfejemény, derivátum, soványságra, törekenységre vonatkozik, Füstnél érdekes módon a halál, a szellemé válás költői szinonimája.

2. „*Hány hét a világ?* Vagy siketnéma lettél?” — szólítja meg a költő a *Mississippi* c. vers vízjáró emberét. Az nem felel vissza a magyar szó-lás-színjáték szokása szerint, hogy: „Mával is kevesebb”, viszont Füst-

nek, prózája tanúsága szerint ez a legnépszerűbb proveriális fordulata, mert még kétszer fordul elő nála (az viszont sajátos, és tudatos szerkesztésre vall, hogy a háromszoros előfordulás a maximum). Egyszer *A feleségem történetében*, hollandus polgárjogot nyerve, sajátos beszédhelyzetei elemeivel együtt:

„Apám pedig így kiált utánam: — Hej, úrfi, Mijnheer, *hány hét a világ?* Nagyságos úr leszel, vagy asszonyok bolondja?

A *mi újság?* jelentésű szólás tehát választási kényszerré módosul nála, s hasonló értelmű az *Őszi vadászat*, érdekes módon szintén a hős apjának tulajdonított fordulata is:

„— No kisasszonykák — mondotta —, *hány hét a világ?* Van-e már vőlegény a láthatáron? Ha tudjuk, hogy az *Őszi vadászat*nak számos az író gyermekkorával való összefüggése, elképzelhető, hogy a szólást otthonról hozta.

3. *Köd előttem, köd utánam* a címe egyik versének, amely a magyarban népdalrefrén is, szólás is, viszont a köd lírájának egyik leggyakoribb képe, kulcsszava is.

4. „*Hát mindennek a levét én igyam meg?*” — panaszkodnak valakik, amiért Berengár király, a vastag kislánynál a kecskebakot vetélytársának vélvén, ledöfte (Katonák éneke).

5. Sajátos, szóláshelyzetű képe Füstnek az „*űzöm asszonyok közt a gyönyörű szerencsét*” (Elégia). A szerencsével mint szemantikai maggal alkotott szólások a magyarban teljesen feltáratlanok, mögöttük tudattal, akarattal rendelkező szellemlény sejlik fel (a szerencse fia, bolondnak bolond a szerencséje is), ami talán Katona Józsefnek a *Bánk bán*ban használt szólását is magyarázza, amit Bánk mond Gertrudisnak, mielőtt megöli: „*Akkor reszkess a szerencsédtdől!*”

Ami a líra nyelvezetébe vékony szálként szövődött, az Füst prózájában jóval harsányabb színként van jelen, olyannyira, hogy a sajátos írói közléshelyzetek, szólásfunkciók rendjében érdemes számba is vennünk. A szakirodalomban szokványos megkülönböztetés, hogy a szólás az írói közlés, kommentár, jellemzés közvetlen közegében fordul-e elő vagy a hősök megnyilatkozásaiban, nyelvi jellemzésükként. Füst Milán bonyolult áttételeinél azonban ez nehezen bogo-zható ki. Hálásabbnak tűnik helyette a következő elhatárolás:

A) Legtömegesebbek — a viszonylagosságon belül — a *kompozíciós, szövegszerveződési szint* alatti fordulatok, amelyeket mintegy a használt nyelvi elemek szemantikai köre vonz magával:

1. Vannak egészen *szokványosak*: „*Ami igaz, az igaz* (AE)¹, *Élet*

AE=Amine emlékezete, A=Advent, ÖV=Őszi vadászat, FT=A feleségem története.

vagy halál (AE), ügyesen fordítottam a szón (AE), „A mi ostoba katolikusaink is összeszűrik az írekkal a levet”, „Ha pedig szorul a kapca, egy kis munkára is ráfanyalodik” (A), „Mintha kettőig sem tudna számolni”, „Ha nem engedik be az ajtón, bejön az ablakon” (FT).

2. A szokványosak közül az ún. *emotív célzatúak* érdemelnek külön figyelmet, mert velük gyakran él írónk lélekállapot rögzítésére: „majd megütött a guta” (AE), „Nem megy le a falat a torkomon (Uo.)”, „Hogy majd leestem a lábamról (FT)”, „Kileli a hideg az izgalomtól (Uo.)”. Néha kinezikus jelleggel: „Ugyan tegye már a szívére a kezét! tetszik ez magának?” stb.

3. Nagyon gyakoriak az *egy szóvá, összetétellel vált szólásderivátumok*: *Jaj-madár* (AE), *Ó, te fajankó* (A) (Érdekes megjegyeznünk, hogy *A feleségem történetében* Lizy a papucsát hívja fajankónak); „Lóköltő vagyok” (A). Nemezszer névasszociációkkal társulnak: „Jöjjenek el, mert ott nagyon sok szakállas és sanyarú Jóska lesz jelen”; „Gyakran kapunk *Vidám Julcsa* helyett *Tűnődő Katalint*” (FT).

4. Egyik legtalányosabb vonása Füst szóláshasználatának az *alakeveredés*. Nehéz eldönteni, ironikus nyelvi fintorral vagy igazi tévesztésekkel van-e dolgunk: „Egy bolond pillanatban *elszaladt velem a szám*” (AE). Esetleg elszaladt a szám, kicsúszott a számon létezik, illetve elszaladtak velem a lovak. „Az ír gyapjú viszont úgysis *dögrováson van*” (A). A *dögrováson* van szólás csak élőlényre, emberre használatos, nem tárgyra. „Nem babra megy a dolog” (A). A *játék* helyett. „Vallatom a fiút, mintha *kutyaszorítóban fognám*” (AE). Csak a *kutyaszorítóba kerül* alak ismert, a -ban rag nélkül.

B) Sokkal színesebbek, bonyolultabb szövedékűek a *kompozíciós*, szövegszerveződést továbbvivő szólásformák Füstnél, amelyeket stiláris értékük szerint próbálunk áttekinteni:

1. Előfordul néhány *idegen, idegen elemet* is tartalmazó vagy *idegen-szerű* fordulat: „*Kicsit bides, ale jó*” — utánozza az apa a tót napszámokat (ÖV); „*Veux-tu obéir*” — mondatja Lizyvel kétszer is Jakab, a hajóskapitány (FT); „*A butaság szent és sérthetetlen*” — adja főhőse szájába az ír Husz János mondásának parafrázisát (A).

2. Több esetben a fordulattal együtt a *szólásértelmező parafrázist* is felidézi: „Aki látta, azt mondta rá, hogy Beczkóy—Bírónak *ördöge van*, mert *szebb, mint valaha volt*” (ÖV). Az utóbbi elem a szólás beszédhelyzetre vonatkozását világítja meg. „— *Ma nekem, holnap neked*, annyi az egész. Vagy azt hiszi, sose jut eszembe, hogy mi volna például, ha most az írek, ezek a kutyák... ha egy nap hatalomra jutnának Londonban” (A).

3. Nagyon sajátos jelenség az írói szóláshasználatban a *szólásbokrok* képződése, az, hogy egyszerre, egyetlen közlésességben több is megjelenik, aztán pedig oldalakon át egy sincs. Ilyet írónknál is találunk: „Úgy? Úgy? — mondogatták ezek. S mint valami *hímes tojást*, mint

valami drága holmit, úgy babusgattak, tessékelték” (ÖV). „Mintha bele akarná verni a fejébe, de még a lelkére is kötötte a dolgot (A).

4. Hatásos a parömiológiában, frazeológiában kellően fel nem tárt metanyelvi bevezető formulák használata is: „Ahogy mondani szokás, ha ráköpök erre, meghal” (FT). Még különösebb, ha ez sajátos Füst Milán-i szólásértelmezéssel párosul: „— Mit komédiázik itt annyit? Vagy mulattatja magát?

S ez volt az a szó, ettől tettem én le a kanalat a kezemből, ahogy mifelénk szokták mondani a parasztok” (FT). A furcsa az, hogy a magyarban ez a szólás a halálra, nem a megdöbbenésre vonatkozik. Máskor a bevezető formula a fokozó szerepű szóláspárosítással együtt jelentkezik: „Nyakig vagyok az adósságban — »úszom«, ahogy mondani szokás.”

5. Előfordul kényes természetű közléseknél, hogy csak a metanyelvi formula van, a kiszólás hiányzik: „Kaptam aztán egy távirati értesítést, hogy a biztosító mégiscsak fizet. Káromkodtam egyet, s megmondtam magyarárn, hogy mit csináljon most már a kártérítéssel” (AE), egyetlen esetben pedig a mozdulatszólás teljes kinezikus beszédhelyzetét fölidézi: „Odamentem hát a fiúhoz, és felkaptam:

— Nagyra nőjl — kiáltottam beléje (!)” (AE). A gyermekek szertartásos felemelése közismert.

6. Még gazdagabbak, sugarasabb holdudvarúak a párbeszédet, visszatérően a cselekményt szervező fordulatok: „Te, marha — mondom a kocsisnak —, nem tudsz egy lovat visszafogni? — Kihajol a feleségem az ablakból...

— Amilyen a gazda, olyan a cseléd — mondja nekem szelíden” (AE).

Legtalálóbbr e szempontból a következő: „Vadászkutyáit például láncsal verte, s mikor könyörögtem vagy sírtam értük, könnyed mosollyal jegyezte meg:

— Ne sokat hadarj, mert te is megkapod. Mért nem lett püspök? — kérdezte kedélyesen. — És maga mért nem lett püspök — szerettem volna kérdezni tőle.” Aztán az író, mintegy a szóláshagyományozódást leképezve visszahozza a fordulatot: „Nagyon erősen meghajszoltam magamat (gyerekről van szó), vesszővel hajszolva magamat, mutatván, hogy kegyetlen vagyok a pónival.

— Nincs kegyelem, miért nem lettél püspök — mondom neki apám módja szerint” (ÖV).

7. A poétikai szerveződést, a különösséget, rejtelmességet szolgálja a következő szólásmondás: „Mert most már arra kértem, mondja meg őszintén, mit akar? Azt akarja-e, hogy ne lássuk egymást soha többé?

— Ha jösztek, lesztek, ha hoztok, esztek — felelte ő.

— Különös.

Még izgatottabb lettem, hogy ezt feleli. Amire elmagyarázta, hogy e szóval egy mesebeli személy, egy bizonyos Amine nevű nő invitálja

meg vacsorára azokat, akik kedvére valók... Néki nagyon tetszik ez a mondás — magyarázta.”

Szerelemről lévén szó, csakugyan különös ez a közmondás, amivel a magyar vendégét szerényen, tréfásan invitálja. Alakja, a *jöszöke* alapján — Erdélyi gyűjteményéből való. Amine neve, aki az Ezeregyéjszából való, visszavetítődik az ismeretlen nőre, s így válik a regény címévé is az *Amine emlékezetében*.

8. Van egy Kemény Gábor által a franciából meghonosított szó, fogalom, az *attelage* — magyar szó még nincs a jelenségre —, amikor egy képet, szólást egyszerre használunk átvitt és konkrét, aktualizált értelemben is. Füst Milán erre a lehetőségre régen ráértett: „— Egyszóval: a *tényeket kell itt előbb leszögezni ehhez az asztalhoz* — mondotta szemmel láthatólag nagyon élvezve saját butaságát” (A). Még frappánssabb a következő példa:

„— No de mi lelte az ujját, Sir? — kérdezi ő. — Minek hord rajta kötést? — Belenéztem a szemébe, s úgy feleltem neki csendesen:

— Mióta úgy a *körömre koppintott* a multkoriban, azóta bekötvé hordom, Elnök Úr...

— Úgy? A körmet? Nézze meg az ember, micsoda szellemes felelet” (A).

Nem lenne teljes a kép, ha nem szólánánk Füst Milán stílusának két, a kérdéshez lazábban kapcsolódó jellegzetességéről:

9. Vannak neki szólásfunkciójú rejtélyes utalásai, amelyek mégsem köznyelvi képek: „Aztán fekete selyembugyogóban s gyertyafénynél elkezdte magát illegetni, cicomázni, *mint valami Szobeide*” (FT), vagy éppen példázatai szép számmal, mint a *mázsamester* története (FT).

10. Még tanulságosabbak azok a szövegszegmentumok, amelyekben lényegében ráérez a szóláshelyzetre, de az a nyelvi felszínen töredezetten realizálódik, vagy szokatlan, sajátos módon: „Elkezdik dicsérni, s akkor már, *karikát is húzhatnak az orrából*” (FT), amelyben az *orránál fogva vezet* valakit képződik meg, vagy: „Beszéltem a családomról, ahol szintén szerették *felvenni a csadart*, vagyis *köddé válni*” (FT). Itt az arab mesevilág és a magyar alak vegyül. „*A pénz nem nő az én zsebemben*” (FT). „Nem jó az embernek olyasmi *után futni*, ami elmúlt” (FT), amelyben az olyan szeker után futni van a háttérben, „Mert mégiscsak különös, hogy így eleresztek valamit, ami már ott van a kezem között. Hogy *így eleresztem a madarat*, mintha laza volnék” (FT). A képet még egyszer visszahozza a regény végén: „S megingt az az érzésem volt, hogy csak a markomat kellene összeszorítanom, s már benne volna, akit én keresek... Vagyis már a közelségét is éreztem, mint valami állatét” (FT). A madár illékonyágáról és a mulandóságról alkotott szólások minden nyelvben jól ismertek.

A kérdés kapcsán még sok mindenről lehetne szólnunk, de túlfeszítené az alkalom kereteit. Végezetül csak egy dologról még: a szóláskutatás

mostanában jött rá, hogy a szólás felidézését többnyire valamilyen konkrét mozzanat, szó, helyzet idézi elő. Füst Milánál ezt is megfigyelhetjük:

„— Akkor minek vannak a tanácsban?

— Hogy minek vannak, Uram? Mit tudom én azt! *Hogy neve is legyen a gyerekeknek, azért!*

— Nem értem, igazán!

— Azért nem érti, amiért a többit nem... vagyis hát a *gyereksége miatt*” (A). Ez esetben a gyerekről szóló szólás és a gyerekség összefüggéseire gondolok.

És hogy mi volt Füst Milánál az ösztönös és a tudatos mindebben? Én inkább az utóbbira voksolnék a *Látomás és indulat a művészetben* mély nyelvpoétikai fejtegetéseit ismerve.

A FÜST MILÁN-I NEVETÉS

JUHÁSZ ERZSÉBET

Mert lásd, nem múl az és s a hold gyötör! ki fenn a tébolyult,
a bomlott

Jajongó fák között az ágakon tán megakadt örökre.

(*Füst Milán: Almatlanok kara*)

Van az olyan emberekben valami szorongató, akik csak ritkán, s akkor is jobbára kényszeredetten nevetik el magukat. Nincs lehangolóbb és unalmasabb dolog a szakadatlan komolyságnál, s mégis: az embereknek nem is csekély hányada ennek állandósítására kezd a serdülő korból kilábalófélben máris törekedni, s nem is kevés sikerrel. Az ilyen „meglett” emberként már jobbára csak az otromba vicceken nevet, az értelmet — igen tévesen — a komolysággal, az értelmetlenséget pedig a gyerekes nevetéssel és a kamaszos, nagy röhögésekkel, egyszerűen: a komolytalankodással azonosítja. Sohasem éreztem mérvadóknak ezt a fajta felosztást. Az értelem és az értelmetlenség nem minden esetben képez ellentétet, igen gyakran megesik, hogy rokon fogalmaknak minősülnek. Mint ahogy a komolyságot és a nevetést sem választják el szakadékok egymástól. De hogy a „nevető ember” — s minél jobban tud nevetni, annál inkább — lehet szorongató, s hogy sokkal esendőbb is lehet, sokkalta sérülékenyebb és sebzettebb, mint a „komoly ember”, ezt Füst Milán tudatosította bennem, mindenekelőtt *Nevetők* című kisregényével. S hogy mi mindent fejezhet ki s egyúttal fedhet el a nevetés, arra is ő tanított meg — életre szóló érvénnyel — valamikor ifjúkoromban. Ennek az írásnak a tárgyául — afféle kettős emékezetnek is adózva — Füst Milán nevetésfogalmának körüljárását választottam.

Hadd kezdjem e Füst Milán-i fogalom sajátosságainak megragadását egy, az övétől alapvetően különböző nevetésértelmezéssel, Bergsonéval. „Úgy látszik — írja *A nevetés* című tanulmányában Bergson —, a komikum csak akkor kelthet rezgéseket a lélekben, ha annak nyugodt, kiegyensúlyozott felületére hull. Természetes légköre a közöny. Nincs nagyobb ellensége a nevetésnek, mint egy erős érzelem. Nem mondom, hogy nem nevelhetünk olyan emberen, aki például szánalmat kelt bennünk, vagy rokonszenvet ébreszt; de ilyenkor, legalább pár pillanatra, meg kell feledkeznünk erről a rokonszenvről, el kell fojtanunk a szánalmat. Egy pusztán észemberekből álló társadalomban valószínűleg már sohasem sírnának, de talán még mindig nevetnének; viszont a mindig egyformán érzékeny, az élet változásaival együtt rezdülő lelkek, amelyekben minden esemény mintha érzelmi ráhangzasként folytatódna, nem ismernék, sőt nem is értenék a nevetést.” Mindaz, ami e hosszabb idézetben Bergson nevetésfogalmáról kiderül, homlokegyenest ellenkezőképp érvényes Füst Milánnál. Itt a nevetés sohasem sarjad közönyből, sőt épp a szenvedélyes érdekelttség jellemzi, semmi köze a lelki kiegyensúlyozottsághoz, sőt alighanem az lenne a legfőbb akadály. Felfokozott érzékenységre vall, amelyet az értelem csak tovább szít. Csak-hogy a Füst Milán-i nevetés esetében sohasem egy valamire vagy valakire irányuló érzékenységről, érzelmi és intellektuális érintettségéről van szó: itt a nevetést kiváltó tárgyra vonatkozó összes érezni- és gondólnivalók *együttes* tudomásulvételeként csattan fel a nevetés. Az ő értelmezése szerint a nevetés *indulat*, s leggyakrabban éppoly heves és vad, mint a zokogásban kifejeződő. Tartalmát illetően pedig e kettő olykor még egy hajszálnyi különbséget sem foglal magában. Legvégtetesebb megnyilatkozási formájában Füstnél *a nevetés a zokogás alakmása és viszont*. Kosztolányi nevetéseiről írja az *Emlékezőkben* Füst Milán, hogy olykor „mintha e galád, perfid élet cinkosa volna”, úgy nevetett lobogva és istenien mulatva, amikor valami „iszonytató dologról” szerzett tudomást, s ebben a nevetésében benne volt az, hogy íme, megint csak beigazolódtott az életről való keserű tudása. Egy másik visszaemlékező írásában „minden vagy majdnem mindentudónak” nevezi Kosztolányi „éber és nyughatatlan” szellemiségét. „Mert aki gondolataiban szünet nélkül feldolgozza azt, amit lát — írja —, annak megnyugvása nem is lehet, talán csak akkor, ha harsány és éles nevetések vagy még annál is élesebb gyönyörök kábítják.”

Füst Milán nevetésfogalma legteljesebben *Nevetők* című kisregénye alapján járható körül. Mi mindent fejeznek ki itt a kisregény egyik alapdallamát megadó nevetések? Sajátos voltuk mindenekelőtt abból ered, hogy sohasem kapcsolhatók össze igazán jó közérzettel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem váltanak ki egyfajta felszabadultságot. Csak-hogy itt mindig valakinek vagy valaminek a *leleplezése* jár nevetésben tobzódó „pokoli jókedvvel”. Mindenkor azt fejezi ki ez a nevetés, hogy „átlátok a szitán”, vagyis: „csapd be az öreganyádat!” A füsti neve-

tésnek mindig csontig hatoló kétely az előzménye, s a félrevezettség leleplezésének „diadalmas” tudomásulvétele, „cselekvő” letudása ez a nevetés. Ezért „vad”, „gyöngédtelen” és pokoli. Pokoli, azonban mégsem sátáni. A leleplezés ugyanis a regény folyamán egyre inkább telítődik az egész létre érvényes felismerések tudomásulvételével, s egyre kevésbé marad csupán egy-egy konkrét helyzet hamisságának a felfedésénél. A nevetés jelentéstelítődésének mind egyetemesebb érvényű tartalmak irányába táguló szöge követhető végig e regényen. Kezdetben az is elég volt a dülöngélő „nagy röhögés” kihasadásához, hogy egy hegedűtanár „őkelme” milyen majom, amint peckes önelégültséggel lépdel új télikabátjában. A befejező részben már lázas álombéli őrjöngés a nevetés, hogy végül döbbenettel teli, gépies arcrángásként némuljon el. Ez a jelentéstelítődés a mind szélsőségesebb végletek összekapcsolása révén megy végbe. A nevetést kiváltó tréfák egyre „bomlottabbak”. Illetőleg: „Tréfákat eddig feszíteni nem lehet, illetve hisz ez úgyse tréfa már Szó sincs róla, nem az. Mert ez valami más” — döbben rá B. A. barátja. Kettőjük kezdeti együttnevetéséből mindinkább magányos különnevetések lesznek. Ez a kánonná szerveződő nevetésrend aztán a zárójelenetig érvényes lesz.

Megoldhatatlan feladatnak tűnik a *Nevetők* rövid tartalmát összefoglalni. A szeretetlenség elviselhetetlenségig fokozódó kínja? Sokkal többről van szó. Az önszító kételkedés, a mindig újratermelődő, önsorsrontó megbizonyosodási igény lázas indulata, a belőlük táplálkozó szenvedély és kétségbeesés nyelve *magánvaló*, lefordíthatatlan. De fel lehet (és kell is) sorolni alkotóelemeit, mert a nevetés Füst Milán-i fogalma csak ebben a kontextusban nyeri el a maga igazi jelentését.

Induljunk ki B. A., vagyis Andor szerelemélményéből. Leglényegesebb összetevőit egy hosszabb idézet érzékelteti a leghívebben: „Azt mondtam neki: Mela, nézzen rám. És úgy nézzen, hogy senkim sincs többé, hogy egyedül ténfergek a világon. És hogy én már senkit se szeretek, csakis magát és magát... — De hogy én igazán szeretem-e? — kérdezi tőlem. Nem tudom, mi az, hogy igazán, csak amennyire tőlem kitelik. Persze, alighanem ostobaság volt, ennyire őszintének lenni vele. Én magát, ha tudni akarja, nem is szeretem, csak épp, hogy élni nem tudok, de még lélegzetet se tudok venni maga nélkül. S mármost: minden józan eszű embernek igaza van, mikor a szememre veti, hogy ezt is megmondani, micsoda merészség! Mikor az ilyesmi nem is való talán emberi füleknek. Csakhogy szenvedély és kétségbeesés, el ne feledd, butaságokra sarkallja ám az emberi lényt. S ami már a teteje: — maga az én elmebajom, vegye csak tudomásul, — mondtam neki egyszer, jóval később, s ezt már csupa szemrehányással és csupa haraggal. Hát nem barom az, aki ilyet képes mondani valakinek?”

E szerelemélményt egymással feloldhatatlan elentétet képező indulatok táplálják. A szerelem szenvedélye ugyanolyan „túlserőfoltan” lobog Andorban, mint szeretetlenségének tudata, mely a végső leleplezés újabb-

nál újabb bizonyítékokat hajszólo szenvedélyévé fajul benne. Olyan csapdákat állít a lánynak, amelyekbe ő maga is beleesik, és sokkal jobban összezúzza magát, mint Mela. S mindezt eleve tudván tudja. Jutalmazni és büntetni egyidejűleg nem lehet se másokat, se önmagunkat. Andor mégis ezt a lehetetlent kíséri meg. E kettős szenvedély (rög-eszme?) emészti fel. Ebben a már-már kibírhatatlan „mindentudásban”, ebben a „meztelen lobogásban” az egyedüli „éles gyönyör”: a nevetés. (A zokogás, ha olykor okozott is hasonló élményt B. A.-nak, az események végkifejlete felé közeledve már minden ilyen funkciója megszűnik; lépésről lépésre szigorúbb lesz az önmagával szembeni kegyetlenségben.) Utolsó „tréfája”, amikor el akarja hitetni barátjával, hogy szerelmének gyilkossággal végződő története is csupán „ugratás” volt, nem más, mint önnön feloldozhatatlanságának, a saját maga felett meghozott halálos ítéletnek a megpecsételése. S ez az utolsó nevetése „mindvégig olyan volt, mint a fuldokló köhögés”. „Füleim körül kongott a tér e sok beszéd után — számol be az elbeszélő a B. A. utolsó »tréfáját« követő élményeiről —, s mintha egy üres világba helyeztek volna bele, közönyös világba, amelyben semmi szív és semmi remény.” Ez az a szféra, ahol megszűnik, ellehetetlenül a Füst Milán-i nevetés. Tőle csak egyetlen lépésnyi távolságra is — még mindig lehetséges volt.

A *Nevetők* elbeszélője a „káprázatok hősenek” nevezi Andort, „akinek nem tudot tetszeni a valóság, s aki akkor ment el innen örökre, amikor libegéséből talán nem is tudott volna e földre visszatalálni” B. A. különös szerelemélményében a szeretetlenség valójában a feloldozhatatlan magány legkétségbevonhatóbb „bizonyítéka”. Andor egyfelől mindenáron meg akarja cáfolni e bizonyosságot, másfelől viszont már-már eszelősen arra törekszik, hogy minden kétséget kizáróan igazolja érvényességét. Alighanem ez az egymást tökéletesen érvénytelenítő kettős következetesség lendíti túl a megélhető életen. A tulajdon élete számára egyszerűen nincs — mert nem is lehet — megoldása. Létezés módját barátja *libegésnek* nevezi. „Tréfáikban”, nevetéseikben, vad röhögéseikben kettőjük egymás által árnyalt életérzése csapódik ki. Sajátos rituálék ezek a nevetések és röhögések, s olyan, a sorsukra és a világra vonatkozó „mindentudást” foglalnak magukban, amely más nyelven egyszerűen: közölhetetlen.

Ennek az életérzésnek távolabbi kisugárzásait Füst Milán költészetének egyik gyakori fogalma: a *hold* jelentésegyüttese foglalja magában. Andor szerelmének, Melának a sajátosan Füst Milán-i jelentésében értelmezett holdhoz való hasonlatossága ad közvetlen támpontot e kisugárzások felismeréséhez. B. A. ugyanis Mela „gyöngéd közönyét” úgy éli meg, mintha a lány maga volna az őt léte legmélyebb lényegében örökösön megkérdőjelező, kicsinyelő tökély, vagy ahogyan ő vall erről: „mert annyit kellett szégyenkezniem s megalázkodva futnom e képzelt tökéletesség korholó tekintete elől... s mert úgy éreztem, hogy a hátam mögött mindenkor egy nagy szem figyel az egész életemet”. Ugyan-

akkor ugyanó Mela „hamiskás, nem egészen őszinte lényét, mivoltát” igyekszik lépten-nyomon leleplezni. Ez az az *Emlékezések* Kosztolányi-jára jellemző égető „minden vagy majdnem mindentudás”, amely csak „éles nevetésekben” tud valamelyest s átmenetileg csillapulni.

*Szépséggel étetsz, megzavarsz,
Fejemben mérgeket kavarsz.
Így jár, no lásd, megannyi nép,
Ki veled hold-viszonyba lép.*

— írja Füst Milán *Holdözön* című versében. Vagy például *A holdhoz* című versben a hold szinonímája: *Libegő*. Majd ugyanitt ez olvasható:

*Édesanyám a hold... nálad születtem én, létem titka ez: a te
öleddől, —
Te dajkáltál engem... s innen a fekete fény, mely szívemből
szüntelen árad,
Innen az átok, tüztelen életem, a ridegség, — sugárkévéim éjszaka
Ezért oly feketék. — S ti kik annyiszor meggyötörtetek engem
S kiállhatatlan fajtát s más ily becsmérlést oly sokszor kiáltottatok
utánam szívtelenek,
Im, elhagylak benneteket, — mert felléptem a sötétség csúcsára,
édesanyámhoz, oda
Honnan a fájdalom is csak még nagyobb ragyogásom,
Hol enmagam részege lengek... vagy ringatom magam és áradok,
De nem nektek szól többé, soha többé kevély mosolyom.*

És idézhetném még azt is, hogy a hold „az átkozottak látomásához” hasonlatos, hogy „borús, nagyszemű éji báb”, s hogy „— Vörös fenn a hold sarlója éjjelente / Szenvedéseim forró lehelletétől! S pokoli két vörös szem repül / A magasságba’ fenn és nézi fájó életem...”. És azt is, hogy a hold fénye „kétes” és „hamiskás”.

Hogyan értendő mindezek fényében a káprázat s az, hogy valaki a *káprázatok hőse*, örök *libegő*, mint a hold? Legtágabban talán úgy, hogy minden egyes emberi élet sajátos és egyszeri voltát a lét tudomásulvételében és átélésében megmutatkozó egyéni *elrajzolás* adja meg. S az igazán egyéni kétségtelenül magán visel valamit a rögeszméségből, sőt az eszelősségből. A *Nevetők* B. A.-jának sorsában a kettős véglet képezi az egyéni elrajzolás legmarkánsabb vonalait. B. A. ebben volt „konok és végzetes ember”. Olyan *konoksággal és végzetességgel*, ami már nem képes önmagáról és a világról másként számot adni, mint érzékelések, érzések, mérlegelések és megítélések helyett: *látomásokban és indulatokban*. A világ s a *másik* Füst Milánnál valójában nem más, mint „nagyszerű” és lángoló semmi”. Olyan, mint Mela, s éppen olyan,

mint a hold. Minden igazi mérlegelés, minden tényleges kapcsolat: kényszerképzet. Mindig éjszaka van, s a virradat utáni *esengés* nem több, mint egy eleve reménytelen sóhaj: „Ő jöszte édes hajnal, magaság édes tükre!”

Régi, közhelyszámba menő igazság, hogy „az ember nevető állat”. Csak épp hogy ember legyen a talpán, aki élete végéig képes megőrizni e „fajmeghatározó jellegzetességét”. Nem lemondva-megfeledkezve mindeközben önmagáért való minőségéről: sérelmekkel, szomorúságokkal és (testi-lelki) fájdalmakkal szított önmagáról s a világról való tudásáról és tapasztalatairól; egyszóval: az eszméletéről. Erre edz a Füst Milán-i nevetés.

VÁLTAKOZÓ ERŐVISZONYOK

Kísérlet a *Nevetők* értelmezésére*

VAJDA GÁBOR

„... mintha egy üres világba helyeztek volna bele, közönyös világba, amelyben semmi szív nincs és semmi remény.”

(Füst Milán)

Előítéletek, felismerések. Füst Milán első regénye nagyjából úgy járt, mint műveinek nagy többsége: ellentmondásosan vélekedtek róla, de még inkább elhallgatták. S mind a mai napig elhallgatják, ha arra gondolunk, hogy Kis Pintér Imre, *A semmi hőse* (Füst Milán költői világképe) című, egyébként igényes esszé szerzője is túl röviden és lekezelően ír róla. Szerintem ugyanis a *Nevetők* nem „csak az érzelmek végzetes, meghatározó erejét állítja ismét”, s még kevésbé „Dosztojevszkij lélekrajzának mélysége és feszültsége nélkül”. Mint nem egy irodalmi előítélet megszületésében jelen esetben is mindenekelőtt Osváth Ernő felelős e Füst-regénnyel kapcsolatos, mind a mai napig tartó tanácsatlanságért, de még inkább azért, mert elbizonytalanította a különben is gyámoltalan író. Füst naplójának tanúsága szerint ugyanis a *Nyugat* szerkesztője felfogásában a *Nevetők* „nem oly sikerült munka, mű-

* A Füst Milán-idézetek a szerző *Kisregények I–II.* (Magvető, Budapest, 1958) című könyvéből valók.

vészileg nem oly ép, mint a *Boldogtalanok* (...) — mégis fejlődést jelent a darabban szemben: a legnehezebb téma, annál sokkal nagyobb feladat és érettebb felfogás, mert megint stilizált — túl van a naturalizmus korlátain. — Nagy szerkezeti hibája van — kitűnően van írva”. Nem; nincs szerkezeti hibája, mert — remekmű. Elsőként ezt Kosztolányi Dezső jelezte a *Nyugat*-ban: „Drámája után jelentkezett az elbeszélő, egy nem kevésbé újszerű munkájával, mely másik állomásáról tanúskodik a *Nevetőkkel*. Ördögös történet, játék és valóság közt, az ellentétek bőséges kiaknázásával. (...) ... ne higgyük egy pillanattal se, hogy (...) a divatos »titokzatosság« igényével íródott, és a másodlagos irodalom ama osztályába tartozik, melynek felfogása az, hogy izgatja olvasóit, talmi rejtelmeket mutogat nekik... (...) az író szemében a legnagyobb csoda az ember, legnagyobb becsvágya az, hogy lélegző valóságnak lássuk a képzelet e betű formálta szüleményeit, kik papiroson mozognak. Szigorúan szerkeszt-épít, vigyáz a részek arányosságára és hűségére, a tényekre, olyan aggodalmasan, mintha valami rendőri tudósítást írna. Ami babonás van a történetben, az emberi, nagyon emberi.” Am Füst naplójában másokat (Lengyel Menyhért és Bródy Sándor) is említi, akik úgyszólván korszakos jelentőségűnek tartották a *Nevetőket*. Ezért természetes, hogy *Az avantgarde apostolai*-ban Bori Imre is „arányosan megkomponált”-nak, sőt „világirodalminak is jelentős”-nek minősíti a regényt. Szempontom abban tér el az övétől, hogy az én olvasatomban a Bori által témaként kiemelt szadizmusnak és mazochizmusnak csak másodlagos szerep jut a *Nevetőkben*. A kínzás és önkínzás többször felbukkan ugyan benne, ám valami másnak a következményeként.

A vegetatíva általánossága. Vizsgálódásunk során leghelyesebb, ha először írónk elméleti főművéhez, a *Látomás és indulat a művészetben* című esztétikai munkához fordulunk. Ebben (miként naplójában is) igen sokat viaskodik Füst Milán az ösztönnel és az értelemmel, az állatival és az emberi többlettel a kapcsolatával. Ha csak emberek akarunk lenni, akkor nem lehetünk emberek, mert az állati princípium nélkül emberi sincs. Viszont mi lehet az optimális mérték? A személyi érvényesüléshez elengedhetetlen állatiból viszonylag kevés is elég ahhoz, hogy másokat boldogtalaná tegyünk, s ahhoz sem kell túl sok törvénytelenéget elkövetnünk, hogy önmagunkat semmisítsük meg. Ez a dilemma különösen Füst Milán alkotói korszaka kibontakozásának idején éleződött ki. Amit a korábbi évszázadokban rossznak, sátáni sugallatnak, tehát elvetendőnek véltek, azt az erősödő antropológiai szemlélet az ember eleve adott tartozékaként fogta fel. Eszerint nem csupán beismerni, hanem bizonyos mértékben vállalni is kell az embernek természetből eredő önzését, mert különben nem csupán az egyed sorvad el, hanem a faj is elkorcsosodik. Írónk mostoha gyermekkorának köszönhetően indulatos alkatának megfelelően nagy érzékenységet tanúsított e teóriák iránt. A szociáldarwinista törvényszerűség felismerése

azonban ahelyett, hogy kikezdte volna (polgári) erkölcsét, még inkább megerősítette. Így aztán a műalkotás kínálkozott Füst Milán számára az indulatok kikérésének egyedül hiteles közegeként. Am nem a romboló ösztönök gátlástalan kiáradásának eredménye írónk művészete, s ezt leghitelesebben azok tanúsíthatják, akik a látszólag legformátlanabb Füst Milán-i műfajnak, a költészetnek a belső rendigényét, sajátos formavilágát vizsgálták. Önmagában az a körülmény is sokat mond, hogy a lét irracionalitásával folyamatosan szembenéző alkotó csak rendkívül ritkán (csekély számú műalkotás formájában) tartotta érdemesnek lejegyezni e szembesüléséből fakadó élményeit. Költészetében egyebek között az jelzi az értelemnek, tehát az én világban való helyzetét tudatosan, minél reálisabban felmérni igyekvő gondolatnak a jelenlétét, hogy a vers, a költő magánya kidomborításának, helyzetbe képzelésének eszköze: szélsőségesen individuális (s éppen ezért a maga sajátos mélységben kollektív igényű) panasz.

A nagyfokú tudatosságnak az igényéről egyébként az a *Nyugatban* (még 1909-ben) közölt tanulmány is hírt ad, amelyben Füst Milán (miként később saját maga és mások is rezignáltnan megállapítják) C. G. Jungnak, a neves pszichiáternek az intro-, illetve extravertált ember típusokról szóló elméletét több mint egy évtizeddel korábban előlegezi. Füstöt a polgári erkölcs vállalása, a külvilággal kötött kompromisszum süllyesztette a pszichológia mélyvizébe. Inkább figyelte és tanulmányozta, mint vállalta, kiélte azokat az ösztönöket, melyeknek létezését saját magában is nyomatékosan érezte. Szinte tudós módjára vetette rá magát az őt személyesen (egzisztenciálisan) is érintő problematikára, s a feloldhatatlan ellentmondások, a „kórokozók” kimutatásával, megvezetésével vigasztalódott.

Hogy Füst Milán a szükségszerűen kíméletlen harcban érzékelt az élet lényegét, s hogy e tanulság rendszerint nyomatékosan kap nála, arra többé-kevésbé valamennyi prózai műve példa. Am legkifejezettebben mégis a *Nevetőkben* fogalmazódik meg az a gondolat, melynek értelmében az emberben élő „vegetatíva” (ahogyan ő nevezi említett esztétikai művében létünk állati alapjait) könnyen megsemmisíthet bennünket. E regény abban tér el társaitól, hogy itt egészen szélsőséges esetről van szó, aminek következtében a végkifejlet is rendhagyó: a rezignált boldogtalanságon túl kettős halál az eredmény. A *Nevetők* esetjellege ellenére sem „szegényülés” (ahogy Kis Pintér Imre minősítette), mert nem egyszerűen „érzelmek”-nek a következménye a szörnyű tragédia, hanem (adott esetben összesűrűsödő) emberiségi jellemzőknek.

Vitalista téma. Valójában a valamiképpen társadalmi mozgásokat átalakulásokat tükröző művek is esetre vagy esetekre épülnek. Vajon az *Anna Kareninát* vagy a *Rokonokat* nem tematikai rendkívüliségük és ezzel együtt a formájuk teszi vonzóvá? Ha az ilyen (nagy) realista műveknél a társadalmi mozzanat jelenti azt az általánosságot, mely

által tértől és időtől függetlenül is magával ragadhatják az olvasót, akkor a *Nevetők* című regény esetében (miként ez századunk értékes prózai műveinek jelentős csoportjában kimutatható) az életakarát, a vitalista túlfűtöttség, ösztönnek és értelemnek a konfliktusa jelenti a mindenki számára többé-kevésbé jelentős általánosságot, vagyis a Füst Milán-i groteszk eset átéléséhez elengedhetetlen élményalapot. Vannak, akik nem érzik szükségét, hogy átlépjék a határokat, vannak, akik megszegik azokat, anélkül, hogy rajtavesztenének, s ritkábban olyanok is előfordulnak, akiket rajtacsípnék a kihágáson. Nagy ritkán a bűnükért önmagukat büntető, a gyorsan meggyávuló erősök is előfordulnak. Dosztojevskij hatásától sem függetlenül, ilyen ritka embertípus áll a *Nevetők* középpontjában.

Füst Milán regényének rendkívüliségét már címe is jelzi. Vele kapcsolatban felmerült a kérdés: ha az emberek nagy többsége többet vagy kevesebbet nevet (hiszen a nevetés úgyszólván életszükséglet), akkor kik azok, akik „nevetők”-nek nevezhetők. Kik azok, akiknek legszembe-tűnőbb vagy legfontosabb tulajdonsága a nevetés? Nos, a válasz a kérdésnek mind a két jelzőjét (mind a legszembe-tűnőbbet, mind pedig a legfontosabbat) igazolja. A nevetés ugyanis lényegbevágó, többször is felbukkanó motívum a *Nevetők*ben. Valójában az ennek arról az észbontó helyzetfölnényéről van szó, amely a mindenkori fiatalságot jellemzi, de amelynek igénye századunk elején szinte programszerűen jelentkezett egyes izmusok attitűdjében. Igen, arról van szó, amit Illyés „Égberöhögés”-ként említ, s ami Kosztolányi egyes Esti-novelláin is ott hagyta nyomát. Röviden: a felnőttek és erkölcsük megengedte a kétségbeejtő, leküzdhetetlenül nagy társadalmi különbségeket; a felnőttek és erkölcsük életre hívta a hosszú évekip örülő világháború leállíthatatlannak látszó húsdrálóját — feltétlenül pusztuljon a felnőttek erkölcsé, s esetleg maguk a felnőttek is! Ez volt az az élmény, mely nemritkán öntudatlanul befolyásolta az ifjúságot végtelennek látszó csínytevéseiben.

Füst Milán azonban a magánélet írója, a történelmi időnek közvetlenül nincs köze az ő regényéhez. Így hát hősei nevetésének legfeljebb a harsánysága jelzi, hogy az író jóval keserűbb (társadalmi) tapasztalatokkal rendelkezik, mint Bergson, mikor megírta *A nevetés* című tanulmányát. A *Nevetők* indításában ugyanis a barátok „veszélyes két alak”-ként járnak „az alkonyodó pesti utcán”, „zsebre tett kézzel, s zordon egykedvűséggel”, mert „távoli, elzárt és titkos az a világ, melyben most a két ifjú sétál”. Agresszívok ezek az egymással rejtjelekkel értekezők: „mindketten megmérlegeltük pillantásainkkal a közenk vetődött idegent, s már tudtuk is, hogy mi a teendő: — hajigáltuk, ha tolakodott, neveltük, ha tudákosodott, s megvertük, ha fölényes mert lenni”. Ebben az iskolai és otthoni formális kötelezettséggel béklyózott világban a szabadság lélekállapotát hozza a hisztérikus nevetés: „Soha ebben az életben nem fogok már úgy nevetni, ahogy ak-

kor tudtam. Semmiségeken, amiket ma észre se vennék, mi akkorákat neveltünk, hogy végül kapunak kellett dőlni, le kellett ülni a járdára, el kellett egymástól menekülni, hogy meg ne repedjünk. S akkor is még napokig kísértett a »nagy röhögés«, s mi nem mertünk egymásra nézni, annyira belefáradtunk már.”

Nem tudom, ismerte-e Füst Milán regénye írásakor Bergson említett művét, tény azonban, hogy a diákok féktelen jókedvének a regény kezdetén ugyanaz az oka, mint amiről a vitalizmus elméletírója beszél *A nevetés* első, egyebek között a forma és a mozgás komikumáról szóló fejezetében. „Tételezzük fel, hogy a test nem részesedik az őt életető elv könnyedségében, hanem súlyos, gátló burokká lesz szemünkben, alkalmatlan teherré, amely a földhöz rögzíti a fölemelkedni kívánczó lelket. Ilyenkor a test az lesz a léleknek, ami előbb a ruha volt a testnek, vagyis az élő energiára nehezedő tehetetlen anyag. És a komikum tudata akkor ébred fel bennünk, amikor világosan érezzük ezt az egymásfeleltséget.” (Szávai Nándor fordítása) A naponta „szép nyugodtan, mérgesen és pocakosan” elballagó „idős úr”-nak a jelensége az élet derűt kiváltó bergsoni elgépiesedettséget testesíti meg a két diák előtt. Az üres gög és a peckesség, az elmeszesedetség öntudatlansága ingerli a két fickót. Fölényük és merészségük egészen a betyáros kalandokig vezetik őket. Ki-kimaradoznak az unalmas iskolából, s etikai túlbuzgóságból megleckéztetik a mindennapi élet szokásai szerint csaló kereskedőt. Végül szüleikkel is szembeszállnak, nem ismerve el a szeretet és a tisztelet kötelező voltát. Nietzsche *A vidám tudomány* című művében e korlátlan életérzés felől magyarázza meg és utasítja el a felnőttek különféle kötelmeit. „Hogy az, ami szükséges és mindig is önmagától és minden cél nélkül történik, mostantól fogva célra irányuló cselekedetnek tűnjék fel, és az ember ésszerűnek és végső parancsnak értelmezze — ezért lép fel az erkölcs tanító a lét céljának tanítójaként; ezért talál ki egy második és másik létet, és új gépezete segítségével kiemeli régi, közönséges sarkaiból ezt a régi, közönséges életet. Igen! Ő egyáltalán nem akarja, hogy ne vessünk a léten, sem hogy önmagunkon — vagy őrajta . . .” (Szabó Ede fordítása)

Szadizmus — mazochizmus. A nevetés mint a vitalista téma fő motívuma többször is felharsan Füst Milán regényében. Még akkor is, amikor már megváltoznak az erőviszonyok, s B. A. lesz a Nap, az iskolakerülésben példamutató Jenő (a fiktív regényíró) pedig a Holdja. Andor ugyanis továbbra is „kamaszos tréfákon törte a fejét, titkos csínyeken, amiken aztán halálra neveltük magunkat”. A válság, a spontán életerő apálya, a kettősnek a felbomlása, a beilleszkedés kísérletei a nevetéseket is megritkítják. Ekkor már azok nevetnek (polgári magabiztossággal), akiknek segítségét veszi igénybe Jenő. E kínos párbeszéd egyik mozzanatára a következőképpen emlékszik vissza: „Még nincs pénzem, — mondtam az exhibíció rémséges, meghibbant mosolyával. (. . .) — Kinek van ebben a keserves életben? — mondotta

vidáman.” Az elmagányosodásnak és a kiutkeresésnek ebben a reménytelen állapotában az érzelmesség vesz erőt Jenőn. „Én szegény ember vagyok és leckeadásból tengődöm... — s e szavaknál majdnem elöntötte a szememet a könny...” — mondja. A barátja iránti csodálat megszűntével, a szülők iránti közöny kegyetlen kinyilvánítását követően az érzéketlen érzékenynek a „lelke” tehát teljesen lemeztelenedik. A kamaszcsinnyekkel együtt a szadista elemek is tovatűntek Jenő életéből, hogy egy pillanatra mazochizmusa bukkanjon fel: „...jól is esett talán e haragom: mivelhogy a sértődöttségre mindig is nagy hajlandóságot éreztem én, — szinte örültem is neki, ha okom és jogom volt haragudnom, — Isten a megmondhatója, miért? de mindig nagyobb élvezet volt, mint szeretni valakit”. E vallomásból a regény egészére vonatkozóan azért nem vonhatunk le messzemenő következtetést, mert Jenő, a bukott jogász nem adja át magát e bevallott hajlamának, hanem mindent megtesz, hogy íróként pénzt és hírnevet szerezzen. Nem véletlen, hogy pályájának e kezdeti mélypontján különös ötletei miatt éppen az élclap fogadja be munkatársai közé. Tehát továbbra is a nevetés, a fölény, az érvényesülés a célja. Ez az élclap „főlemelt végre a porból... legyezgette bennem a hiúságot és önérzetemet, s ami a legfőbb: igazolta, s örök időkre szentesítette semmittevő életmódomat is — s mindezt a siker tette, az isteni siker” — vallja utóbb. Hogy a megaláztatások egyáltalán nincsenek ínyére az abból is látszik, hogy magyarázatot kérne Andortól váratlan (az action gratuite-re emlékeztető) durvaságáért, s mikor az nem hajlandó igazolni tettét, párbajozni akar vele. Mazochizmussal, tehát inkább utólag, mint regényíró rágalmazza meg önmagát. Nem az önmarcangoló alárendeltség jelenti ugyanis számára az igazi közeget, s ez abból is látszik, hogy a regény tipikusan szadista jelenetében, mikor Andor kéjelegve veszi tudomásul, hogy barátjával szembeni közönye még nagyobb kínokat okozott annak, mint gondolta, amelyet hogy (előidézett önminősítése szellemében) begubózna fájdalmas sértődöttségébe, először ingerülten szemrehányást tesz Andornak, majd pedig megbocsát neki, vagyis túlteszi magát a történeteken. E párbeszéd során Andor diadalmasan „hangosan nevetett”. Jenőnél azonban mást jelent a nevetés: nála katartikus funkciója van: „Eh, mit, baromság az egész! — kiáltottam nyersen nevetve, és belekaroltam. — Gyere csak, beszéljünk egy kicsit.”

Jenő magatartásában is feltűnik olykor egy-egy szadizmusra emlékeztető mozzanat, ám az a játékosággal, a nevetésigénnyel van összefüggésben, és semmi köze az öncélú gonoszsághoz. Mikor ugyanis azt olvassuk, hogy „Kegyetlenül gonosz kézzel nyúltam hozzá, s megráztam az alvót”, akkor nem szabad megfélemedeznünk az előzményekről. Arról, hogy Jenő „bomlott tréfá”-nak fogja fel barátja vallomását gyilkos tettéről, s ezért ő is szívesen visszalépne abba a kölyök-kutyajátékba, amelynek kamaszkorukban vége szakadt. Az ilyen mímelte küzdelemben azért nincs önelégült, önnön mindenhatósága pózába

merevedett győztes vagy sebei nyalogatásának élő vesztes, mert állandóan váltakoznak az erőviszonyok. Ez a regény befejezésére is érvényes. Miután Andor előadta rémtörténetbe torkolló esetét, ismét felharsan a már ismert, de már némileg átalakult nevetés: „Csak nem képzeled, hogy ez igaz? az egész? És hogy a vége is igaz? Jaj, de fölültél te megint. — És még le is guggolt ehhez, úgy csapta össze kezeit. Majdnem leült a köveztetre, annyira röhögött. Aztán fel is ugrott, és úgy nevetett tovább a szemembe, hangosan, nyersen, de valamiféle erőszakosság volt ebben is, valami kín. (...) Már elég messze járt, s még akkor is, nagyon figyeltem, még mindig röhögött. De nevetése mindvégig olyan volt, mint a fuldokló köhögés”. Ennek hatására a lóvá tett Jenőt először álmában fogja el a nevetőgörcs, s akkor is erőt vesz rajta, amikor mint halottat látja viszont barátját, s rájön, hogy a történet igaz volt. Füst Milán itt remekel annak érzékeltetésében, hogy nem csupán a civilizáció formái és normái gépesítik el az embert (mint a fiúk által kicsúfolt öregurat a regény kezdetén), hanem a lázadás is gépies jelleget ölthet, s az ösztönök groteszk öncélúsággal is működhetnek. Andor ugyanis a már halott Melával közösen, Jenő viszont „gépies hangos nevetéssel”, letűnt fiatalságuk ihletébe merülve, pofozni kezdi halott barátját.

A nevetés központi szerepe Andor esetében is nyilvánvaló. Ő nem azért kezdett Melához járogatni, hogy fájdalmat okozzon, vagy hogy szenvedjen, netalán, hogy érzelegjen. „Csak azért jártam fel hozzá, mert jókat lehetett nevetni nála, odafönn a harmadik emeleten” — meséli barátjának. Ennek az önefelelt lélekállapotnak, a baráti kapcsolat nyíltságának rövidesen vége szakadt. „Beléptem a hallgatag mosolyok birodalmába, barátom. S te is jól tudod, mire képesek a mosolyok! nemegyszer láttam rajtad, hogy téged is beteggé tesz az ilyesmi. Mert a nevetés mégiscsak más, el ne feledd, az ilyesmi viszont búskomorra teszi az embert.”

Ez nem jelenti azt, mintha a kamaszkori hahotázás csak a régi baráttal való találkozást és a neki tett vallomást követően tör föl Andorból. A nevetés belső küzdelmei során sem hagyja el, s különösen akkor tör fel búvópatak helyzetéből, amikor a válságba került hős saját énje között sem képes eligazodni. „Hangosan elnevettem magam, ha például arra gondoltam jártomban, utcákon, tereken, hogy milyen mesterségesen rajongó leveleket írtam én neki valamikor, s hogy ezeket milyen komolyan vette szegényke, hogy a rajongásomat mennyire elhitte nekem...” Az egzisztenciálisan szorongatott helyzet fölé emelkedés képessége abban az öngúnyban nyilvánul meg, amelyet az előbbi Nietzsche-idézet az igazi, az életre való szellem tulajdonságaként emelt ki: „— Ezek megházasodnak, és én leszek a házibarát, — üvöltött bennem az öröm, és nagyot nyertettem a levegőbe. (...) — Ezek megaláztak engem, — röhögtem én, mert eszembe jutott a saját biciklijelentem. — Hát nem pokoli elégtétel ez, mondd, Jenő, — beszélgettem

magamban akkor történetesen éppen veled, édes öregem.” Nem csupán a túlemelkedés jelzi, hogy önkínzás helyett az adott helyzetben legcél-
szerűbb lelki-önvédelmi módról van szó, hanem az is, hogy Andor ká-
bitószerrel igyekszik enyhíteni kínjait, tehát ahelyett hogy vállalná a
szenvedést, menekülni igyekszik tőle. Valójában azt, hogy a szabadsá-
got keresi, amelybe mint teljesen irracionális állapotba akkor jut el,
mielőtt még megfojtaná Melát. Ekkor már „szinte őrjöngtem a neve-
téstől” — mondja.

Naturalista alapozás. A nevetés és az általa kifejeződő teljes fölény
tehát a fő célja Füst Milán regénye két férfiszereplőjének. Kérdés azon-
ban, hogy mi igényli az egyénnek önmagán és másokon való túlemel-
kedésének ezt a groteszk formáját. Jól mondta Osváth, hogy a *Nevetőke*
„túl van a naturalizmus korlátain” — ti. Füst Milán nem társadal-
mi-öröklődéstani tényekben, hanem egyéni-lélektani vetületében adott
formát determinista világlátásának. Más szóval: e túlhaladás csak meg-
szüntetve megtartás, hiszen az író továbbra sem hisz az emberi viszony-
nyok minőségi változásában. Szerinte tettei mögött változatlanul állati
indítékok állnak, s e körülmény, miként a *Nevetők* című regény tanú-
sítja, kivételesen tragédiát is okozhat. A „változtatnod nem lehet” időt-
len emberi helyzetének — az alkotói képzelet gazdagságának megfele-
lően — különféle változatai lehetségesek. Ezek közül Füst Milán a hi-
hetetlenhez egészen közel állót teremtette meg. A tételességre való haj-
landóságát azonban életszerűséggel, a részleteket tekintve realista em-
berképpel igyekezett ellensúlyozni. Nem hiába csodálta már fiatalkorá-
tól kezdve Shakespeare-t, s nem véletlenül kezdte programszerűen ta-
nulmányozni a legnagyobb realistákat. E törekvése a *Nevetőke* írása
körüli időben még nem hozott az író számára teljesen megnyugtató
eredményt. Ezért a többi között ezt is bejegyzi naplójába: „Undorodom
különben is az olyan mondanivalótól, amely egyetlen érzést vagy gon-
dolatot fejez ki, amely együgyűen egyenes, — akkor érzem tettnek a
hangomat, ha mondanivalómban egymással merőben ellentétes princí-
piumok egyesülése és koncentrált kifejezése foglaltatik. Ilyenkor úgy
érezem, hogy egy egész világ gazdagsága nyüzsög bennem. Meg kell vár-
nom, míg ez a koncentráció elérkezik.”

Az „együgyű egyenesség” lapos naturalizmusként tehetne volna jel-
legtelenné a *Nevetőket*. A naturalizmusnak az állatira utaló elemei ta-
gadhatatlanul nagy bőséggel vannak jelen a regényben. Nem csupán a
szó szerint is jelen levő „beteg állat” nietzschei képzeletében, tehát fi-
lozofikus elvontsággal, vagy mint a tetteket, viselkedéseket minősítő
„állati”, „baromi” és a hozzájuk hasonló gyakori jelzők, hanem konk-
rétan megnevezett állatfajtákként is. Ezekből kisebb állatkeretet állíthat-
nánk össze. Egyebek között olyan nagyvadak is jelen vannak a mű
asszociációs terében, mint a tigris, az oroszlán, a farkas, a víziló és a
majom. Nem beszélve arról, hogy Andor alázata „kúszó-mászó, rette-
netes”. Jenő pedig örömeiben „nyerít” a levegőbe. E naturalista kiin-

dulópont szó szerint is megfogalmazódik a regényben. „Hát hiába, állat lakik ám az emberben!” — sóhajt fel Andor.

Ugyanennek a szemléletnek megfelelően a nyers erőszak, az ember ember ellen támadó indulata is viszonylag nagy helyet foglal el a regényterében. A kamaszcínyektől, Jenőnek Andor általi fejbeverésén és az ezt követő párbajkísérleten át Mela megfojtásáig több minden jelzi, hogy ezeknek az embereknek a legbensőbb érdekei nem egyeztethetők össze. A gondolatok szintjén a primitív impulzusok még gyakoribbak. Andor a vetélytársára gondolva azt mérlegeli, hogy „Pofont ken... le neki mindenekelőtt”, s mikor Mela nem úgy viselkedik, ahogy neki megfelelné, akkor azt kívánja: „dögölj meg!”, s az jut eszébe, hogy eltöri „szeme láttára néhány holmiját”. Kegyetlen szavait pedig utólag ökölcsapásoknak, baltasújtásoknak minősíti. Az indulatos szavak és a groteszk hasonlatok tervet érlelnek. „Akkor elhatároztam, hogy összetöröm, mint egy fadarabot. Összehajlítom hátrafelé, amíg eltörik a dereka.” Minek a szolgálatában áll mindez? Mire jó az állathihoz vonzódás vállalása (elsősorban Andornál)? A lelkierő, a másikkal szembeni fölény életszükséglet Andornál, ezért olyan közvetlen kapcsolat emberi magatartása és az emberiség zoológiai gyökere között. Hogy az önérvényesítésnek rendkívül nagy a szerepe Füst Milán regényében, az már abból is látszik, hogy az „erő” szó és származékai gyakran fordulnak elő. Nem pusztán a szó fizikai értelmében („ha most kinyújtott kezembe láthatatlan erők kést tennének”, „erőszakkal kicsikarta”, „erősen fejbe ütött”), hanem lélektani, sőt erkölcsi összefüggésekben is. Jenő zenikomplexusának ad hangot, amikor például így kesereg: „Itt vagyok, s nem kellek soha senkinek, gondoltam nemegyszer halálosan elkeseredve, — itt vagyok, nálatok ezerszer különb és becsesebb, s nem jöttök, hogy erőmet, eszemet és szívemet igénybe vegyétek.” S amikor vele szemben korábban közönyös, sőt gonoszul viselkedő barátja, súlyos bajba jutván, arra kéri, virrasszon egy kicsit mellette. Jenő dühösen háborg magában: „Ki törődött velem s az én bajaimmal? S az erőmre nekem is szükségem van ezen a világon.”

Az agresszív természetű Andornak még nagyobb szüksége van az energiájára, mindenekelőtt azért, hogy végre elnyerhesse Mela kegyeit: „S akkor kezdtem én a szabadalmimat is hajszozni, minden erőmmel.” Ám amikor igyekezetét nem koronázza siker, akkor életerejére más, az előzővel úgyszólván ellentétes szerep hárul: „S nagy erőfeszítéssel újra szabályozni próbáltam az életemet.” S a vetélytársával szemben való alulmaradását is az összképességeit magában foglaló erő fogalmával hozza összefüggésbe. „Vajon így akartam-e külső hatalmakkal végleg eldönteni ezt az ügyemet?, minthogy a saját erőmben nem bízhattam eléggé?” A „külső hatalom” hatalom voltát abban érzékeli, hogy (akkor, amikor még azt vesztesnek hiszi Melával szemben) az „elég erősnek látszott ahhoz, hogy megőrizze magát és felülkerekedjen”. S végül a regény végső tanulsága, „üzenete” is ehhez az embert meghatározó, de

tőle mégis sokban függő jelenséghez kapcsolódik. „Erőszakoskodni nem lehet se a sorsommal, se a mások érzelmeivel” — gondolja Andor, ám ő, nem úgy, mint Jenő, képtelen életgyakorlatává tenni ezt a szentenciát.

Az abszurd elemei. Ez az erő kultusz Andor számára énje affirmálásának egyetlen igazi módjaként kínálkozik. A módszert elsősorban otthon tanulhatta, hiszen apja — miként barátjának mondja „önző és zsarnok”, akit utál. A kamaszkori szertelenség tulajdonképpen válasz a merev szülői patriarkalizmusra. A szakmában való érvényesülés megfelelő mederbe terelné Andor energiáját, amelyet gyermekkorában „az elfogult nevelés” „karámba szorított”. A már-már megalált egyensúlyt a viszonzatlan szerelem zökkenti ki, s boldogulása érdekében Andor erkölcsi kompromisszumot vállalna. Ez akkor sem nyugtatná meg teljesen, ha választottja a barátságánál többel jutalmazná udvarlását. Hogy ez miért van így, azt a húszéves Füst Milán naplójegyzetei magyarázzák meg: „Végzetes tapasztalataim vannak két ember együttélésének lehetősége felől. A köztük levő különbségek soha ki nem egyeztethetők. Érzés, ízlés, gondolat, örökös megbékélhetetlen ellenfélként, állandóan harcra készen áll a másik ellen. S a gondolat még csak hagyján. — Abba még csak belenyugszom valahogy, hogy a másik másként gondolkodik, mint én. S ez nem is nagy baj, de az ízlés, hogy felüvölt az ízlés minden egyes alkalommal, ha sértik!” Vajon nem Andor megsértett ízlésének „üvöltése” előlegeződik az író fiatalkori sorai-ban? Dehogynem, hiszen Mela dilettáns festő, s ez már annál inkább fáj Andornak, minél kevésbé meri megmondani neki. Előbb elemzett szélsőséges indulatossága abból ered, hogy szerelme megnyerése reményében olyasmit kénytelen önként vállalni, amit eleve hazugságnak és önmegsemmisítőnek tart. „Csak, ha az egyik teljesen elgyengül, teljesen alárendeli magát, csak akkor lehetséges az együttélés” — ismeri fel a húszéves Füst Milán, s ezzel hőse is tisztában van. Neki szüksége lenne az együttélésre, ezért teljesen el kell gyengülnie, alá kell rendelődnie. Nem az önkínzás szükséglete köti Melához, hanem a testi tökély vonzóereje. Mela elleni gyilkos indulatait ugyanakkor nem csupán a szenvedése okának megsemmisítése motiválja, hanem a gyermekkorból átöröklött kegyetlen kíváncsiság is. „Majd szét fogom feszíteni a fejcskédet, és megnézem benne titkaidat. És éppen a legféltettebbeket, érted? Óh, te tökély!” — morfondírozik félőrült cinizmusában.

Hogy azonban a regénybeli emberi kapcsolatokat, s a szereplők magatartásának motívumait a maguk teljességében tekinthessük át, mégsem Freudhoz, hanem Junghoz kell fordulnunk, s az utóbbinak *A tudattalan pszichológiájáról* című művéből idézünk egy mondatot: „A hatalom ösztöne azt akarja, hogy az Én bármilyen körülmények között »föül« maradjon — akár a jó, akár a rossz úton. A »személyiség integritását« mindenesetre meg kell őrizni.” Igen, a mindennapi életnek és a diadal-szomjnak a kapcsolatát tematizálja Füst Milán regénye, ám nem a tár-

sadalomban, hanem a lélek síkján, a fennmaradás görcei közepette. Ezért nem elsősorban a költő Nietzschében vagy a filozófus Bergsonban, hanem a lélekbúvár Jungban találhatjuk meg a *Nevetők* szellemi alapját. A svájci pszichiáternél, mint láttuk, a hatalom ösztöne az egyén integritását szolgálja, ezért innen nézve logikus, hogy a gyilkosságra készülődő Andor a következőképpen bátorítja magát: „önvédelemből kell már cselekednem”. Nem adhatunk tehát hitelt egyik utólagos feltevésének, amelyben visszamenőleg mazochizmussal vádolja meg önmagát: „úgy látszik, a szenvedéseimbe voltam szerelmes, — az, hogy visszautasítottak, volt az életem tartalma, a kínom és örömöm”. Valójában ugyanis akkor hajlik Andor igazán a mazochizmusra, amikor elbeszéli a történeteket barátjának. Ez érthető is, hiszen egyrészt büntetlenül és szabadon szeretne élni, másrészt pedig nagy bünt követett el, amiről az igazságszolgáltatás nem tud. Így aztán súlyos depresszióval, önmargolással vezekel, megtisztulásában és túlélésében bízva. A Melával való érzelmi kapcsolatának azért nem mazochizmus a lényege, mert mint mazochistának nem lett volna oka a gyilkosság elkövetésére. Miért semmisítette volna meg azt, ami élvezetforrás volt számára? Mikor az mondja: „nem akartam (...) a tökély megbűvöltje és szégyenem áldozata lenni”, akkor pontosan jelzi a véleményét a helyzetéről.

Megalázkodásra akkor kerül sor, ha a magától értődő alkalmazkodás nem elég, ha az embernek (célja elérése érdekében) kínos és majdnem piszkos játékba kell belemennie. A hiú és viszonylag széles látókörű fiatalember, aki az iskolában szorgalom nélkül, félig-meddig csibészként is érvényesült, s végül műszaki értelmiségiként a találmányain dolgozik, folyamatos hódító útján megtorpan, és ez lelki betegé teszi. Amit azonban a Melához fűződő érzelmeiről mond, az többé-kevésbé minden szerelmes fiatalemberre jellemző, ha a körülrajongott személy olyan tulajdonságokkal rendelkezik, mint az ő imádottja. Ne feledjük: a már taglalt nevetéstől eltekintve, tisztességes polgári indítékok vezették Andort imádottja lakásába. S hogy eltorzuló tettei önnön elmentétüktől, a szeretettől sem függetleníthetők, s hogy a szeretet (égető hiányként) mint a témának jéghegyként láthatatlan része a regény alapjában is benne van, ezt Jenő nyíltan kimondja a mű vége felé: „különösen, ami a magánosságát illeti, — gondoltam én — s örökös vágyakozását a szeretet után, hogy ebben is milyen rokonok vagyunk mi voltaképp”. De erre utalnak a vallomásnak azon vonatkozásai is, melyek szerint Andor kezdetben teljesen kiszolgáltatja magát választottjának. „Azt mondtam neki: Mela nézzen rám. És úgy nézzen, hogy senkim sincsen többé, hogy egyedül ténfergek a világon. És hogy én már senkit sem szeretek, csakis magát és magát... — De hogy én igazán szeretem-e? — kérdezi tőlem. Nem tudom, mi az, hogy igazán, — feleltem én — lehet, hogy nem is igazán, csak amennyire tőlem kitelik.” Andor szándékának polgári értelemben vett tisztaságát az a paradox körülmény is kidomborítja, hogy noha őt a nő testi tökélye

babonázza meg (a tökély kifejezés többször is előfordul pozitív értelemben vagy ironikus, sőt cinikus mellézközügével), önmegtartóztatása példás. „Sose volt ő nekem képzeletben a macám, nem is efféle volt vele szemben sem az érzésem, sem a vágyakozásom...” Eszerint Andor egy olyan életrevaló, normálisan viselkedő fiatalember, aki érzékenysége, sorsa következtében válik egyre inkább „esetté”, az embereket többé-kevésbé fenyegető belső végzet áldozatává.

A két erősebb. Mert véleményünk szerint egy gyakori nőtípus magatartásához viszonyítva, tehát a mindennapok erkölcslogikája értelmében, Mela egyáltalán nem bűnös azért, mert életre hívta az Andorban lappangó szörnyeteget. Nem csábította, nem hitegette, egyszerűen a kezdeti játékszabályokhoz tartotta magát. Mivel nem volt szerelmes, egészségsz érzéke érthetően nem engedte magához túl közel azt a fiatalembert, aki nemcsak hogy nem hagyta magát általa teljesen elbűvölni (s ezt be is vallotta nemegyszer), hanem még lelkiileg kiegyensúlyozatlan ember benyomását is keltette. A parvenü hajlandóságú, kispolgári ízlésű egyetemista lány gyakran úntatja a harsány nevetései helyett egyre inkább mélabúsan mosolygó fiút, aki műszaki tudományainak apróságaiba sülyed bele. A házasság egyáltalán nem felel meg Mela fiatalos szabadságvágyának. Tetszik neki a tünemény szerep, hiszen, ha megjelenik Andor előtt, annak arcára van írva a (Mela) számára ellenszenves kívánság: „mintha csak a hazám, a házam, az ott-honom vagy a tulajdon lelkem jött volna lesütött szemmel, szép csendesen élénk”. Azonban Andor ellenérzéseit is érzi, ezért hódítása nem teljes, s a feléje félénken közeledő Andorban az „örök férfit”, a felelőtlen csábítót sejtí, akinek elrettentő képét kislány korában nevelheték beléje. Mivel úgy érzi, nem sikerült teljes mértékben elbűvölnie Andort, ezért erkölcsi feladatnak érzi a keménységet. Annál is inkább, mert sejtí, hogy Andor is féltí tőle szuverenitását. S Mela lesz az erősebb, hiszen Andor szó szerint is bevallja barátjának: „Őt nem puha fából faragták, ahogy engem.” S egy másik helyen is: „Olyan akartam mindig lenni, amilyen ő: hideg és érzéketlen, csak sose sikerült.” Mikor Mela végül is meggyávul, és hűséget esküdvé megkéri a kezét, akkor már késő, mert Andor nem mer lemondani örült erőfölényéről, nem képes vállalni a mindennapi élet kicsinyes féltékenykedését, és megöli szerelmét, s ezzel önmagát is.

Am időközben közbelép egy harmadik személy is, egy külső hatalom, aki első benyomásra elbizonytalaníthatja az Andorról, illetve a Meláról alkotott véleményünket. Andor ugyanis nemegyszer említi, hogy a századosnak a Melával való kapcsolatát ő „rendezte”, s a „hideg” Mela váratlanul begerjed a már korosabb és életunt férfi jelentőségétől. Ezek a tények azonban inkább árnyalják összképünket, mintsem ellentmondásossá tennék azt. Amellett, hogy Andor utólag a következőképpen is felteszi a kérdést: „Vajon így akartam-e külső hatalmakkal végleg eldönteni ezt az ügyemet, minthogy a saját erőmben nem bízhattam

eléggé”, s hogy meg is adja a választ: „aki nálam erősebb (...) törje meg helyette” — a vallomás több mozzanatáról tanúskodik, hogy az öntelt Andor nem tekintette komoly vetélytársnak a kapitányt, ti. „alsóbbrendű legénynek tartotta (...) a fiút”. Aki felfogásunk szerint nálunk „gyöngébb”, attól aligha kell szenvednünk. És valóban: a hármásban tett kirándulás alkalmával a gyötrellem és a megaláztatás váratlanul szakad Andor nyakába. Egyáltalán nem vonzza a szégyenteljes szerep, hiszen „a kín jelöl itt meg minden útvonalat”, mert „pokoli nap volt”. Andor egyszerűen vállalja a kihívásokat, azt, amin túl kell jutnia, remélve, hogy Mela gyorsan megcsömörlik a vitézromantikától. Az igazi baj azzal köszönt be, hogy „Dr. Sz. Z. mérnök-százados” „erősebb” nála, mert műveltebb, és franciául is tud. Andor önuralmából azonban egyelőre még futja, keserűséggel ugyan, de még mindig az elgondolt élet szerepéhez tartja magát. „Jól tudod — mondja Jenőnek —, nem vagyok irodalmár, valami nagyon sose tudott érdekelni a költészet. (...) Lüktető agyannak azt adtam feleletül, hogy hiszen én a komoly, nyugodt, megbízható, útján biztosan haladó üzletember vagyok, a szakember... Figyelj ide! Én vagyok a férj, s az én szegény, unatkozó feleségemet most nagyon szórakoztatja egy arany-sujtásos, huncut szándékú vitéz, — mit lehessen ez ellen tenni valakinek? Legfeljebb felkötheti magát, no, nem igaz? Épp azért az efféle kis kiruccanás nem is igen szokta érdekelni a szakembereket.” Nem tudomásul venni, ami sért és megaláz, tehát, ami fáj — átmenetileg ilyen sztoikus magatartásra kényszerül Andor önnön emberi integritása védelmében. Az ő létérdeke egyszerűen nem engedélyezi, hogy szenvedésben vesztegeljen. Neki egyelőre meg kell győznie Melát kölcsönös érdekeikről. Andor olyan csökönyösen tartja magát elképzelt közös újukhoz, hogy a kirándulásukat követő időben valósággal beleveti magát a jövőjükbe. „Nyilván azt képzelte, hogy már régen a feleségem, s néha még meg is intettem őt, hogy viselkedjen rendesebben, mert micsoda dolog az, hogy másokra kacsint?” S ebbe a realiztikusan elképzelt jövőképbe már némi (szükségszerű, mivel önvédelmet szolgáló) mazochizmus is beszüremlik. „Egyszóval egy sokkal édesebb és meghittebb féltékenység körvonalai bontakoztak ki előttem.” Egyelőre a „szörnyűség”, a „kúszó-mászó, rettenetes alázat”, s ezzel együtt a kábítószer okozta „édesség”, „földön túli fölény” képezi számára a leküzdendő valóságot, vagyis „az igazi és teljes boldogtalanságot”. Azonban tovább bonyolódik a helyzet, mert ismét változnak az erőviszonyok. Ez utóbbiakról részletesebben kell szólnunk, mert a regény „struktúráját és érdekességét” (regényszerűségét) egyszerre meghatározó mozzanathoz értkeztünk.

Váltakozó erőviszonyok. Jenő és Andor barátságának kezdetén Jenő az „erősebb”. Az eminens diák jóindulatú leereszkedéssel közeledik a magányos álmodozóhoz, remélve, hogy nagylelkűségével pártfogót szerez az „egyesületi állásokért, hírnévért” folyó „nagy versengések”-ben.

Jenő fölénye rövid ideig tart, ám a Füst Milán-féle emberkép mélységére vall, hogy az immár felnőtté lett Jenő magatartásában is megmaradtak az Andorral szembeni hajdani, rövid ideig tartó fölülnézetnek a nyomai. „Mert hiszen egykori előkelőségemet azért nem adtam fel véglegesen, — az csak lappangott bennem egy ideig. Vagyis az a kiirthatatlan és régi fölényem, amelyet egy törzssökös jó tanuló érez iskolatársa felett, s még húsz évvel az iskola után is.” Ami azonban időközben történik, az merő ellentéte a Jenő tudata mélyén jólesően elraktározott tapasztalatnak. Meg kell ugyanis érnie Andor korai felnevelésének és önállósodásának csodáját. A többi között azt is, hogy a szülőkkkel és az iskolával való dacolása ellenére is befejezi tanulmányait. Jenőt a felismerés, hogy a szorgalom nem minden, sőt ostoba erőfecsérlés, Andor hívévé teszi. Azonban egyelőre képtelen megtalálni önmagát, s mély válságba kerül. Eközben barátja sértegetéseit is kénytelen lenyelni, de nem fordulhat ellene, mert okosságát és életvitelét példaadónak érzi. Nem a szenvedni vágyás köti hozzá, hanem a lustaság inerciója, a befolyásolhatóság. E kapcsolat a későbbi években meglazul ugyan, de Jenő függősége (miként egzisztenciális válsága is) tovább tart. Mikor már íróként végre magára talál, majdnem párbajt vív barátjával, annak látszólag indokolatlan agresszivitása miatt. A rejtélyre, vagyis Andor groteszk tettének okaira csak a későbbi vallomásban (a mű második részében) derül fény. A Füst Milán-i zseniális ironia olyképpen nyilvánul meg, hogy Jenővel együtt az olvasó is kíméletlenül erősnek sztavrogini értelemben szabadnak gondolja Andort, mint aki egyenes vonalúan fejlődött a kamaszkori csínyektől a felnőtt tudatos szadizmusáig. Később tudjuk meg, hogy Andor szerelmi gyötrődései közepette, félbolond lelkiállapotában vetemedett a minősíthetetlen durvaságra. Míg azonban Jenő nem ismeri az igazi okot, úgy gondolja, hogy az elmaradt párbajozás helyett jó lenne legalább „fölnyenes biztonsággal belenézni a szemébe”. A hajdani tekintély visszaszerzése azonban nem sikerül, bármennyire („minden erőmmel”) igyekszik is „felidézni régi harag”-ját, Andor lefegyverzi: szadista gesztusaival és közönyével. Erről Jenő azt vallja, hogy „egy hűvös és fölnyesebb férfiasságot csodálok benne mindenekelőtt, vagy mondjuk úgy: a férfi érettebb tüzet, amelyet magamban annyira nélkülöztem és tőle annyira irigyeltem, s amelynek közelségében úgy éreztem, mintha magam is részese lennék. (. . .) Egyszóval: új formájában újra legyőzött, s én megint a hatalmába kerültem”. Nos, ez a bevehetetlen vár csak kártyavár — ebben van a regény nagy fordulata. Jenőnek olyképpen hull ölébe a függetlenség, ahogy nem feltételezné. Noha szörnyülködésébe sajnálat is vegyül, legvégül ezt is be kell vallania: „valami gyalázatos elégtételelem is lehetett e dologban, kétségtelenül”.

Andor tehát megoldatlan szerelmi kapcsolatában abba a szárnalmas szerepbe hullott vissza, amelyet kamaszkori kibontakozása előtt, félszeg kisdiaikként töltött be. Az élettől annyi elégtelent kapott, hogy az el-

képzeltetõ legnagyobb bukás után annak a segítségére szorult, akit õ mint önálló létre képtelen gerinctelent évekig lekezelt. Ez azonban már végsõ stádiuma a legyõngülésnek. Az elerõtlenedés folyamata a Melával való kapcsolat drámájában ment végbe. Errõl azonban már beszéltünk. Legfeljebb arról nem szóltunk, hogy Mela néhol tetszeleg az „erõsnek” a szerepében, mikor kihívóan azt mondja súlyos belsõ ellentéteitõl terhelt udvarlójának: „Erkölc a szerelemben? A gyengék vigasza, barátom...” S hogy a korszak közhelyének Mela esetében egyéni fedezete volt, azt éppen Andor kénytelen elismerni, miután azt tapasztalja, hogy noha imádottja csalódott szerelmében, „természetesnek ítélte mindazt a gyõtreletet is, amely e szenvedélyébõl származott reá, — vagyis ebben, be kell látnom, érettebb is volt nálam, tehát felettem állt”. A szenvedélyek fájdalomba torkolló lobogásától mégis az erkõlchöz vezet vissza az út, s ezért hangozhat így az Andornak küldött levél befejezése: „ezentúl mindvégig, a sírjáig alázatos és hûséges Melanieja”. Ez azonban Andornak már kevés.

Érdektípusok. Az erkõlcsi igény Andorban is felbukkan, ám nem pusztán a házasulandó fiatalember meggyáulásának, kompromisszumának törvényesítési kísérleteként. Ezt bizonyítandó arra hivatkozhatunk, hogy miután látszólag a százados lett áldozata Melának, nem pedig fordítva, Andor indulatosan a százados pártjára áll, noha neki (Andornak) nem csupán Mela megtörése az érdeke, hiszen a századosnak nem feltételezett kvalitásai is felszínre kerültek, tehát valójában vetélytársa húzta a rövidebbet. Ha azon vitatkozhatunk is, hogy e motívumok méricskélésekor arra billen-e a mérleg, amerre mi gondoljuk, az már kétségtelenül Andor erkõlcsi érzékének létezésérõl tanúskodna, hogy miután megtudja, Mela (is) vesztesnek érzi magát a századossal való kapcsolatában, haragra gerjed a (vélt) csábító ellen, és szinte irtalmas szamaritánusként szeret bele ismét imádottjába: „Mert nemhogy örültem volna bukásának, inkább rettenetesen sajnálni kezdtem ezt a Melát. Mert mégiscsak, hogy egy gonosz és cinikus fickó kezébe kerüljön ez a tünemény, s az azt csináljon vele, amit akar...” Úgy érzi, szükség van rá, s õ tétovázás nélkül enged a helyzet kihívásának. Ahelyett tehát, hogy a bosszú szadista gyõnyöre kábítaná el, igazságérzete lázad a léha dzsentri ellen, és még arra is gondol, hogy feleségül veszi Melát. Vajon e gyûlöletében a nála erõsebbnek bizonyulóval szembeni irigység is benne lehet öntudatlanul? Meglehet, csakhogy minden látszólag önzetlen erkõlcsi ítélet kisebb vagy nagyobb mértékben a konkrét egyéni érdekeket is tartalmazza. Andor viszont csak abban tér el az átlagtól, hogy — alkatának és helyzetének köszönhetõen — a jó és a rossz is felfokozott formában van jelen erkõlcsi magatartásában.

Más szóval, Andor egész lényével az abszolútum ingerére válaszol. Minden tekintetben a teljességet akarja, ám e princípiumok (az én dominációja, az erotikus vágy és az erkõlcsi igény) között csak bizonyos kompromisszumok árán lehet rendet teremteni. Andor Melával

való kezdeti kapcsolatának harmóniáját, a nevetés önfeledt korszakát, a szinte állati öntudatlanság gyermekes abszolútumát, az erotikus vágy „rontotta meg”, majd pedig (Andor legbelső meggyőződése ellenére) az (ál)erkölcs vette át a szót. Ez azonban inkább volt szerepjátszás, mint igazi etika, ezért nem csupán az én-érdeket sértette, hanem az erkölcsi érdeket is. Azért alakult ki a felemás helyzet, mert lényegében csak a szexuális érdek lefojtását, nem mindig tudatos taktikai húzást jelentett Andor számára ez a baráti kapcsolat. Eközben a személyiség addig túlzottan is kifejezésre jutó érvényesülése szenvedett csorbát. Hogy valóban mindhárom mozzanatot szem előtt kell tartanunk, ha meg akarjuk érteni Andor esetét, arra a tragikus vég figyelmeztet. Az immár irracionális úton visszaszerzett hatalom birtokában Andor perverz módon felszabadítja szexuális ösztönét: vagyis szabad utat ad annak, amit korábban (ál)erkölcsi érdeke lefojtott. Így alkot tehát belsőleg szorosan összefüggő egészet, meggyőző sorsot, ami első olvasásra darabosnak, illetve mesterkéltnek tűnhet.

Dosztojevszkij ihletése. Ez az emberkép nem csupán előremutat a világirodalomban, miként Bori Imre állítja, aki egyébként lényeglátáson állapítja meg, hogy „A »pokol« egzisztencialista totalitását ígéri ez a helyzet, már azon a fokon, amelyen elmosódik a határ a normális és az örületes között...”, Füst Milán regénye ugyanis a közelmúlt hagyományait is korszerűsíti, új szintre emeli. A lényeg, mint láttuk, nem a Dosztojevskijhez való kapcsolódásban van, ám ennek ellenére érintenünk kell a műnek az orosz íróra utaló jegyeit. Eltekintve azoktól a „tanultaktól”, amelyek a pszichoanalízis közvetítésével jutottak el, vagy esetleg más gondolkodók által is eljuthattak írónkhoz, csak arra hivatkozunk, ami egyértelmű motívumátvétel. Ezért mindenekelőtt Andor prostituált barátnőjét említhetjük meg, aki a *Bűn és bűnhődés* Szonjájának családjába tartozik, s nagyon fontos értéktudatosító és tettelőkészítő funkciója van a regényben. Az ő öntudatos szavai után Andor másként tekint szerelmére, s mint a szépségét egy jó férjhez menés üzlete számára tartogató szajhát igyekszik kivetni magából. Ez persze nem sikerül, ám e meggyőződés fontos támpontja a gyilkosság előkészítésének, Andor én-érzése felszabadításának. Ez utóbbi szerintünk csak távoli gyökerében dosztojevskiji (sztavrogini), Füst hőse ugyanis, miként több szempontból bizonyítottuk, nem „ördög”, nem mások megsemmisítésében vagy megbántásában kéjelgő elmebeteg, noha depressziós rohamaiban ő sem mindig ismer korlátokat. Ő, mint a századforduló fiataljai közül oly sokan, csupán kacérkodik az én-felszabadításnak azzal a szélsőséges gondolatával, amely Dosztojevskij „ördögei” számára többnyire életelv volt. Andor Raszkolnyikovhoz áll viszonylag közel. Vívódó, kétségek közt ingadozó, sőt olykor önmarcangoló beállítottságában, de abban a tényben is, hogy egyrészt végül elköveti a benne lassan érlelődő bűntettet, másrészt pedig ez az önnön felszabadítását célzó cselekedet saját megsemmisülésével egyenlő. A különbség: a

vezekelni induló Raszkolnyikov számára még van remény, Andornak azonban már változtatnia — nem lehet.

S ezért Füst Milán-i, mélyen eredeti és ma is megrázó erejű a *Nevetők* című „kis” regény.

AZ ADVENT KÉT SZÖVEGVÁLTOZATÁRÓL

RAJSLI ILONA

Azt a gondolatot, hogy érdemes összehasonlítanunk az *Advent* két szövegváltozatát — amelyeket több mint negyedszázad választ el egymástól —, maga a szerző veti fel a *Kisregények* 1949-es kiadásának előszavában. „Megrögzött szokásomhoz híven ezeket a munkáimat (...) is kijavítottam, átírtam” — mondja Füst Milán, majd hozzáteszi, hogy ez az átdolgozás nem érintette a regény szerkezetét és mondanivalóját.

Az összevetés során lehetetlen minden adatot felsorolni, ahol változtatás történt, ez nagy apparátusú, alapos textológiai munkát igényelne; ezért az egyszeri előfordulások helyett itt inkább a típuszerű jelenségekre figyelünk, azokra a kikövetkeztethető, általánosabb érvényű eljárásokra, amelyek Füst Milán írói gyakorlatában mélyről fakadnak, az alkotás folyamatáról árulnak el valamit, amelyek az írónak ezt a meggyőződését támasztják alá, amiért az elmúlt évtizedek után is fontosnak tartja, hogy tovább dolgozzon a regényen.

A két szövegvariáns¹ egybevetésének sokrétűek a tapasztalatai. Ragadjunk ki közülük néhány jellegzetesebbet!

1. A legszembeötlőbb, s egyben a legtöbb lényeges tanulssággal az a szövegviszonyítási típus szolgál, amelyben a II. variáns valamilyen szempontból többletet jelent az I.-hez viszonyítva. Ez a többlet csak elvétve pusztán információjellegű, semleges hangulatú szövegrész. A szerző azzal a céllal változtat a régi szövegen, hogy így az erősebb, nyomatékosabb hatást váltson ki.

1.1. Egy meglevő stílris elemet épít ki, fokoz fel azokban az esetekben, amikor az I. szövegvariáns megfelelő része beépül ugyan az újba, de jelentősen gazdagodik: pl. *jelzőt kap*: I. fia is megmozdult vackán (65) — II. fia is megmozdult *keserű*² vackán (92); I. Mikor a fene se aranyoztatja őket (12) — II. Mikor a *sárga* fene se aranyoztatja őket? (21) stb., *a hasonlatba új elem épül be*: pl. I. Olyan piros arca van annak, mint az alma... (109) — II. Olyan szép, barnavö-

¹ I. gyvel jelöljük az 1923-as kiadás szövegét, II.-vel az 1949-ben átírt változatot.

² A példaanyag kiemelései tőlem valók.

rös annak az arca, *mint a limericki kolbász* (154); I. Úgy álltak ott, mint a sűrűn ültetett fák (90) — II. Úgy álltak ott, mint a sűrűn ültetett jegenyék (122) stb., *a régi kifejezést erősebb töltésű váltja fel*: pl. I. hogy mi a nyavalyának kereszteltette (12) — II. hogy mi a *késerségnek* keresztelte (21); I. mechanikus gúnyorossággal (30) — II. a *szajkók* mindenkori gúnyorosságával (46) stb., *a negatív jelentésű kép argószerű résszel erősödik*: pl. I. miként akasztották fel szegényt (79) — II. *mint búzták fel a fára szegényt* (108).

Az *Advent* stílusának életszerűségét egyébként is nagyszámú *argokifejezés* biztosítja: pl. *ödöng, elinal, lebuji, szimpla kis mese; lovagol vmin stb.* Külön réteget alkotnak a durva, vaskos, naturalisztikus szavak: pl. *barom, dudva, patkány; döglük; vérszomjas stb.*

1.2. Az *erősítés* eszköze Füst Milánál a tájnyelvi elemek, a provincializmusok és a frazeológiai egységek használata is.

Az adatok egy részénél azt látjuk, hogy *szólással* semleges hangulatú szövegrészt vált fel. Pejoratív értelmet kap az előzőleg közömbös szöveg pl. I. rosszul jártak (64) — II. *pórujártak* (91); I. asszony, hát hadd szaladjon (56) — II. *asszony-féle, hadd szaladjon a fazekaihoz* (80).

Sajátságos adatként emelhetjük ki egy jól ismert szólásunknak *babra megy a dolog*-formájú előfordulását. Az író átveszi a II. változatba is (mindkét esetben a bírótól halljuk a deformált szólást), s mintegy helyesbítésképpen egy teljesen új szövegrésszel toldja meg a II. variánst, amelyben helyreállítja a szólást is (78). Ugyanakkor érdekes módon a II. változatba új momentumként került be a következő sor: *utánam az árvíz* (146) (megjegyezhetjük, hogy ezt ismét a bíró mondja).

Más esetben szólással, szóláshasonlattal helyettesít szókapcsolato(ka)t: pl. I. meg van dögölve (15) — II. *dögrovádon van* (26); I. itt mindenki kutya (15) — II. *amilyen a kocsmáros, olyan a kancsója* (25).

A szólásokon kívül a népies kifejezések és a provincializmusok is megfelelnek az *erősítés* céljainak. Füst Milán ezeket az *Advent* átdolgozásokat illogikus kontextusba is beépíti, pl. a tárgyalás merev, feszélyezett jeleneibe a *situáció képtelenségének* az ábrázolására ékeli be a *felcihelődik* igét (156), a *leül* helyébe a *letelepedik* igét; ezen túl pedig a bíró a tárgyalás szünetében *megnyakalta* az üveget, a teremmeszter viszont „*usgye rohant, már ott se volt*”.

Népies hangulatú körülírással jelez minden női tevékenységet: pl. II. *asszony-féle, (aki szalad) a fazekaihoz* (80); II. (a poharakat) *szoknyamódjára lefelé fordít(ja)* (31). Minden előzmény nélkül jelentkezik a senki szinonim jelentésére a következő népies körülírás: *nincs az a két-lábú s ha szoknyájában bizakodik, még úgy se* (146).

Másutt viszont a meglévő népies vagy archaikus kifejezést fokozza: pl. az *istennyila* helyébe a *mendergetős ménkü* kerül, a *chirurgus* he-

lyébe pedig a *felcser*; de a köznyelvi formát is szívesen váltja fel hangulatosabb népiesslel, pl. *szürkül* — *pitymallik*.

Az aranyozót az utcai jelenetben már az I. szövegváltozatban erős tájnyelvi színezettel szólaltatja meg. Ilyenek a *gyűhet*, *gondúkkodik*, *tetejirül*, *ménkü* stb. szavak. Ez a jelenet a nyelvi, nyelvhasználati vizsgálódás szempontjából külön jelentőséggel bír, hiszen az aranyozó nyelvjárásias beszédére az író külön hangsúlyt fektet. Mac Rochum, aki a tárgyaláson tájnyelvi jelleg nélkül beszél, az utcai jelenetben jól alakítja a parlagias, nyers szavú csavargót. Megnyilatkozásának erős tájnyelvi vonásait Füst nem tompítja az átdolgozott változatban sem, némileg „aktualizálja” a nyelvjárástípust, pl. eltűnik a *gondúkkodik* zártabb forma, s helyébe a valószínűbbnek tartott *gondókkodik* nyelvjárás kiemelési forma kerül, természetesen, a kiejtést követő fonetikus helyesírással. Néhol ugyan visszafogottabban bánik ezzel a helyesírással: a *tetszik tunni* (I.11) szerkezetet átírja: *tetszik tudni* (II.21); a *tuggya tudja* formájú lesz, de mindezt nem szabályosan, következetesen írja át; sőt több esetben vált át archaikusabb, illetve népiesebb nyelvállapotot tükröző formára: pl. I. *üket* (12); — II. *iket* (21); I. megismerhesse (30) — II. megösmerhesse (46).

Nem kerülheti el figyelmünket az írónak e szándékosan kevert — a szélsőséges tájnyelvi elemektől az ugyanazon mondatban előbukkanó, nem várt köznyelvi formákig terjedő — nyelvhasználata. Hogy e jelenséget céltudatosan állítja valaminek a szolgálatába, azt világosan mutatja a megfontolt szövegváltoztatásoknak éppen e következetlensége. Hiszen Füst Milán nem „köznyelvisít” vagy „tájnyelvisít” általános érvényűen; ezekkel az eszközökkel ábrázol, egyénit.

Néhány tetszetős feltételezés mindenesetre adódik az előzőkből. Vajon ahhoz, hogy Mac Rochummal eljátszathassa az utcai csavargó szerepét, felhasználja-e az író a népies-tájnyelvi elemekből való „nyelvi álarcot” is; vajon az aranyozó elárulja-e magát az extrém *gyün*, *abbúl*, *mendergetős ménkü* típusú kifejezései mellett jelentkező *töle* (noha hallunk *tetejirül* formát is), *fejét* (noha így is mondja: *tetejin*) köznyelvi formákkal — mindezt csak a feltételezés szintjén vethetjük föl. Az összevetett szövegekből mindenesetre tisztán látszik, hogy Füst Milán az átdolgozott változatban növeli a nyelvjárás elemek számát.

1.3. Némileg ide kapcsolódik egy látszólag furcsa hipotézis is az író ékezethasználatainak a céltudatosságáról.

Az *Advent* két változatának az összevetése során számtalanszor megismétlődik az érvényben levő normától eltérő írásmódnak olyan jelentkezése, amely például a következő párhuzamos szövegrészeket úgy szavával történik: I. Sáppadtsága, aggodalmas arckifejezése, mind ezt fejezték ki nekem s az a *szomorú hanglejtés is*, amelylyel tudtomra adta, hogy:

— Rosszul áll az *ügy* Sir, — rosszul áll... Bizony! (78).

II. Sápadttsága, aggodalmas arckifejezése mind ezt fejezték ki előttem, de legfőképpen a *szomorú hangja*, amellyel néhány nap múlva tudomásomra adta, hogy bizony „rosszul áll ez az ügy, Sir! Vége van az aranyozónak!” (107).

A szövegekből láthatjuk, hogy a II. változatban már az ékezetet is (ügy) felhasználja a „szomorú hanglejtés” kifejezésére, s ezzel többet mond, a pusztá leírásnál, életszerűbbé teszi a situációt. A stilisztikában a *látható nyelv* fogalmát találjuk e jelenségre: „Olvasás közben az íráskép is hat ránk, az írásképek is van hangulata, érzelmi velejárója.”³

Az érvényes helyesírási normától eltérő *ú, ű, í* hangalakú szavaknak egész sora tapasztalható a II. szövegváltozatban, az I.-höz *viszonyítva* jelentősen növeli ezeknek a számát az író, pl. *ült, gurúlni, nyilván, kirepült, kondúl* stb. Különösen az első két fonéma gyakorisága támogatja a történések szorongással, feszültséggel teli atmoszféráját.

1.4. Az *Advent* átdolgozásokor Füst Milán nagy gondot fordít a regényben egyébként is nagyszámú kiszólásszerű szerkezet szerepeltetésére; ezeknek alaptónusát népiesebbé teszi a II. változatban.

Különösen sokszor ékel be ilyen szövegrészt új momentumként a főhős monológjaiba, pl. Tudós ez, *a mindenit neki* (26); *oh te fajankó* (46). Helyenként furcsa kontrasztot ér el a situáció ünnepélyessége és a népies-parlagias kiszólás egymás mellé állításával. Pl. ilyenek a legváratlanabb pillanatban előbukkanó *Hobó, csak el ne felejtsem* (30), *Aha, megösmert tehát* (124) mondatok; vagy a tárgyalóterem-feszült várakozásában végigrohanó teremester leírása, aki jelenése után *usgye (...) már ott se volt* (159).

De a dialógusokat is tarkítja ezekkel az élőnyelvi szerkezetekkel, sőt az átdolgozott szövegben helyenként erőteljesebb kifejezéseket használ: pl. I. Elvégre ügyvéd házában van — vagy mi! (16) — II. ... *vagy mi az ördög* (29); I. Istenengem! (109) — II. *A lelkemre mondom, hogy rendkívül barom!* (154) stb.

1.5. Sajátosan viszonyul az író a kisregény átdolgozásokor az archaizálás problematikájához. Itt érintenünk kell a szövegviszonyításnak egy másik típusát is, amikor változtatás nélkül él tovább az első változat szövege. Noha bennünket főként a változtatás folyamata és eredményei érdekelnek, nem felesleges rámutatni néhány olyan nyelvi és stilisztikai jelenségre, amelyeket negyedszázad elmúltával is fontosnak, szükségesnek tartott az író.

A fogalmi és formai archaizmusokat nagyrészt megtartja átdolgozásokor is, esetleg egy árnyalatnyit változtat a szavak hangalakján, pl. *köpüly* → *köpöly*, *elinal véle* → *elinal vele* stb.

Az elavult igeidő és -ragozás használata (pl. *szokta volt mondani*,

³ *A magyar stilisztika útja*. Gondolat, Bp., 474. l.

elrejtém; elvégeztetett), az elavult képzős formák (pl. *sugdosódik, csillogdál*), a régies formájú és jelentésű szavak (pl. *korcsma, ángolna; felvilágot*) változtatás nélkül kerülnek át az új kiadásba.

Helyenként még e téren is erősít. A II. szövegváltozat archaikus hangulatát fokozza a *forrázat* (a tea helyett), a *gyertyavilág* (a gyertya fénye helyett) kifejezések bevezetése; néha pedig a szövegtöbbségbe építi be az archaikus elemet: pl. I. Iszonyúan nevetett. (12) — II. S harsányan nevetett ehhez s *olybá* tűnt: kicsit többet is talán (21).

1.6. Az összevetés során megragadja figyelmünket egy kisebb jelenségsorozat, amelyben a szövegváltoztatás iránya, módja Füst Milán kifejezésmódjának, stílusmódjának legegényibb, legbensőbb régióiba vezet.

Másként nehéz lenne megérteni, miért „javítja ki” az I. variáns szabályosan alkotott jelzőjét: legjobb ruhámat (80) — II. *legjobbik* ruhámat (110); vagy miért váltja fel a következő részlet szabályos mondatát egy rendhagyó szerkezetűvel: I. Olyan mint valami romlott tudós (15) — II. Tudós ez (...) kétségtelenül az, csak *olyan, aki piszkos* (26).

Kovalovszky Miklós állapította meg egy tanulmányában⁴: „a többnyire figyelemre sem méltított, jellegtelennek látszó, úgynevezett szerkezeti elemek, nyelvtani szók gyakran jellemzőbbek az egyéni nyelvhasználatra, stílusra, mint akár a legritkább, eredetieskedő szóhasználat vagy mesterkélt mondatszerkezet”.

2. A két szövegváltozat összehasonlítása egy másféle indítatású változtatást is felfed. Itt azokról a nyelvi, nyelvhasználati jelenségekről kell szólnunk, amelyeknek korrigálására az író „tapasztalt szemének műgondja” készítette.

2.1. E jelenségek egy részénél korszerűsíti a kifejezést, a hangalakat, pl. *diskurzus* → *beszélgetés*, *skandalum* → *veszedelem*; *talám* → *talán*, *bennök* → *bennük*, *velök* → *velük* stb.

Hogy megmaradjon a kontextus körülményeskedő hivatali zsargonja, az eredeti szöveg *passzióból tesz vmit* vonzatát a következő terjedős szerkezettel váltja fel: afféle *magasrendű és bizvást pedánsnak is nevezhető kedvtelésből* (41), sőt ugyanott megtartja az *ambicionál* fontoskodó, régies kifejezést is.

2.2. Az adatok másik részénél a pontos, egyértelmű közlés érdekében minden stílusesszéköt, szókapcsolatot felülbírá, s „javít” a szövegben ott, ahol úgy érzi, hogy félreérthető vagy homályos a régi, pl. I. Egy nagy korszó ale-val *birkózott* éppen (118) — II. Éppen egy korszó fekete ale-lel *igyekezett megbirkózni* (166); vagy I. Nem hiszem, hogy a „*dog*”-nál valaki énekelne (10) — II. ... mégse valószínű, hogy enél a *kutyánál* bárkinek énekelni volna kedve (19).

⁴ MNy. 53. 367—8. l.

Helyesbíti a szerkezetet ott, ahol annak nem a familiáris, könnyed hangulatfestés a célja: I. Nem is tudok én jó aranyozni (12) — II, Nem is tudok én jól aranyozni (21); de kieséses formával cseréli fel a régít a következő adatban, mert ennek itt konkrét rendeltetése van: I. Hogy volnék velük *jóban!* (109) — II. Hogy lehessek én *jóba* ilyenekkel? (154).

E néhány kiragadott észrevételből is látjuk, hogy Füst Milán az *Advent* szövegének átdolgozásakor körültekintően „javít”, megköveteli a szabatos, pontos kifejezési formákat ott, ahol a nyelvi elem elsődleges célja az informálás, a valóságábrázolás; másrészt pedig kitűnő érzékkel használja fel a nyelv szinkron és diakron viszonylatának minden elemét a hangulatteremtés, a nyelvi egyénítés céljaira is; gondosan válogat a nyelv eszköz- és formatárából, sajátosságosan alkalmazva a szépírói helyesírás szabadságát is.

A BESZÉDÉBEN ÉLŐ REGÉNYHŐS

Füst Milán: A feleségem története

CSÁNYI ERZSÉBET

Füst Milán *A feleségem története* című regénye 1942-ben jelent meg, keletkezése tehát — némi eltolódással — azokra az évekre tehető, melyekben Joyce, Musil, Döblin, Broch, Canetti, Dos Passos, Huxley, Faulkner, V. Woolf, Gide polihisztorikus regényei íródtak. A polihisztorikus megjelölés a brochi elmélet szerint a mű tárgyi és módszerbéli vonatkozásait is meghatározza: a regényíró már anyagában átfogó, szintetizáló, totális világot hoz létre, de írói módszereiben is a polifóniára tör. Megvalósulásaikban a műfajtalakító modern regények sokfélék, de a főbb ismérvek (totalitás, szimultaneitás, konstrukció, defabularizáció, fiktív elbeszélő, metanyelv) bizonyos hányadát valamiképp aktivizálják. Viktor Žmegač *A regény történeti poétikája* című könyvében felvázolja a XX. századi regény alapvető dichotómiáját, miszerint az egyik fejlődési ív az önreflexiós metanyelvet alkalmazó ún. *noétikus regénybe*, a másik a tudatfolyamot kivetítő *lélekrajzi regénybe* torkollik.

Mármost Füst Milán korabeli nagyprózája, úgy tűnik, mintha egyértelműen egyik áramlat felé sem sodródna. Mint „egzisztencialista tudatregényt” (Bori Imre) a lélekrajzi művekhez kellene besorolnunk, viszont *A feleségem történetére* nem jellemző a tudatfolyamnak tekintendő belső monológ. Noétikus regényként is szerény megvalósulás. A

feljegyzéseit író Störr kapitánynak a narrátor szerepében vannak az elbeszélésre vonatkozó jelzései, de ezek egy hajós emlékirataiban természetesen nem emelkedhetnek a regény önleplező, parodisztikus, ironikus metanyelvévé.

Első pillantásra a tárgyi és a módszerbeli polihisztorikusság kérdésének felvetése is érdektelennek látszik: az író nem tér le egy monómánia ismertetésének vágányáról, a módszer is inkább egyszerűnek mondható, mint polifónikusnak.

Hogyan tud hát megfelelni Füst Milán *A feleségem történetében* a modern regény kihívásainak? Tapogatózásainkat immár nem távlatból, hanem a regényhez közel hajolva, a szöveg darabjainak felfejtésével ajánlatos folytatnunk.

A megformálandó fabula anyaga egy házasság, egy vergődő szerelem, tulajdonképpen egy sors lényegláttató története. A lényeg Störr kapitány esetében nem a külső, hanem a belső, lelki események története; a defabularizációnak, a cselekmény degradálásának tehát megvannak a feltételei. S ennek ellenére egy különös paradoxonnak vagyunk szemtanúi: a cselekményesség nemhogy visszafejlődött volna, hanem túlbujánzott. *A feleségem története* pikareszk hangulatú regény, telis-tele „apró történettel”, kalanddal, párbeszéddel, példázattal, emlékkal. Az eseményeknek ez a villogó sokasága azonban egy újabb paradoxont rejteget. Úgy tűnik, egy ezer darabra hullott fabula cserepeiből rakódik össze a cselekmény, amely csupán mint hordalékanyag jeleníti meg a főhős lelki hányattatásait. Az „apró történetek”, kitérők valójában nem a cselekvés, hanem — épp ellenkezőleg — a tehetetlenség jelei, mert elodázzák a választásra képtelen kapitány tényleges cselekedeteit. A fabula tehát végső soron olyan anyagot kínál, amely az elodázás lehetőségét adja meg. A hős tettei másodlagosak, hisz elsődleges szinten, a házassága ügyében tenni nem, csak perlekedni képes. Így tehát sikerül Füst Milánnak megteremtenie egy olyan szüzsét, amelynek fabulatív gerincét végső egzisztenciális kérdések, egy perzselő, lezárhatatlan „vita” (Kis Pintér Imre) képezi. Hősünk cselekedeteit ebben a végeláthatatlan, lobogó, léttel való feleselésben ismerjük fel — a defabularizáció tüneteként. Ugyanakkor dinamikus ellentétként már a regény címe felhívja a figyelmet a történetelvűsége, s a sorjázó, jóízűen előadott kalandok nagy mesélőkedvről tesznek tanúbizonyságot. Ez a kedv, sőt szenvedély azonban nem magában a történetiségben leli motivációját, hanem mindenkor az erkölcsi-értelmi-érzelmi dilemma dermesztő feszültségeiben. Az eseményleírások az érzéki életteljesség képzetét biztosítják, a konkrét és a valóságos körül viszont megdermed a levegő, s belengi az absztrakt és az imagináció kiismerhetetlensége. E disszonancia miatt válik hátborzongatóvá a Füst Milán-i mese, s így lepleződik le tulajdonképpeni lényege, motivációja. A hajnali kopogtatásra kirohanó, féltékeny kapitány pizskavassal a kezében a felesége szeretője helyett a kulcsait kereső háziúrba botlik. A nevenséges és a fenséges találkozásá-

nak keskeny határmezsgyéjén (Kis Pintér Imre) tántorogva kérdezi önmagától: „Hát nem különös ez is? S hogy így a semmit kergetem mindig magam előtt?”

A történetiség súlypontjait ilyképp áthelyező írói módszer (a modern regény követelményeinek eleget téve) sajátos, paradox módon szabadítja föl a konstrukciót a cselekmény uralma alól, s fokozza azt le egyetlen funkcionális elemmé.

A szüzsé kialakításakor a lineáris időelv érvényesül, de a *szaggatottság effektusával* ellenpontoszva. A beékelődő példázatokon, történeteken túl, az író rövid szakaszokra tagolja a szöveget, melyek kerek egységekként funkcionálnak, de kapcsolódási képességük is nagy. Ezeknek az elkülönített részeknek nem okvetlenül az események befejezettsége adja meg a zártságot, hanem a bölcselkedés indulati hulláma. Az elbeszélés magas hőfokát biztosítja a ritmust lankadatlanul érzékeltető technika mint a minduntalan kiújuló harc formai ekvivalense. A lineáris anyagkezelés hagyományosságát tehát, a szaggatottság újszerű effektusa halványítja el a *feleségem történetében*.

Hogyan működik a regény elbeszélő szerkezete, a szövegszervezés mely irányvonalát erősíti fel?

A század eleji modern regények felfedezik a fiktiiv, személytelen elbeszélő komplex szempontját, s elvetik a „mindentudó” narrátor egy szemszögű nézőpontját. De ugyanezt a törekvést fejezik ki a mindentudó narrátor paródiaképei is. Füst Milán egyik lehetőséget sem aknázza ki. Narrátora az irodalmi műben ábrázolt valósághoz tartozó, fiktiiv alak: a főhős. A markiewiczzi felosztás III. kategóriájának naplót, memoárt író, retrospektív narrációt folytató elbeszélőjét ismerjük föl Störr kapitány személyében. Írásunk elején megállapítottuk, hogy ambíciózus metanyelv (mint pl. V. Woolfnál, Döblinnél, Gide-nél, Huxley-nél) nem alakul ki a regényben, de az íráshelyzetre való visszautalások, a szöveg alakításának explicit jelei a narrátori öntudat szerény, de határozott önfelmutatási szándékáról árulkodnak. A kapitány jegyzeteire támaszkodik „életírása” során, s a metanyelvi megjegyzésekkel a többsíkúság játékát vezeti be. A regény elején olvassuk: „De nem is itt kell kezdenem. Hát hiába, még most is csupa indulat vagyok, ha rágondolok.” Vagy másutt: „S ez az, amiről szólani kell. De tartsunk sort. Megint nagyon előreszaladtam”; „De miért is kerülgetem annyit?”; „De szabjunk rövidre a dolgot”. Az ilyen beszúrárok a *spon-tán élőbeszéd* lendületét, affektivitását és lezseriségét kölcsönzik a szövegnek, melynek hangvétele egyébként is olyan, mintha az elbeszélő bizalmas vallomást tenne. Az élőbeszéd elevenségének és közvetlenségének az igénye a *párbeszédésítésben* is kifejezésre jut. A főhős-narrátor mindent vitaként prezentál, gondolatjellel lát el, szembesít, ütköztet; az egyenes beszéd mellett az egyenes és a függő beszéd furcsa keverékét, játékos változatait alakítja ki: „— Hogy ő ma bizony kiruccant egy kicsit... — És nagyot nevet a dolgon, még énekel is.” Fentebb már

előrebocsátottuk, hogy *A feleségem történetére* nem jellemző a tudatfolyam, noha tudatregény. A belső monológokban hemzsegnek a *kérdő mondatok*, a főhős, ha mással nem tud, hát önmagával dialogizál („Inkább magammal beszéltem”), esetleg képzelt párbeszédet folytat, vagy vallomásának címzettjét föltételezi maga mellett: „Így mulattak ezek a rovásomra, s bizony, én hagytam. De miért is ne? Minek fontoskodni? Hadd mulassanak. Laza fonadék ez a világ. Igen, laza fonadék, s minek az érzékenység? Ki mondja meg, hogy mire való? — —” E szöveg hőse-narrátora mintha sohasem lenne egyedül, a világ, ez a „keserves, tüzes habarék” kitérülködésre kényszeríti, „nagyarányú”, fenséges szónoklásra. Úgy tűnik, Füst Milán hőse csak valakihez fennhangon beszélve képes gondolkodni, csak ami kimondható, azt gondolja el, a *beszédben létezik*. „Haj, haj — gondoltam én.” A beszédszerűség dominanciája s a szövetszerűség eliminálása összhangban van az a másik megállapításunkkal, hogy Füst Milán prózája e regényben a történetyszerűség, a jelenet elvén nyugszik. Mind a két tünet a *konkrétum* diadalát jelenti az absztrakt fölött. S mint ahogy a meséről is kiderült, hogy motivációja rajta kívül van, úgy a *beszédszerűség közvetlensége is csak álca*: a lét végső kérdéseinek, egy elvont bölcséletnek az antropomorfizálása. A hajóskapitánynak mint laikus elbeszélőnek a szerepe alkalmat ad arra, hogy a metanyelv is a filozófikus fejtegetések leplezését szolgálja, hogy az esszenciális létbölcséleti megfogalmazásokat a konkrét élet felé hajlítsa, hogy az életközleséget mímelje: „Hogy is kell ezt kifejezni? A léte fontosságát, sőt, az örökkévalóság igényét hordja magában, s mi a sorsa?... Egyszóval, a lélek számára felfoghatatlan ez a világ, ide akarok én kilyukadni, hogy ez nem a hazája... Hisz nem vagyok én filozófus, és bizonyára rosszul is fejezem ki magamat. De valahogy csak ki kell fejeznem, amit e tárgyban érzek.” A regény metanyelvében fedezzük föl azt az árulkodó megjegyzést is, amely az élőbeszéd lazaságával éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a szerző nagyon is ügyel a szavaira, és tudatosan konstruálja a spontaneitás effektusait (stílusmímélés): „... Hadd írom ezt is ide, s *evvel a szóval*...” (A kiemelés tőlem.)

Ahogy a linearitás egyhangúságát törli meg az „apró történetek” technikája, úgy zilálja „laza fonadékká” a beszédszerűség, a párbeszédesítés a hagyományos egy szemszögű elbeszélő szerkezetet. A beszédében létező hőstípus a tudatfolyamregények tudatban élő hőseinek ellentéte, de Füst Milán épp e paradoxon ellenállásának nekifeszülve képes megidézni az ember benső ingoványát. Létélményének kozmikus-sága és módszereinek alakoskodó polifóniája a polihisztórikus regények sorában is méltó helyet vív ki *A feleségem történetének*.

MONDATKAPCSOLÁSOK, KONSTRUKCIÓTÍPUSOK A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉBEN

L Á N C Z I R É N

Füst Milán mondatai sajátos ízt adnak *A feleségem történetének*. Még az az olvasó is, aki nem figyel külön a mondatok megalkotásának módjára és egymáshoz való kapcsolódásuk mikéntjére, észreveheti, milyen típusú mondatokat és kapcsolásformákat kedvel az író. Ezeket vesszük most számba, hogy betekintsünk az alkotó szövegalkotásába, gondolkodásmódjába, s rávilágítsunk arra, miképpen közelíti meg a regény nyelve a beszélt nyelv sajátosságait. Az egyéni szint adó mondatsajátosságokból indulunk ki s térünk majd a mondatkapcsolások tipikus formáira.

A szöveg mondatait szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szinten sok elem kapcsolja össze. A sokrétű kapcsolatoknak csak egyike a szintaktikai szabályok rendszere. De ha csak ezt a szintet vizsgáljuk is, a kötelekeknek több formáját kellene felsorolnunk. Mert a mondategészek közötti szintaktikai kapcsolatokra kétféle módon is történik utalás, témajelölő névszókkal, melyek többféle formában ismétlődhetnek meg, a névszókat helyettesítő szókkal, valamint a mondatok tartalmi összefüggéseit kifejező kötőszókkal. A kötőszók a gondolatok viszonyítását tükrözik, mert a gondolatépítés eszköze a kötőszó is (a sorrendezés mellett). Az író kötőszókkal modellálja a tényállásokat. Ha a mondatokat kötőszó kapcsolja össze, könnyű az olvasó dolga, mert az író többszörösen is tudtára adja, milyen szintaktikai kapcsolat van a szöveg egyes mondatai között. Persze, gyakran jelöletlen marad a kapcsolat, nincs témajelölő szó — főleg a rövid mondatokban —, s elmarad a kötőszó is. A szerkesztésbeli hiányt azonban a szövegösszefüggés pótolja. De még ha van is kötőszó a mondatok között, sokszor az előző mondathoz való kapcsolódás mikéntjét is a szövegösszefüggésből érthetjük meg. Mindezt *A feleségem történetének* a mondatai is bizonyítják.

A mondategész alsóbb szintű eleme gyakran mondatá emelkedik, mondategésszé válik, főmondat szintű információ lesz. Az azonban nem biztos, hogy a közvetlenül előtte álló mondatból szakadt ki. Az olvasónak kell megtalálnia, melyik mondatrészhez, melyik mondat állítmányához kapcsolódik a tárgy vagy a határozó.

A következő hiányos mondatok csak tárgyat tartalmaznak: „Pedig őt sem imádtam. Senkit.” (113. o.) „Minthogy tudtam, mennyire szeret bevásárolni, hagytam hát, hadd dúskáljon. S ezt az izgalmat” (78. o.) „S én szinte éreztem a gyűlöletét, mert sütött a szeméből meg a forró kis arcából. Minden mozdulatából [...] S én nem győztem szomorkodni az életem, s nem győztem csodálni. A tébolyt és a szépséget.” (64. o.)

„Mikor ezt csodáltam legjobban benne: gyűlölködve, irigyen, sóváran és mégis elkeseredve: a könnyedségét, igen, ezt a kétes játékot, a bűjőcskát, amelyet ő űzött mindennel a világon. Meg a nevetését.” (90. o.)

Az állandó határozó is külön mondat nem egy esetben: „S a szeme majd elrepül a fejből, annyira mosolygott. S rajtam.” (59. o.) „Mert hogy tudott ő nevetni. És semmiségeken, akármin.” (90. o.) „S akkor megint elkezdtem mesélni neki. S hogy mi mindenről? Ami eszembe jutott.” (69. o.) „S még magamról is beszéltem neki akkor, amit pedig sohase szoktam.” Ami kiszakadt a mondatból, új bekezdésben következik: „A küzdelmeimről meg a munkámról, s végül arról az érthetetlen és fura világról, amelyből származom. Vagyis a családomról (...)” (70. o.)

Más mondatrész is kiszakad a mondategészből: „S vannak szavak, amelyek végzetesek, tudjuk, s amellet még csak nem is igazak. Vagy nem egészen.” (68. o.) A hiányos mondat fokhatározót tartalmaz. „(...) s én voltam a kultúra nélküli férj. A pénzkereső, az igavonó” (60. o.) — ezek értelmezők. „Szóval a gorombaságaimat visszafizette. Mindenekelőtt. S milyen finoman.” (61. o.) Egy időhatározó alkotja az egyik és egy módhatározó a másik hiányos mondatot. „S méghozzá kereseti lehetőségekre mutatott rá, amelyekre én sohase gondoltam. Nagyszerű kereseti lehetőségekre” — ez állandó határozó. „S nem a maga számára. Nekem.” (60. o.) Itt a részeshatározó alkotja a mondatot. A következő példában szintén: „Mert amiről beszéltem, minden gyönyörű volt. Nekem legalább.” (122. o.)

A példák sorát tovább folytathatnánk, mert igen gyakoriak a regényben. S a társalgás nyelvében is. A hiányos mondatok ugyanolyan értékkel bírnak, mint a rövid mondatok. A gondolat széttagolásának egyik esete ez, amikor a mondatrész, kiszakadva, önálló életet él. Stiliztikai értéke van, izgatottságot, feszültséget is kifejezhet, de enélkül is fontos szerepe van. A kiszakadt mondatrészek kiemelik ugyanis azt a részt, amely ha az előtte álló vagy egy korábban leírt mondat részét képezné, elsikkadna, mert megeshet, hogy egy másik szó (mondatrész) elvonja az olvasó figyelmét, esetleg mást tartana fontosnak, például a mondatok közötti viszonyt. Mint ahogy Békési Imre írja, a V. H. Yngve által leírt tendencia húzódik meg e jelenség mögött, „a kommunikáció nem engedi túl mélyre tagolni az információt”. Egyszerre nem tudunk sok grammatikai, mondattani megkövést emlékezetünkben tartani. A nyelvben vannak olyan eszközök, melyek bizonyos korlátok keretein belül tartják a mondatot.

A tagmondatok is főmondat szerű információkként folytathatják a szöveget, kiemelve a bennük foglalt információt. *A feleségem történetében* a *hogy*-gyal kezdődő mondatok is ezt a sajátságát mutatják: „S viszont van az úgy, hogy épp az ilyen embereket, akik hiába próbálnak a fajtájuk megrögzöttségétől szabadulni, hogy épp az ilyeneket bűvöli legjobban az ilyesmi. Ez a hamisság. Ez a kettősség. Hogy beleszédül az ember.” (89. o.) A következményes jelentéstartalmú fokhatá-

rozói mellékmondat válik főmondatyszerűvé. A bővíli-hez kapcsolódik, ezt nem nehéz felismerni. „S talán ekörül is jegyzett most fel valamit. Hogy mennyire túljárt az eszemen...” (62. o.) Itt a tárgyhoz kapcsolódó értelmezői mellékmondat a főmondat szerű. Ugyanezt látjuk a következő idézetben is: „(..) s megmagyaráztam neki a helyzetemet. Hogy nekem nincs biztos jövedelem.” (122. o.) Értelmezői mellékmondatok felsorolása található a következő szövegrészben: „Viszont, hogy meg akart volna valaha is ölni? — ez mégiscsak ostobaság volt. Kínos ostobaság. Ő, aki most heteken át virrasztott a betegágyamnál? — ezt már mégse tudtam megérteni sehogy. Hogy ez én voltam. Hogy képes voltam illet feltételezni róla, s alig néhány hónap előtt. Hogy ő is nikotint akar belefőzni a teámba?” (255. o.)

Minősítő jelzői mellékmondatok felsorolásával kezdődik egy új rész a regényben: „Hogy tán éppen a feleségem gondol most ugyanerre. Hogy milyen jó volna megszabadulni. Mármint tőlem.” (126. o.) Ezek a főmondat szerepében álló tagmondatok az előző rész utolsó mondatához kapcsolódnak: „Olyan érdekes mindenféle kezdett el kavarogni a fejemben.”

Fokhatározói mellékmondatok (következményes tartalmúak) is gyakran válnak főmondatértékűekké: „Mert amiről beszéltem, minden gyönyörű volt. Nekem legalább. Hogy szinte látni véltem a szép, sárga kalácsot (...)” (123. o.) — „Milyen nagybátyám? — kérdezi derült szóval, tiszta szívvel. — Nincs énnekem semmiféle nagybátyám. / Hogy majd leestem a lábamról.” (57. o.) Itt hiányzik a főmondat, a hiányt az olvasónak kell pótolnia. „— Ő — azt mondja —, hisz az úgyse lehet. Mert te nem olyan vagy. Mert te is olyan vagy, mint én. Te úgyse tudod őt kivetni a szívedből. / **Hogy csodálkozva néztem rá.**” (120. o.) A főmondat itt is hiányzik. „S az az éjszaka olyan benyomást tett rám, mint a semmiség, s maga a hajó, mint a tulajdon leltem az űrben — nem bírom ezt másképp kifejezni. Hogy jajgatva riadtam fel éjjelente, és csuromvizesen.” (50. o.) A *hogy*-gyal kezdődő mondat jelzői mellékmondat, következményes jelentéstartalommal. „S megint csak ugyanazt gondoltam: hogy igaza van. Hogy igazuk van.” (222. o.) „— Ki ez a Mickievic Miciszláv? — kérdeztem a kislánytól. — Hogy ez egy megálmodott alak.” (93. o.) „Minthogy tudtam, mennyire szeret bevásárolni, hagytam hát, hadd dúskáljon. S ezt az izgalmat. Majd megbolondult a vágyakozástól. Hogy ezt is szabad-e még neki, vagy nem szabad?” (78. o.) „Holott hát semmi se jön ki — s ezt kellene végül is tudomásul venni a világnak. Mármint a kevésbé szerencsés, keserű felének. Hogy hiába hajtja le a fejét. Hogy hát az alázat nemcsak csúnya mesterség, de haszontalan is.” (259. o.)

Mind a négy idézetben tárgyi mellékmondatok lettek főmondat szerűek. Az elsőt könnyű rekonstruálni, a másik hármát már nehezebb, mert hiányzik a főmondat, azt az olvasónak kell odaértenie.

A következő két példában a tagmondat állandó határozó: „És aztán

kinéztem a tágas, nagy alkonyodásba. Mintha onnan várnék valami feleletet. Hogy hát igaz-e?” (251. o.) „Megjegyzem, a feleségem alacsony természetű személy volt, apró figura, s én ezt is szerettem benne, hogy néha azon kapom rajta magam még szolgálat közben is, hogy erre gondolok, hogy ő milyen kicsi. Hogy ezen nevetek.” (67. o.) Az utóbbi mondatot sem könnyű értelmezni.

„Mert mi más baja volt, mint amint már mondtam. Hogy velem kellett élnie.” (56. o.) Itt a hasonlító határozós mellékmondat szerepel önálló mondatként.

A felsorolt idézetek közül néhány azt is bizonyítja, hogy a bekezdések nem mindig ott kezdődnek, ahol a gondolat valóságosan tagolódik.

A regény olvasásakor azt is megfigyelhetjük, hogy milyen sok mondat kezdődik a *mert* kötőszóval és az *egyszóval*-al, amely határozószó, de egyik jelentésében szinonimája a *vagyis* kötőszónak.

Íme néhány példa: „Mert nem sokat teketóriáztam.” „Mert mi kedvelni valóm van nekem rajta?” (48. o.) „Mert ott mégis csak vagyok valaki, ha matróz vagyok is (...)” (49. o.) „Mert úgy nézett rám, mintha meggyilkoltam volna a papáját, a múltkori gorombaságaim óta.” (51. o.) „Mert akárhogy fogom is fel, ez nem jó helyzet.” (52. o.) „Egyszóval izgatott voltam, ez igaz.” (49. o.) „Egyszóval elkezdődött nálam is az a lelkiállapot, mikor az ember nem tudja, mit gondoljon.” (50. o.) „Egyszóval így ment ez az egész, egész nyíltan ment, a mindent neki.” (51. o.)

Az ilyen mondatkezdés azt jelenti, hogy az író magyarázatok sorával él, okadó magyarázó és kifejtő magyarázó mondatokkal, megvilágítja, értelmezi az előzőleg kifejtett következmény okát, vagy más oldalról fejt ki a már elmondottakat, pontosabbá teszi, más szavakkal helyreigazítja. Ezek a viszonyfajták azonban nem önállóan fordulnak elő, hanem más viszonyfajtákkal vannak kapcsolatban. Például az ellentéttel: „De még fenyegetések is vannak benne. (...) Mert betelt a mérték.” (87. o.) Vagy: „Egy szavát se szoktam elhinni soha, de ezt igen. Mert megegyezett a felfogásommal, hogy ez a fiú parazita.” (57. o.)

Az ellentétességnek és az okozatiságnak sokféle összefüggése lehetséges. A továbbiakban arra keressük a választ, hogy az összefüggések típusai közül milyenek fordulnak elő a regényben.

A példák elemzése előtt azonban szólnunk kell az említett kapcsolásokról. Békési Imre kutatásai világítottak rá, hogy az intellektuális műfajokban — s tegyük ehhez hozzá, hogy Füst Milán regényében is, az elmélkedő, töprengő részekben — felismerhető egy szerkezeti alapegység, a szövegkonstrukciós forma, melyek jellegzetes változatai a különbözőféle konstrukció típusok. A konstrukció típust két tartalmi-logikai viszonyfajta hierarchikus egysége jellemzi. Vagyis a két kapcsolás közül (például az ellentét és a magyarázat közül) az egyik fontosabb. Ez a főkapcsolás. Tehát három tag kerül egymással kapcsolatba a konst-

rukciós formában. A két kapcsolás viszonyával megragadható a gondolat mozgása: egy ellentét következménye vagy megokolása, egy előrevetett általánosítás megokoló vagy kifejtő magyarázata vagy egy elvárástörő ellentét megengedésbe fordulása. A konstrukciótípus tagjai nemcsak tagmondatok, mondategységek lehetnek, hanem mondatok is, vagyis a szöveg szintjén is megfigyelhetők ugyanazok a kapcsolási formák, mint a mondat szintjén.

A konstrukciótípus megértését a kötőszók könnyítik meg. Füst Milán mondataiba ritkán kell beleértetni a kötőszót, mert a kapcsolatok jelölve vannak, tehát az író felkészíti az olvasót a különböző viszonyok megértésére. A regény konstrukciótípusainak felismerését az nehezíti, hogy minden összefügg, szinte el sem dönthető, hol kezdődik a konstrukciós forma. Ez azt bizonyítja, hogy *A feleségem története* konstrukciótípusai egyrészt bővítettek, mert vagy az előtagban, vagy az utótagban egyéb kapcsolások is vannak, másrészt pedig, hogy beépítettség szerint nem önállóak, hanem magasabb szövegegység részét képezik.

Békési Imre *A gondolkodás grammatikája* című könyvében Füst Milán regényéből vett részeket is vizsgál, az első példánk legyen az általa elemzett egyik szövegrész.

„A gondolat nem volt rossz, *mégse* mentem sokra vele. *Mert* csak egy szót tudtam nagynehezen kiégetni az itatósón, ezt a semmitmondó szót, hogy: »aractère«. — *Viszont* a tinta másnap ki volt öntve, a feleségem új tintát hozatott.

Vagyis tudta ő már akkor, hogy figyelem, vagy legalábbis sejtette. S én *mégis* folytattam a dolgot. *Mert* azt mondtam neki magamban: — ha játékot akarsz, legyen játék. Én mégis megfoglak a végén. S dolgoztam tovább.” (176—177. o.)

A konstrukciótípus összetett konstrukció része, az összetett konstrukció elő- és utótagja egyaránt megokolt utótagú ellentét. A főkapcsolás az ellentét, az előtagban a *mégse*, az utótagban a *mégis* jelöli. Az első és második, illetve az ötödik és hatodik mondat között a *mert* kötőszó vezeti be a megokolást. Az első megokolást tartalmazó részhez tartozik a szemben álló ellentét a második és a harmadik mondat között, ezt az ellentétet a *viszont* kötőszó jelzi. A két nagyobb részt kifejtő magyarázat (a *vagyis*-sal) kapcsolja egybe.

„Vigyázzunk csak! E nyíltság arra volt szánva, hogy megnyugtasson vele, mert ha kimondja, ami a szívében van, akkor csak nem gondolhatok rosszat. *Csakhogy* én rosszat gondoltam. *Mert* beszélhet ő nekem, amit akar, a szerelmük úgy fénylik a nőknön, mint a dicsőség.” (46. o.)

A *csakhogy* megszorító ellentétes kötőszó kapcsolja össze az első két tagot, ez a főkapcsolás. A két utolsó mondat alkot tömböt, a mondatok között okadó magyarázat van.

„Csak mért egy semmiházit kell szeretnie egy ilyen remek kis asszonynak? — gyötörtem én magam némely éjszakán. Nevetséges gondolat, be-

látom, hogy valakinek a becsvágya a felesége ideáljára is kiterjedjen. *De* ha ilyen az emberi szív. Az emberi szív szomorú. S én nem győztem szomorkodni az életen, s nem győztem csodálni. A tébolyt és a szépséget.

Mert ezen nem segít sem a sopánkodás, sem a bölcsesség.” (64. o.)

A szövegrészt kezdő *csak* jelzi, hogy a konstrukció beépül egy nagyobb részbe. A *de—mert* szerkezet figyelhető meg itt is. A bekezdés folytatásában — melyet már nem idéztünk —, még egy ilyen konstrukció található.

„S mármost igazán goromba lettem-e? Lehet. Ingerült? Nincs kizárva bizony. *De* még az sem, hogy csakugyan ártatlan a feleségem, még ezt is hajlandó voltam feltételezni, olyan ártatlanul néztem rám, s olyan sértődve. *Mert* hátha csak álmodozás az egész? A nők leányosak, ez valami lovag, én meg mi vagyok?” (49. o.)

Az ötödik mondat a *de* kötőszóval kapcsolódik az előzményhez, s ehhez a mondathoz kötődik szorosan a magyarázat.

A bemutatott megokolt utótagú ellentét sokszor előfordul a regényben, de nem ez a leggyakoribb forma. Úgy tűnik, Füst Milán a megokolt előtagú ellentétet mutató konstrukciót kedvelte legjobban. Mielőtt azonban erre a típusra térnénk, a fentebb ismertetett változattal rokon típusról is szóljunk. A megokolt utótagú ellentét sorrendi változata a következtető utótagú ellentét. Ennél a konstrukciótípusnál nem az okozatiság okozati része áll közvetlen ellentétben az előtaggal, hanem az ok. Ez a *de—tehát* típus.

„(. . .) ez a jelentőség a szerelem volt. Amely mégiscsak különös dolog ám, s amelyet úgy áhít az emberi lény, mint szomjas föld az esőt. Hát hiába, ez így van. *De azért* mégse csókoltam meg, épp akkor nem. *Mert* azt gondoltam magamban: nem, a világért. Ő most már bízik benned, légy *tehát* becsületes ember.” (124. o.)

Az első három mondat közötti kapcsolat semlegesnek tekinthető a konstrukció szempontjából, hozzájuk kapcsolódik ellentéttel a negyedik mondat (*de azért* kezdettel). Az utótagon belül magyarázat is van, ezzel bővül *tehát*, s az utolsó mondaton belül a *tehát* jelzi a következtetést. Jegyezzük meg még azt, hogy a beépülő magyarázat közül, mert kettő van, csak az első van kötőszóval jelölve.

„*Csak*hogy ez se volt éppen tetszésemre, gondolni lehet. *Mert* nem akartam én ennyire rosszul bánni vele.

Írtam *hát* neki, most már én. Nem szeretném, hogy így váljunk el. Nagyon fájlalnék, tegye *hát* lehetővé, hogy még egyszer lássam.” (241 o.)

A következtetés magyarázó előtaggal bővül. A *csak*hogy-gyal történő kezdetből, mely az ellentétre utal, következtethetünk arra, hogy meg-előző szövegrészhez szorosan kapcsolódik a konstrukciós forma.

„Ez volt a gondolatom. *Csak* épp hogy az utóiratot mégse tettem oda, se csokrot nem küldtem, s igen egyszerű okból. *Mint*hogy dupla-

szerkezetű az emberi lélek, tudvalevő. Nem kell *bát* hinni neki, sem a panaszainak. *Mert* a mulatságát keresi minden időben.”

Itt is magyarázattal bővül a következtetés, tehát úgy látszik, a konstrukciótípus bővített formái közül ez a leggyakoribb.

Az eddig elemzett két típusban a magyarázat is és a következtetés is követte az ellentétes főkapcsolást. Természetes, hogy ha valamit szembeállít egymással az író, azt meg is magyarázza, illetve következtetést von le belőle. A magyarázat és a következtetés azonban meg is előzheti a később következő ellentétet. A megokolt előtag előkészíti az ellentét szerepét. A megokolt előtagú ellentét legjellemzőbb kötőszavai a *mert—de*. (Persze, más, de ugyanilyen funkciójú kötőszók is találhatóak a szövegekben.)

„Otthon a feleségemet lefektettem a kis ágyba. *Mert* vacogott a lelkem és didergett, s én sejtettem ugyan, mi baja lehet, mi nyomja úgy a szívét — mi más, mint hogy még mindig itt vagyok ebben a lakásban... *de*, gondoltam: nem baj. (...) *Mert* mindezek tetejébe még sírt is, sírva fakadt. (...)

— Mi baja, tubicám? — kérdeztem tőle. *De* ő csak folytatja tovább.” (55. o.)

A konstrukciós forma ebben az esetben is bővített, méghozzá ellentétes és magyarázó kapcsolásokkal.

„S ez már jobban érdekelt engem, mert ez csakugyan igaz volt, mármint a prémiumot illetőleg. *Mert* azért büszke voltam rá, hogy nem fizettünk prémiumot. *Csak* honnan tud ez erről? (...)” (58. o.)

A megokolt előtagú ellentét egy összetett konstrukció részét képezi.

„S ez volt az a pillanat, mikor ráébredtem az eszemre. Sose fogom elfelejteni. *Mert*, hogy akkor rólam írt fel valamit, abban oly biztos vagyok, mint ahogy élek. (...)

Mert nagyon ragyogott a szeme, mondom, s valami furcsa fénynyel. (...)

S mit bántam én már a sérült szememet vagy akármit...” (61—62. o.)

Egy hosszabb, összetartozó részből csak a konstrukciós forma szempontjából lényeges részeket idéztük. A kimaradt részek a bővülés példái, ezek azonban nem változtatnak a két viszony jellegén. Az *s* egyébként mellérendelő kötőszó itt ellentétes kapcsolást jelez.

„S voltaképp micsoda merészség is ez. Micsoda szemtelenség. Megint feltalálni ugyanazt, egy újabb rabló kalandot, s micsoda jártasság. *Mert* ha ugyanaz még egyszer megesik vele, akkor az első is igaz volt.

Csakhogy nem volt igaz sem az első, sem az utóbbi.” (75. o.)

A *mert* és a *csakhogy* utalnak a két viszonyra. Az utóbbi jelenti a főkapcsolást.

Ez a típus, tehát a megokolt előtagú ellentét a leggyakoribb konstrukciótípus a regényben. Ennek sorrendi változata, a következtető előtagú

ellentét talán nincs is, Füst Milán az ellentétet következtetéssel nem készíti elő.

A három tagból álló egység az ismertetettek mellett másképpen is tömbösödhet. Az egymással ellentétben álló mondatok is tömbösödhetnek, az ellentétből következtetés vonható le. Ilyen esetben a következtetés a fontosabb viszony. Az ellentétes előtagú következtetés típusát mutatja például a következő szövegrész: „Viszont meg kell állapítani, hogy e két úrral kapcsolatosan a feleségem nem mutatott semmi keservet. *De* most igen, most meg volt törve nagyon. S én szinte éreztem, a gyűlöletét, mert sütött a szeméből meg a forró kis arcából. Minden mozdulatából. Szerette *tehát* ezt a kicsurat, kétségtelenül — ez ebből is végérvényesen kiderült.” (64. o.). A *viszont* szembeállító ellentéttel köti e részt az előzményekhez.

Füst Milán a megokolt előtagból olykor következtetést von le. Ezt a *mert—tehát* típust találjuk a következő regényrészletekben: „S így is értek aztán véget a kalandok. Még erőltettem *ugyan* egy ideig, de nem volt már meg az ízük. Vissza is tértem *bát* Párizsba véglegesen.” (341. o.) „S most már meg is értem, mi készíttet némely embert arra, hogy írjon. *Mert* hogy is fordíthatná javára az élete átkát másként, mint hogy újra teremti, formálja, jobban szemügyre veszi megint? (...)”

El is határozta *tehát*, hogy visszafordulok, bezárkózom a papírjaim közé, s majd meglátjuk, mit csinállok a délután folyamán?” (378. o.)

Az okozatiságnak és ellentétnek egyéb eseteivel is találkozhatunk Füst Milán regényében. Az okadó és kifejtő magyarázat kombinálódhat, a szembeállító, kizáró és megszorító ellentét is változatosan kapcsolja a szövegrészeket. Az összetett és bővített konstrukciók vizsgálatából is sok minden kiderülhetne.

De az idézett szövegrészekből is láthatjuk, hogy a tartalmi-logikai viszonyfajták valóban nem egymástól függetlenül szervezik a szöveget, hanem tipikus együttlétiük figyelhető meg. Füst Milán, ha valamit ellentétben lát, azt megokolja, vagy következtetést von le belőle, ha következtetést fogalmaz meg, a megokolást szembeállításra építi, sokszor a párhuzamos mondatszerkesztéssel élve, mert az ilyen szerkesztés (is) a gondolat hatásos közvetítését szolgálja. Az író szövegalkotásának jellemzőit ragadhatjuk meg a konstrukciótípusok vizsgálatával, ezzel pedig gondolatait, gondolat kifejezését ismerhetjük meg, mert a nyelvi megformáltság a gondolat megformáltságát is jelenti.

DOKUMENTUM

DRÁVASZÖG ÉS TISZA MENTE PÁLYÁZATI REGÉNYBEN*

BOSNYAK ISTVÁN

DRÁVASZÖGI KERESZTEK

„Kontra Ferenc kézirata egy konkrét tájegység közösségi létérzésének és tájmítoszáinak sikeres alkotói megragadása. A lírikus szerkesztésmód és prózaversritmus embersorsok sokaságát fogja össze füzérszerűen, s e sorsközösséget a tragikum balladai hangulata hatja át. A hangulatteremtés hatásos eszköze a szövegben a gazdag, letisztult, helyenként metaforikus és szürrealisztikus nyelv” — foglalta össze bírálóbizottságunk a maga sommás véleményét a szerző elsőszülött nagyobb kompozíciójú prózai művéről, s ezzel a kivételezett „legelső olvasó” szerepében előlegezte is talán mindazt a lényegest, amit a leendő olvasók a könyvvé váló kézírattól mindenképpen elvárhatnak. Azt tudniillik, hogy *mit* találhatnak majd e műben, írójilag *hogyan* realizálva, s *milyen* jelentéssel áthatva.

1.

A lazán összefonódó, füzérszerűen egységesülő epiko-lírikus cselekményszálak alapelvei, a motívumok Kontra Ferenc szövegében fegyelmezett alkotói következetességgel szelektálódnak: jórészt a folklór epika, közelebről a hiedelemmonda, legendamese, ún. igaz történet, klaszszikus és balesetballada motívumkincsét revelálják.

Ütszéli vaskereszt helyi legendája; római idők evokáló kincsmondatöredék; a mohácsi csatatér tőszomszédságában rogyadozó templomrom helyi emléke; tömegverekedés közben lángra lobbant csárda és a bennégők tömeghalála; szegyenbe esett vallásos parasztlány öngyilkossága; koraszülött csecsemőjét titkon elhantoló, majd a rejtett sírhelyet szertartásosan látogató anya; háborodott női falubolondja; csárdai vereke-

* A Forum Könyvkiadó 1987. évi regénypályázata díjazott műveinek zsűrielnöki méltatása.

désben megvakult legény; részeges feleség torkát átmetsző, majd önmagát is felgyújtó férj; jégtábláról a jeges Dunába billent részeg napszámos; permetezővizet tároló hegyi cementkútba esett pudárlány halála; „prófétacsapatokba” verődő, meghatározatlan időközökben ismételten felbukkanó garázda „zarándokok” egész faluközösségeket lázban tartó tüneménye . . .

Epizodról epizódra ilyen és ezekhez hasonló, önmagukban is koherens tematikai egységet képező motívumok sorjáznak a regényben, s a felvillanó arcélek, sorsfoszlányok és cselekményszegmentumok már csak ezáltal is szerves egésszé állnak össze az olvasó képzeletében. Az egész regényvilágot behálózó és erőteljes tájhangulatot sugalló motívumsorrá. Amit a gyakori tüzek, szárazságok, baromfivészek, s persze — Baranya lévén az író tájhangulati modellje — a tömény mennyiségben fogyó híres-neves *nedűk* is csak még jobban tetéznek . . .

2.

A regény szereplőgalériája — akárcsak a népmondában, népmesében vagy népballadában — jobbra stilizált-tipizált figurákból áll össze. Irodalmi szerepük tehát nem az egyediség, hanem az általánosság felmutatása: bizonyos közös, a regény emberi világára egészében is jellemző rokon sajátosságok egyéni példázása.

E szereplőgaléria köré font epikumfoszlányok pedig szembeötlően a szóbeliségre vezethetők vissza: szerzőnk a művével átfogott tájegységről nyilvánvalóan nem levéltári, hanem folklór információkat gyűjtött, s a gyermekkori emlékeivel ötvözve, azokat tette meg sajátos dokumentarizmusának alapjául. Mindenekelőtt hallomásból ismert, mesélt meséket, sokszor elmondott — vagyis egyféléképp folkloralizálódott — falusi történeteket és rémhistóriákat idéz fel tehát emlékezetéből, és mond el újra a regény egyes szám első személyében szerepeltetett narrátora. Innen van az, hogy a mű epikuma — a szereplőgalériához hasonlóan s a vele való egy törőlfakadottság dicséretére — jórészt szintén stilizált, s épp ezzel vált ki alapvetően fontos hatást.

E tervszerű és következetesen érvényesített írói eljárás, a motivikában és történetészövi módszerben egyaránt megnyilvánuló folklorizmus hasznos módszertani ellenpontja a keresetlen mikrorealizmus — főként a táj- és gyermekélmény-leírásokban, de gyakran a fantasztkumot kiteljesítő részletekben is. Azt is mondhatnánk talán, hogy a regény egésze a folklór epika elbeszélő modelljeihez igazodik tudatosan, s ezáltal válik a sok parciális történet és történetfoszlány hiteles egésszé, míg a részleteket, a szöveg kisebb-nagyobb szegmentumait mindenekelőtt épp a szikár és precíz mikrorealizmus hitelesíti.

A főként epikumfoszlányokból szerveződő — csupán két-három elbeszélésnyi, azaz nagyobb történetet tartalmazó — cselekményt, mint mondtuk, füzérszerű komponálástechnika fogja egybe. S ez a technika

a *Drávaszügi keresztékben* rokonszenves könnyedséggel érvényesül: a kompozíciós erővonal természetszerű, spontán áthajlások sorából áll össze, miközben a helyzeteket, jeleneteket és epizódokat saját önkörükben a ritmikus próza, sőt gyakran a prózaversritmus tagolja. Az ily módon egységesülő epikumláncolatot a rövid narrátori nyitány és a zárótétel néhány kulcsszava/kulcsmondata révén megvalósuló finom, „filigrán” keret fogja át még egyszer, tartja össze még inkább.

S epikus erénye a *Drávaszügi keresztéknek* a következetesen alkalmazott elbeszélői nézőpont is. A történeteket és történetfoszlányokat ugyanis nem a „mindent tudó-mindent látó” Regényíró „ö-tizenkilencedikszázadisága” mondja fel, hanem a terepszemlékbe, szereplőgaléria mozgatásba, nem utolsósorban pedig a saját családtörténet szálaiba is szervesen bevont, egyes szám első személyű ifjú narrátor. Aki — egy-két, szó szerint is csak egy-két negatív kivételtől eltekintve — csupán azt tolmácsolja az olvasónak, aminek ő maga, a Janika minősítés ellen tiltakozó, tehát legénysorban levő narrátor Jani is részese, illetve amit ő tud hallomásból, amit ő ismert meg közvetlenül.

Végül az írói módszer, az epikus és epiko-lírikus eljárás méltatásába vonjuk be a bírálóbizottsági közlemény nyelvi letisztultságra és nyelv-gazdagságra vonatkozó tételét is. Hisz valóban szembeötöl, ám közel sem öncélú, hanem a módszer egészének — a stilizálásnak, folklorizmusnak, „balladásításnak” és mikrorealizmusnak egyaránt — alárendelt írói eszköz a regényben a lexikájában sokrétű, mondattanában tiszta és áttetsző, stilsztikájában viszont metaforikus és nyelvi leleményekkel, „telitalálat-megoldásokkal” is dústott nyelvezet.

3.

Befejezésül előlegezzük a leendő olvasónak azt is, hogy a fentiekben körvonalazott motívikával és írói módszerrel milyen tartalmat, milyen jelentést képes tolmácsolni — méghozzá erőteljesen — a *Drávaszügi kereszték*.

Első baranyai regényünk nem történelmi valóságában, nem is szociografikus tárgyiaságában ragadja meg a tájegységet, hanem emberi-közösségi atmoszférájában, önmítoszaiban és folklorisztikus önreflexióiban. Nem valami súlyos történelmi vagy vaskos szociológiai jelentésrétegekkel hat tehát az olvasóra, hanem hangulatiságával és poétikus felhangjaival.

Ezek legfőbb alaptónusai pedig kezdettől fogva mindvégig elégikusak, balladaiak tragikusak és rekviemszerűek is. Az oktalan fogyás, az értelmetlen fogyatkozás, elnéptelenedés, a tájenyészet és tájagónia alaphangjai ezek, s megint csak az írói következetesség dicséretére legyen mondva, ezek az alaphangok sehol, a regény zárórészében sem csapnak át szentimentális sirámokba, sem harsány demográfiai értekező prózába illő s ott mindenképpen helytálló tézisekbe. Ez a fiatal író mindvégig mértékkel, ízléssel, visszafogott etikai szolidaritással temet és gyászol,

temettet és gyászoltat szülőföldjének kórosan/járványszerűen sokasodó, „kitűzött fehér zászlók”-ra emlékeztető keresztjeinek láttán. „Ismeretlenek maradnak, akik elöttem jártak. Lábnyomukba víz szalad” — mondja egy helyütt az ifjú narrátor, s ezzel talán akaratlanul is a *Vízbe vesző nyomokon* szerzőjére és alapművére asszociáltat. Hisz végső soron ezt teszi a *Drávaszögi kereszttek* írója is: nyomába szegődik a nyomon követhetetlennek, emléket állít — tartós fehér keresztet — a muladónak. Íróember, ha netán a közvetlen szülőföldjét választja műve központi tárgyául, ennél többet aligha is tehet szűkebb pátriájáért.

Szerzőnk esetében viszont ez az általános, egyidejűleg esztétikai és etikai lehetőség úgy konkretizálódik, hogy az emlékéállítás a könyvtárnyi modern „mészölyológia” egyik kulcsfogalmának, az „*atmoszferikus sugalmazás*”-nak a jegyében valósul meg. Hisz a *Drávaszögi kereszttek* is annak a megnevezési kísérlete — szerintünk igen sikeres kísérlete —, ami túl van az egyszeri, tárgyias rögzíthetőség határán. S amiről festő-lírikusunk és lírikus festőnk ugyancsak „atmoszferikus sugalmazású” két emlékezetes vessora sem közölhetett semmi racionálisabbat, semmi tárgyszerűbbet, csak ezt:

jó öreg
barna baranya

HÁROM FOLYÓ

„Apró István keretes regénye a jelen tapasztalatainak prizmáján keresztül nyújt bepillantást a századelő valóságába, s ily módon a történelmi tematika időszerű jelentéssel is árnyalódik. A többsíkú, dokumentumanyagra épülő szöveg jó korismeretről és az epikus hitel megteremtésének képességéről tanúskodik” — állapította meg a pályázati zsűri minősítése, s ezzel voltaképpen előlegezte azt is, hogy a *Három folyó* a *Drávaszögi kereszttek* tipológiai ellenpárja: történelmi témájú, de szintén időszerű tartalmú regény, melyben a lirizmus és epiko-lirizmus helyett a „tiszta” epikum az uralkodó esztétikai elem.

1.

Egyféleképp, egyébként, Apró István műve is tájregény, mivel Pusztai Péterre kersztelt főszereplőjének a vajdasági Tisza mente a létere, itt zajlik történetének legnagyobb része is, hogy a másik két, címben jelzett folyóhoz, a Piavéhez és a Köröshöz csak epizódnai időtartamra vezérelje őt a szerző. Ugyanakkor a kerettörténetnek is — amely, mint látni fogjuk, alapvetően fontos jelentésátértelmező szereppel bír — szintén a „mi” Tisza menténk a színtere, háttérben a távoli/közeli hippi-mozgalom nemzetközi tereumainak jelzetével.

Pusztai Péter a századelő magyar — és nemcsak magyar — agrárszocia-

lista mozgalmainak tipikus figurája. Közelebbről annak a sajátos falusi-mezővárosi szektariánus mozgalomnak a képviselője, amely — a XX. századi megkésett feudalizmusok társadalmaira jellemzően — Oroszországtól a Bácskáiig, gróf Tolsztoj és a tolsztojánizmus szociológiai közegetől a mi Schmidt Jenő Henrikünk honáig behálózta az ipari fejlődésben és az ipari munkásság szervezett osztályharcában az élen járó Nyugat-Európától jócskán lemaradó kelet- és kelet-közép-európai társadalmakat. S amely a szektarianizmus tragikusan reménytelen közösségi utópizmusban, egyféle új őskommunizmus agrárviszonyok közt való megteremtésének nosztalgiájában, a legkülönbélebb „testvéri közösségek” megvalósításának meddő kísérletében fecsérelte el az intézményes munkásmozgalomból kirekedt/kirekesztett szociális és politikai energiáit.

Apró István Pusztai Pétere egyúttal azoknak a kétkezi, félírástudókból sokoldalú írogató mozgalmárokká fejlődött falusi-mezővárosi betüvetőknek is tipikus képviselője, akiknek magyar viszonylatban egy Veres Péter lett a kiemelkedő, klasszikus reprezentánusa.

Ennek a különös, „született” regényhősfigurának a megformálásában szerzőnk kettős epikus eljárást alkalmaz: realisztikus elbeszélést, melynek technikája és nyelvezete is jól odasimul a szóban forgó agrárszektariánus világhoz, másrészt pedig egy montázstechnikával élő dokumentarizmust, melynek alapanyaga a korabeli népkönyvekből, apokrif paraszti röpiratokból, levelekből, nem utolsósorban pedig a közel sem paraszti, hanem városi-kispolgári „írástudóktól” eredő s „a nép” felvilágosítását, gazdálkodásban való „okítását” vagy a hitbuzgalomban való „épülését” célzó kommersz irományokból származik.

2.

Írói laboratóriumának előbb emített részlegében, a realista szociális próza műhelyében pályakezdő szerzőnk már minden alapvetőt el-sajátított az epikus mesterségből: a külső-belső jellemzést, a lélektani motiválást, a hagyományos cselekményábrázolás fortélyait, a kompozíciós fogásokat és egyebeket. A három színtéren futtatott cselekmény ezért válhatott egységes és szerves kompozícióvá, ezért születhettek egészen jól sikerült epizódok és — a különben is kiválóan megformált főszereplő mellett — néhány életesen megrajzolt epizodista is. Meg olyan kiváló, egész nagyfejezetnyi regényrészlet is, mint a Piave-tétel.

A kétségtelen epikus tehetségre valló s ahhoz ugyancsak kétségtelen műfaji előismeretet is társító szöveg realista rétegének egyik erénye az is, hogy hangulati polifóniát teremt: a tárgyilagos, azaz hangulatilag semleges elbeszélést a komikum, a satíra, a helyzetpoézis és a tragikum ellenpontozza Apró István regényében.

A szerző elbeszélői realizmusának másik fő erénye viszont az, hogy központi hőseiből nem farag holmi népi-paraszti Szilvesztert, a szociális Ügyért makulátlanul küzdő Apostolt; ellenkezőleg, lépten-nyomon „esz-

ményietlen” vonásokkal is árnyalja, hogy végül is az agrármozgalom szélsőséges konzervatívjai és balos radikálisai közötti „középutasságban”, azon belül pedig a tragikusan naiv, sőt együgyű utópizmusban körvonalazza Pusztai Péter adekvát helyét.

Módszerének másik elemében, a dokumentarizmusban szerzőnk ugyancsak rokonszenves jártasságról és módszertani felkészültségről tesz tanúságot máris. Dokumentum-montázsolásai általában szervesek és funkcionálisak, az „frott folklór” önmagukban dilettáns, sőt gyakran elviselhetetlenül giccses szövegrészletei jól beilleszkednek a realista narrációba, miközben a regény dokumentumszövetében vezérfonalként végigfuttatott „paraszi metafizika” betétjei is át- és átminősülnek az új szöveggörnyezetben. Esetenként pedig valóságos poétikus jelentéssel is gazdagodnak.

E kételemű módszer legfőbb közös eredménye a sikeres *valószerűsítés*, vagyis az *epikus hitel* megteremtése a regény történelmi és emberi/lélektani valóságszférájában egyaránt.

Hogy aztán a regénykeret egy egészen új jelentésszféra dimenziót kölcsönözön a történelmi múlt — századforduló, tízes és húszas évek — hitelesen megformált regényvalóságának.

3.

Apró István ugyanis modern szövetű, a regényírás mai lehetőségeire/lehetetlenségeire korra is jellemző kétellyel rákérdező keretbe ágyazza be a realiztikus-dokumentarista főcselekményt, s ezzel voltaképpen parabolává minősíti át az önmagában jórészt hagyományos történelmi epikumot. A közösségi akarások, pontosabban: a *közösség* akarásának, a *közös létforma* elemien emberi vágyának ismételt, újból és újból bekövetkező történelmi kudarcairól szóló parabolává.

Hisz a keretrész író főszereplője, a Tiszabácskunszentjászrévi Bódog Tihamérnak nevezett regénybeli regényíró a maga Don Quijote-i földijének és elődjének az írásban, a szintén Tisza menti Pusztai Péternek az irományait tanulmányozva, a történelmi circulus vitiosus leverő tényét ismeri föl: Pusztaiék megszállottan szorgalmazott század eleji „testvér-közössége” ugyanolyan kudarcra ítéltetett, mint századvégünk, azaz T. B. Tihamér keretbeli regényíró nemzedékének közösségi Terve, háttérben a hippikommunák nemzetközi kudarcának emlékével... „Egyik napról a másikra pusztá szólammá aljasult a Terv, mintha csak azzá lényegült volna, ami ellen megszületett” — döbben rá regénybeli regényírónk a közösségi létformát sóvárgó közösségi kudarcok történelmietlen, azaz metatörténelmi, valamennyi történelmi időben, előbb-utóbb színre lépő valóságára, az igazi, a voltaképpeni regényírónk pedig a realiztikus történet alapjelentésének ezzel az átminősítésével egész regényét is átminősíti. Történelmiből aktuálissá változtatja. Avagy a meglevő történetre nagyon is időszerű történetfilozófiát épít, s ezzel be-

emeli művét, legalábbis tipológiai, az e századi modern prózák azon eleven hagyományába, melyet az idő ciklikus körforgásának alapélményével a *Három folyó* mottójában is kiugratott Musil atyánk alapozott meg, Borges maestro újított fel, s Danilo Kišek és Mészöly Miklósok meg légiónyi követők folytatnak világszerte. Nyilván nem függetlenül a történő világtörténelem mai körforgásától.

E tipológiai besorolás természetesen nem jelent értékpárhuzamot is. Mert az előzőekben kiemelt erényei mellett a *Három folyó* néhány szembeszőkő fogyatékosáról is tanúskodik. Többször vét, például, az elbeszélői nézőpontnak épp a modern prózában megkövetelt konzekvens érvényesítése ellen, a helyenkénti nyelvi könnyelműség jeleként semmitmondó jelzőket, esztétikai szereppel nem bíró szóvirágokat és nem klisérendeltetésű, tehát nem is funkcionális nyelvi kliséket halmoz, a háromtételű/-fejezetű regény zárórésze pedig az előző kettőnél jóval kidolgozatlanabb, s helyenként elnagyolt is. Talán a pályázati időzavar következményeként.

Mindezek az egyenetlenségek azonban a kézirat sajtó alá rendezése közben egykönnyen kiiktathatók. Hisz kétségtelen „epikus vénájú” szerzőről van szó, aki időközben kiérdemelte a sikeresen rajtoló fiatal alkotóknak létrehozott Sinkó Ervin-díjat is, és aki éppen ezért a regény-pályázati második díj mellett immár az újabb kitüntetésért is biztató kézzszorítást érdemel.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

TÚL A NAITÁSON

Fenyvesi Ottó: *Kollapszus*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988

Nem, keseregni nem szabad, nem is lehet. Mi már az emberi nem fejlődésének oly magas fokára jutottunk, hogy minden érzelmünk, fájdalomunk, nosztalgiánk gyalázatos gyengeségnek bizonyul. Csak tátogunk, mint a partra vetett halak, csak csaholunk, mint tévelygő, kóbor kutyák, amint fülledt nyári éjszakákon a tovatűnő autók után erednek. Mert minket az inercia igazgat, mi még mindig hinni szeretnénk kora ifjúságunk igéiben, melyeket ezerszer megcáfolt az élet. Mi titkon még mindig a megváltást áhítjuk, s csak ritka pillanatokban eszmélünk rá, hogy az utópistáknak, a legragyogóbb szellemeknek is mennyire nincs igazuk, hisz eszméik megvalósításának gyakorlata ismételten az égből alátaszított angyal fölényét domborítja ki. A lét törvényei erősebbek az évezredes vágyaknál, de erősebbek a tudományos igazságoknál is, s csak aki nem látja be ezt, az tud gondtalanul tekintélyért, jó fotelért, káprázató hatalomért nap nap után megküzdni.

A modern költő, ki mélyen átéli önnön pillanatnyiságát, ezek között az adottságok között is az alkotómunka értelmét kutatja. A reneszánsz derű, igaz, már nyomokban sem él tudatában, a felvilágosultak eszkultuszát idegennek érzi, a ráció hatalmában nem hisz, az avantgárd elfogultság gesztusaitól egyre távolabb kerül, s mindemellet pontosan tudja, hogy korunkban, midőn az emberi elme hatalmas anyagi erőket szabadít fel, s ugyancsak hatalmas ellentmondásokat is teremt, önáltatás nélkül még képzeletben sem hathat vissza az élet folyamataira. Teljes lefegyverzettségében, kívülrekedtségében azonban mégis kitart a szavaknál, s vagy a szigorú fegyelmű formateremtésben, vagy a jelenségek szélesen áradó felsorolásában, megnevezésében leli meg a versírás értelmét.

Fenyvesi Ottó az utóbb említett költői intenciókat követi. Már a tíz évvel ezelőtt megjelent *Ezüstpatkányok áttetsző selyemzónákon* a hosszú szabadvers iránti vonzódásáról tanúskodott, akár most a *Kollapszus* is, a két kötet anyaga azonban messzemenően elüt egymástól. Az *Ezüstpatkányok*... korszakában, ha érzékelt is élet és irodalom ellentmondásos-

ságát, a közöttük húzódó szakadékot nem találta tragikusnak. „Nem szeretem az irodalommal foszlott / energiákat megalkuvó meneküléseket” — hirdette magabiztosan, mintegy annak a jeleként, hogy a maga energiái számára valós cselekvési lehetőséget lát. Paradox módon ez a nyíltság, ez a tenniakarás mégis irodalommal oldódott a könyv több versében. „Lágy szélrohamok”, „libbenő mezőség”, a „nyár kései csendülései”, „kábuló messzeség”, „tovaringó tengerek”, „tavaszi erdők zsongása”, „halk libbenés” — sorakoznak a kötetben a képek, nemcsak azt árulva el, hogy az induló költő egyelőre korábbi lírikusok iskolájába jár, hanem azt is, hogy az energiák irodalommal foszlásától való idegenkedése ellenére még a poézison belül van, hogy hiányérzeteitől, félelmeitől valójában jól megéptett, szép versek révén kíván szabadulni.

Mennyire más a *Kollapszus* világa. Nyoma sincs itt már a szépség közvetlen keresésének. Minden csupa cserép, rom, hétköznapi tárgyak, esz-közök, jelenségek halmaza, melyek nem valamely gondolat vagy eszme vezérfonala mentén állnak össze műegésszé, hanem a kollázstechnika törvényszerűségei szerint. Ez a technika egyfelől egymástól igen távol álló dolgokat kapcsol össze, a szimultanista és a szürrealista verselés emlékéit idézve, másfelől pedig a „minden egész eltörött” rég ismert alapképletét mutatja föl, hiszen a meghökkentő montázsolásra és asszociációs műle-siklásokra nem egy megváltónak vélt hit jegyében vállalkozik a költő, hanem mert az egérfogó ellenében egyebet felmutatni nem képes immár.

A versmondatok, közlésegyeségek látszólag esetlegesen, szervertlenül kötődnek egymáshoz, az azonban közelebről is pillantást vetünk rájuk, csakhamar érzékelhetővé válnak mindazok az eszmei góccok, melyeknek vonzaskörében a szövegek szóanyaga kavargog. „Napról napra mélyebbre szállnak Közép-Kelet-Európa liftjei” — olvashatjuk például a lengyel témájú, még a nyolcvanas évek elején keletkezett *Ostromállapot kereszt-fonállal*-ban, s ezek a liftek aztán bevilágítják az egész versteret. S ha a költő azt nyilatkoztatja ki, mint a *Halló, Pannóniában*, hogy minden kész egy újabb eljövendő bájos virradatra”, akkor tulajdonképpen ellentétes előjelű erővonalakat futtat egymásba, hiszen a megállapítás a virradat áhítását és lehetetlenségét egyaránt közvetíti a maga ironikus módján.

Az ironia egyébként is jelentős szerepet játszik Fenyvesi Ottó újabb verseiben. Nemegegyeszer a konvencionális eszmélkedés rendszerében számottevő értékeket állít merőben bagatell jelenségek mellé, s e sajátos aránybontás következtében, egyfajta keserű derűt élesztgetve, tiszta formájában mutatkozik meg az abszurditás. Ennél is fontosabb talán, hogy esetenként közismert nyelvi kliséket, jelmondatokat szerel szét, alakít át, vagy épp eredeti alakjukban applikálja őket olyan kontextusba, ahol feltűnésük váratlanul erősen kibővíti képzetársításunk körét. „Hazátlan zöldben legelő nyájak egyesüljete” — írja egy helyt, másutt pedig „nagy reménységünkről”, a *Betli* 2. című versről elmondja, hogy „munkás-paraszt származék”, kinek „eszmei-politikai magatartása kielégítő”. Micso-

da megmozgatottság. A klisékhez tapadt, rájuk rétegeződött értelmi vonatkozások, emlékek, a lírai én és a megszemélyesített vers közötti interferencia teljes értékű.

Fenyvesi Ottó verse tehát, saját szavaival, csakugyan „kihullatta tejfogait”. Hogy a továbbiakban mi lesz a sorsa, az nem csupán a költőtől függ, hanem az eljövendő évektől is, melyekben élünk adatott.

UTASI Csaba

A BOMLÁS ÉS VIRÁGZÁS NAGY KORSZAKA

Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Gondolat, Budapest, 1988

Hanák Péter könyve kultúrtörténeti tanulmányokat foglal magában, amelyek az Osztrák—Magyar Monarchia első világháború előtti negyedszázadának művelődéstörténeti eseményeivel és folyamataival foglalkoznak. Szemléletmódjának sajátosságait a következőképpen összegezi a szerző: „A belső koherenciát — írja a kötetben egybefűzött s tematikailag igen szerteágazó tanulmányokra vonatkozóan — elsősorban a kultúrtörténet szélesebb és általánosabb *művelődési* értelmezése adja meg, közelebről: a civilizációs folyamatnak az egész életmódot és gondolkodásmódot, a hagyományos szokáskultúrát átalakító s a magas kultúrával kölcsönhatásban fejlődő folyamatként való értelmezése.” A kötetben szereplő tanulmányok egymást kölcsönösen továbbértelmező és kiegészítő, mély belső összefüggését javarészt valóban nem a tematikai rokonság adja meg, sőt első pillantásra úgy tűnik, némelyük között vajmi kevés összekapcsolni való akad. A látszat azonban csal, a kötet legfontosabb vonása ugyanis épp szemléletmódjából következik, abból, ahogyan Hanák Péter a művelődéstörténet diszciplínáját értelmezi és könyvében alkalmazza. Szemléletbeli újszerűségének érzékeltetésére érdemes a szerző saját szavaival megfogalmazott meghatározását idézni: „Saját értelmezésem első és legfontosabb pontja annak tisztázása, hogy a diszciplína határait és tartalmát tekintve nem tesztek különbséget »magas« kultúra és városi »tömegkultúra«, illetve a nálunk hagyományosan paraszti jellegűnek tekintett »népi« kultúra között. A művelődéstörténet számára, úgy vélem, nem a kulturális alkotás művészi esztétikai értéke, hanem egy közösség élet- és gondolkodásmódját jellemző reprezentatív érték és valóságrelevancia a mérték. Másodsor, a diszciplína tárgyköréből nem zárnam ki a politikát sem, legalábbis a politikai gondolkodás, a politikai eszmék történetét. Nincs ak abból a racionális-empirikus megfontolásból, hogy a politikai fejlemények, döntések, a hatalom kultúrpolitikája mindig is erősen befolyásolta a kultúra fejlődését, szabad megnyilvánulását (fordítva sajnos jóval kevésbé érvényesül a »kölcsönhatás«), hanem azért is, mert a társadalom szerveződésének, fenntartásának különböző rész-

területei végső soron az egységes emberi alkotó- (és romboló-) tevékenység szorosan összefüggő, egymást át- és átható, s legfeljebb gondolkodás-ökonomiai szempontból szétválasztható megnyilvánulásai.”

A kötet minden egyes tanulmánya a bomlás és virágzás — jobbára egymást kiegészítő — jelenségeit és folyamatait vizsgálja. A polgárosodás és urbanizáció című kötetnyitó tanulmány az iparosodás és polgárosodás folyamatának a lakásépítésben megmutatkozó törekvéseit elemezve a polgári lakás otthontalanná válásáig vezet el, s a szecessziós építkezés kialakulásának indítékaira is fényt vet. Az élet- és gondolkodásmód változásait mutatja meg a halálhoz való viszonyulás megváltozásával foglalkozó tanulmány is. E két egymást kiegészítő elemzés egyúttal jelentős adalékokat tartalmaz a szecessziós ízlés, életérzés és világlátás jobb megismeréséhez, s így tulajdonképpen társadalmi milliőrajzokként is olvashatjuk őket, amelyek áttekinthetőbbé és érzékletesebbé teszik a „magas” kultúra megteremtődésének körülményeit és feltételeit. A Monarchia utolsó negyedszázadára oly jellemző bomlás és virágzás kettőssége a „magas” kultúrában a századforduló éveiben éri el a maga végső kiteljesedését: közérzeti mélypontját, s ugyanakkor a művészi önkifejezés legmagasabb csúcseit. „Sokan felteszik a kérdést — olvashatjuk a kötet címadó tanulmányában —, hogy egy elagott birodalom szikkadt földjén hogyan virágozhatott fel ilyen virágoskert. Impresszionizmus, szecesszió, pszichoanalízis, új zenei iskola — mindezek *fleurs du mal*, monarchiai értelemben a *bomlás* virágai lettek volna? Valóban »a vég könnyű mámore« ihlette ezt a kultúrát, avagy az egész felépítménynek már nem létezett az alapja, csupán káprázatként csillogott?” Bécs és Budapest egymástól sok vonatkozásban eltérő társadalmi és politikai körülményeinek és hatóerőinek összevető elemzésével a bécsi „kivonulás” és a budapesti „bevonulás” indítékainak bonyolult összefüggéseire és gyökereire derít fényt a szerző. A műhelyjellegű budapesti „magas” kultúra vonásait árnyalja tovább A Szent Lélek lovagjától az Új versekig című, Ady szecessziós jegyeit elemző tanulmány. A kötet valamennyi tanulmányában nyomon követhető a hagyományokhoz való viszonyulás megváltozásának folyamata. A századforduló fiatal, értelmiségi nemzedéke az „életmód totális reformját” tűzi ki célul, lázad az érvényben lévő hagyományok és szokások ellen. Felismeri látszat és valóság kettősségét egyéni és közösségi vonatkozásban egyaránt. (A kötet egésze a látszat és valóság kettősségének sajátos közép-kelet-európai (ki)alakulástörténeteként is olvasható.) Az egyén, tulajdon elszemélytelenedése ellen küzdve, a saját személyére szabott halálára való jogáért száll síkra. Az osztrák és a magyar kultúra egymástól eltérő halálpercepciójának összevető vizsgálata egyúttal újabb adalékokat is feltár a két kultúra szecessziós jegyeinek (halálesztétika, halálerotika) alaposabb megismeréséhez. Látszat és valóság kettőssége a megrendült közösségtudat vonatkozásában is érvényre jut, lelepleződik a közösségi eszmék álközösségi volta, illetőleg viszonylagossága, amint arról az 1898. évi párhuzamakcióval fog-

lalkozó tanulmányban kapunk érzékletes képet. „Dinasztiahűség és monarchiai egység — írja Hanák — (...) nemcsak látszólagos, hanem viszonylagos jelenségek voltak Ferenc József birodalmában. Ilyen hűség, ragaszkodás és egyfajta érdekközösség valóban létezett, de csak a dualista államrendszer viszonyítási rendszerében, és nagyon is konkrét történelmi szituációhoz kötötte. (...) Az 1898. évi párhuzamakció nem mondható sikeresnek. Inkább a monarchiai közösségtudat hiányát, mint összetartó erejét bizonyította. A felszín alatti áramlások gyakori feltörése, a sűrűsödő politikai és tudati zavarok Kákánia lakóiban a látszólagosság és viszonylagosság élményét állandósult tudattényezővé szilárdították. Így fejlődött ki bennük idők rendjén egy fölöttébb modern életérzés: az egyénnek a saját személye, saját sorsa és az őt körülvevő rend iránti mélységes bizalmatlansága, amely a mélységes magabiztosság formáját öltötte.”

E kötet tanulmányai a dualista monarchia két fővárosának, Budapest és Bécs élet- és gondolkodásmódjának összehasonlító vizsgálatából merítik tárgyukat. Kétségtelen azonban, hogy ilyen egybevető vizsgálat az egykori monarchia államalakulatának valamennyi területére kiterjeszhető volna. Hetven év választ el bennünket a Habsburg-monarchia felbomlásától. Elegendő idő ahhoz, hogy kulturális örökségünket kutatva és leltározva felismerjük mai élet- és gondolkodásmódunkban sajátos monarchiabeli, közép-kelet-európai hagyományainkat, gyökereinket. Hanák Péter könyve irányadó lehet ebben. Autentikussága, gazdagsága, árnyalt tematikai rétegeztsége révén méltó példa, követendő minta.

JUHASZ Erzsébet

MAGÁNMIZÉRIA ÉS KÖZKALAMAJKA

Hankiss Ágnes: *Széphistória*. Artunion/Széchenyi Könyvkiadó, Budapest, 1988

Hankiss Ágnest azok a helyzetek vonzzák, izgadják, amelyeket talán a mese nyelvének ismert formulájával fejezhetünk ki a legpontosabban: jönni is, maradni is. Vagyis: közte lenni valaminek, őrlődni két lehetőség között. Hankiss Ágnes az ilyen helyzeteket kedveli, sőt keresi, mint tanulmányai bizonyítják, köztük az Erdély függetlenségéért ügyeskedő Bethlen Gáborról szóló, vagy a felvilágosult abszolutizmust vállaló és ugyanakkor ellene is forduló Martinovicsról írt munkája, vagy mint regényéből, a *Széphistóriából* látjuk, melyben mind a szerelem, mind a politika világát az általa kedvelt „váltódramaturgia” elvei szerint építi fel. Szociálpszichológus, mondják, ismétlik majd nyilván regényéről írva, teljesen feleslegesen, mert a *Széphistória* kapcsán minket csakis a regényíró érdekelhet, Hankiss Ágnes eredeti foglalkozásától függetlenül, kizáró-

lag íróként kerülhet megmérést. S nem találhatik könnyűnek. A *Széphistoria* több olyan erénnyel bír, ami a legjobb regények jellemzője. A tudatos és pontos szerkesztés meg az egyéni hangvételű stílus mellett azért is fontos regény Hankiss Ágnesé, mert úgy folytatja a magyar regénytradíció egyik vonulatát (Jósika, Jókai, Mikszáth, Móricz — valamilyen okkal közülük, bárkivel rokonítható), hogy közben újjáteremti, pontosabban megújítja a történelmi tárgyú magyar regények jól ismert változatát. Persze, ezt így kijelenteni, nem a legszerencsésebb kritikus fordulat, bármennyire is igaz, ha nem bizonyítjuk, csupán közhely marad.

A *Széphistoriát* olvashatjuk történelmi regényként, és olvashatjuk vérbeli történetként is. Tőlünk függ. Azaz mégsem: a történelemben a szerelemet is látni kell, a szerelemben pedig a történelmet is észre kell venni. A kettőben együtt viszont mai, eleven helyzetekre, viszonyokra, vágyakra, akadályokra, kudarcokra, emberekre kell ismerni. S vitathatatlanul ismerhetünk is. Ha a címet játékosan kettébontjuk, s a szépet a szerelem vonatkozásában értjük, használjuk, a *historiát* pedig eredeti jelentése szerint történelemnek és történetnek is értelmezzük, akkor szintén szépen megmutatkozik a mű két síkja, s ezek elválaszthatatlan összetartozása. Mély, tartalmi kapcsolat létezik a két sík között, s ez nem csupán a történelem érdeme, hanem az általában a színesítő elem szerepét betölteni szokott regényes vonulaté, a szerelemé is. És semmiképpen sem azért, mert mennyiségileg, százalékban több, terjedelmesebb, mint a történelmi rész. A „hit szabadsága és a szerelem szabadsága perdül csatasorba”, olvashatjuk a regény vége felé, amikor már politika és szerelem szálai egyaránt jócskán összekuszálódtak, már teljes a „közkalamajka” és a „magánmizéria”. Az persze igaz, hogy a történelmi tanulság, mert általánosabb, látszik súlyosabbnak, mint a magánéleti. Az előbbir Thurzó György szerepjátásai alapján vonhatjuk le. Thurzót még a regény első harmadában, nem sokkal azután, hogy a történelmi szál kifejezettebben beleszövődik a műbe, „a legnagyobb köpönyegforgató”-nak nevezik, hogy azután ennek megfelelően később ez beigazolódjon róla. Így viselkedik az országos ügynek tekinthető hűtlenségi perben, meg is lesz érte a jutalma, nádorrá választják, lám, a közéletben régen is többre becsülték az ügyes megalkuvót, mint a bátor szokimondót, ez csupán rövid sikerre számíthat, az viszont túlél minden veszedelmet. De így, jellemének megfelelően viselkedik Thurzó, a „család Barátja” abban a szerelmiháromszög-historiában is, amely a szépséges Forgách Zsuzsanna s a két férfi, a férjnek mindig is, az első éjszakától kezdve tehetetlen Révay Ferenc és az álmok férfiája, Bakics Péter között alakul, s a két kötődés, az egyedi eseten túl, szép példázata a boldogtalan és boldog kapcsolatnak, a nő—férfi viszonyoknak. Forgách Zsuzsanna és Bakics Péter hirtelen fellángoló szerelme tekinthető a regény igazi fő cselekményének, amely a kalandosságával, elébe tornyosuló akadályaival feltehetőleg a legtöbb olvasó figyelmének homlokterébe kerül, noha semmivel sem

kevésbé emberi a szerelemben vergődő Révay Ferenc és a perzselő szerelmet igénylő Forgách Zsuzsanna férj—feleség története, amely két össze nem illő ember kibékíthetetlen konfliktusát példázza. A regény nagy érdeme, hogy nem áll az egyik kapcsolat mellé sem a másik ellenében. Mindkettőben felmutatja a legemberibb vonásokat. Zsuzsanna mérhetetlen szerelemvágyát, amiért mindent képes feláldozni, boldogságáért minden áldozatot vállalt, talán mert a másik partról érkezik, egy kapcsolatból, amely nem sikerült. De Révay Ferenc sem monstrum, még ha cselekedetei olykor ilyennek is láttatják, de ezeket meg kell érteni, lélektanilag motíváltak, Révay is szenved, s ez a szenvedés éppen olyan mélyen emberi, mint Zsuzsanna vágyakozása. Ezért, ha mindezt tudjuk, válik a családi kapcsolat szempontjából álnoknak, sőt kegyetlennek Thurzó köpönyegforgatása, emberségesnek tűnő taktikája, hogy külön-külön, Forgách Zsuzsannát is és Révay Ferencet is nyugtatni, békíteni igyekszik, holott ha valaki előtt nyilvánvaló, akkor előtte világosnak kell lenni, hogy ezt a két embert nem egymásnak teremtették. A lélek rejtett kutyaszorítójában végbemenő „vita privata” éppen Thurzó személye által lesz ugyanakkor a nyilvánosság előtt, színpadán is zajló „vita publica”. Így válik tulajdonképpen a zömében szerelmi történet ellenére főszereplővé a közéleti ember, Thurzó György, aki minden szálát a kezében tart.

Hankiss Ágnes tehát, vonhatnánk le a regény kínálta egyik tapasztalatot, izgalmas, változatos szerelmi mesét bonyolít, de ezt ügyesen tudja szervíteni a kor, a 17. század, sőt tágabban értelmezve minden kor politikai, közéleti viszonyaival. Észrevétlenül, a mélyben húzódik meg, de a regényben erőteljesen munkál, érzeteti hatását az a konfliktus, amely kétféle emberi magatartásforma között feszül, a közé, amelyet Forgách Zsuzsanna lelkes, feltétlen, önmagát nem kímélő odaadása, szerelmi azonosulásvágya példáz, s a közé, amelyet Thurzó György különféle szerepjátásainak modellként is felfogható viselkedése képvisel.

A regény két síkja, amint említettem, példásan szervesül megbonthatatlan egésszé. A két rész, amelyeket a regény írója grafikailag elkülönít ugyan — a szerelmi háromszög részletei számozott fejezetekben követik egymást, a történelmi eseményeket bemutató részek pedig keretet kapnak, jelezve így talán lezártságukat, megtörténtségüket s talán hitelességüket is —, s akár külön olvashatók a számozott és külön a keretes fejezetek, de a köztörténeti és a magántörténeti szféra mégis elválaszthatatlan. Talán azért is adatik meg a különolvasás lehetősége, hogy lássék, önmagában az egyik is, a másik is féloldalas.

Külön erénye Hankiss Ágnes regényének a nyelv és stílus egyszerűségében is költői jellege, ami nem zárja ki a szerző kívülállásának lehetőségét. Nem erőlteti a költői képeket, de stílusa hajlékony, kifejező: „Mind a ketten szőkék; de ami az egyiknél — olvashatjuk a regény talán legszébb perdőllő költői részletében —, Zsuzsannánál aranyeső, lépesméz, buja őserdők öröksége, a másiknál, Máriánál szalmakóró, kisznevedett Krisztus-haj. A szemük színe is hasonló; de ami az egyiknél zöld mező,

ha rásüt a nap, a másíknál az utolsó öblítövíz árnyalata, ha Klára a zöld ruháját mossa, amelyet akkor festett át kékről zöldre, amikor Komjátiba költözött.” S bármennyire is különös és hihetetlen, ez a míves stílus nem zárja ki az író stílróniára mutató hajlamát, amely véleménynyilvánításának az eszköze. Hankiss Ágnes saját nézőpontjának félreérthetetlen kijelölésére, az újabb prózairodalomban használatos zárójeles megoldásokat igencsak kedveli, azzal a különbséggel, hogy zárójeles megjegyzései nemcsak ironikus ellenpontok, felkiáltójelek a regényben, hanem a tömörítés eszközei, amit esetleg oldalakon illene kifejteni, azt egy zárójel megkérdőjelezi és egyben sűríti is. Zárójeleivel értelmez, véleményez, előrevetít, visszautal — így érvényesíti a kalandosra bonyolított szerelmi és az intrikák szálán szőtt történelmi mesék élénk tárása során a regény írásának évtizedére, idejére utaló szemléletet, lesz ő s teszi olvasóját egyszerre aggódó, élvező meserajongóvá és a meséken felemelkedni tudó, mai emberré. A meséken talán felül tudunk emelkedni, de képtelenek vagyunk erre mind a magánemberi, mind az általános tanulság, tapasztalat vonatkozásában, amelyeket Hankiss Ágnes első regénye remek stílusban valóban egyszerre szívhez szólóan és elgondolkodtatóan kínál.

GEROLD László

A JÖVENDŐ KÜZÉPKORÁBAN

Rózsa Endre: *Az anyag emlékezete*. Magvető, Budapest, 1987

Etika, determináltságérzés, a sztereotípiák unalomig történő ismétlődése, hiány-hidegség-idegenség, s nem utolsósorban a kor, a múlt, a történelem. Ezek a témakörök gyűrűznek, rajzolnak örvénykarikákat Rózsa Endre *Az anyag emlékezete* című legújabb, negyedik verseskötetében. Nem egyenrangú témakörök ezek: középpontban a múltat, a megkérdőjelezett jelent és a jövőt magába sűríítő, minden idők szívdobbanásait újravisszhangzó kor áll, amely hol évszakokra, hol napszakokra bontva pereg, miközben a megfigyelő, mérlegelő, ítéletmondó emlékezet korbácsolja, fejt fel szövezeit. A lírai én e történelmi korszakokat, korokat felvonultató emlékezete, s az elmúlt, jelen és jövőndő időben való (vagy vélt) jelenléte már-már olyannyira drámaivá válik, hogy személyes létét véli felaprózottnak, megsokszorozódottnak benne. Ennek a vergődésnek, gyötrődésnek a hangjait üti le Rózsa Endre kötetnyitó versében: „Fennáll-e jogfolytonosság / magad s magad között, / vagy csak egymás sarkát tapossák / sovány-énjeid, és nincs hozzájuk közöd?” — majd távolabb: „míg az agyonúnt film pereg... / Életed folyton-növe sokszorozza / egy elszabadult, szörny emlékezet” (*Az anyag emlékezete*).

Az emlékezés tehát nem az idilli, gondtalan idők felidézése, hiszen Rózsa Endre már első kötetében leszámolt gyermekkorával („nincse mese föl kell gyűjtanom gyermekkorom”). Könyörtelen terepszemle ez, amely változó és állandó mozzanatok és minőségeket leltároz fel: évszakok, napszakok váltják egymást, s e múlás dinamikája mögött, mint állókép, a történelem áll kimérvítve, örök emberi vonatkozásai-val. Az ily módon feltáruló világ, a költő (művész) és az alkotás által bezárt háromszög végzetességét jelzi az *Örökös jóvátétel* című vers utolsó versszaka: „Vési a szobrász a márványt, / kivájja őt is a kő: / simább a kőtest — s az élőn — mélyebb a homlokredő.”

A múlt azonban Rózsa Endre idő- és korfelfogásában „zsugorodik”, a jövő megélhetősége egyelőre lehetetlen, a jelen pedig korlátozott cselekvésteret kínál. Ez utóbbi nem új gondolata e költészetnek, hiszen a költő *A sülyvedt csatatér* című első kötetében szereplő verse e korosztály általános élményét fejezte ki („Sosem halunk meg ezen a csatatéren / Mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk”), s mint ahogyan e költőkorosztály tevékenységét összefoglaló tanulmányból (Fiatalság magyar költők 1969—1978, Kortársaink, 1980) tudjuk, jelképpé is vált. A forradalmi lendület helyett e nemzedék a hétköznapiság, a látszólag eseménytelenség élményeit éli meg, s ezért is fordul ironiával a sztereotípiák felé — önmaga felé pedig önironiával: „há-tunkból hasított pergameneken lapozgatunk / a jövő közepekorában!” (*A jövő közepekorában*) A cselekvés lehetetlensége a hontalanság élményével bővül, s e kettő tragikus determináltságélményt hoz létre (helyenként József Attilá-s és Nagy László-s felhangokkal): „Be-ázó életemre nincs / mentség, se szó. / Meleg emléért kapok, mint / a csecsszopó, / kit úgy vetélt el a kora, hogy / fényre vetett, / s magáért magával fizet” (*Háborús karácsonyaim*). Vagy a kortársainak címzett versben, ahol e hontalanságot az igeformák is kifejezik: „De rikolt-sam: a múlt érvénytelen? / Álljak le, míg a jövő nincs jelen? // Volhat-tam volna, volhatnék, lehetnék — / vagyok csupán. És: mi minden lehet még!” (*Kortársaimhoz*)

Mindezt pedig szintetikususan s képszerűen Rózsa Endre „lélek-idejének óraműve”, a homokóra szemlélteti igen meggyőzően, plasztikusan: „Mint cseppkő képzelt oszlopa / az alsó és a felső kúp között — / fájdalmaimban régen összenőtt / a Már nem és a Még soha. // E képzelt oszlop oly való; / magát a hiányt méri: perreg-e? / Homokóra — nincs is közepe —, / és vissza nem fordítható” (*Lélek-idő óraműve*).

A homokóra Rózsa Endre költészetének gyakori motívuma. Hol a bulldog pofájából hull ki csontként, s „vakító / mézskőlépcsőn / szét-csattanásig / gurul”, hol a topolyafák emlékeztetik alakjára a költőt, hol pedig az idilli együttlét odaképzelt tárgya („Még homokórát ten-nék / napozó köldöködre, / s elnézném, / hogy pörög le”).

Rózsa Endre költészetfelfogását az irodalomkritikai felmérések szerint a hagyományos közeleti költőszerep mai lehetőségeinek kutatása,

megszüntetve megőrzése jellemzi, s versírásmódjára vonatkozóan is nagyjából a hagyományok vállalása állapítható meg. Tudatosan kötődik a magyar formai hagyományokhoz, bár formái, pl. a Nyugat-nemzedék verseihez képest oldottabbak, szabadabbak, dikciója a mondanandó, s nem az időmérték vagy a hangsúlyok szerint alakul. Már első kötetében is egy magabiztos verseléssel és hanggal jelentkezett, s ugyanakkor megfigyelőkészsége is már ekkor meggyőző volt. S ha az előbbieken a homokóra-motívum által előhívott meglátásairól, képeiről szóltunk, szükségesnek tartjuk felidézni, milyen érett képeket tudott felvillantatni a huszonkilenc éves költő első kötetében, ahol többek között „gyümölcsképei” dominálnak: „Átlátszó, alma-dél lebeg, / s ez irdatlan üveggyümölcsnek / héja alatt zúgva pörögnek / lepkék, madarak, emberek” (*Országutakon*). S ugyanitt megtalálhatjuk homokóra-motívumának ősképét is, igaz, nem megnevezve, de az analógia enélkül is kétségtelen: „halld csak / a dolgok mélyein már úgy csöppen csöppre az idő / s építi szobrát önhianyból, mint cseppkőbarlangban a kő” (*Napraforgó*).

Az eddigiek alapján is levonható a következtetés: Rózsa Endre költészetének egyik nagy erénye a jó megfigyelés, mely kinagyított képekben tükröződik. A megfigyelés egyaránt külső és belső, egyaránt vonatkozik az anyagszerű valóság és a gondolat térségeire. Logikai ellentéteket állít fel a költő, szüntelenül összefüggéseket keres, felmér, s eredményül kapott válaszait gyakran hatja át indulat. Rózsa Endre élményei szubjektív élmények, de egyben nemzedékiek is: egész nemzedékének indulatait szóaltatja meg, s ilyenkor verseinek ritmusa sodró, stílusa naturalisztikusba hajló, „erős szavak” pattognak soraiban. „Elég a szédelgő szavakból! / Az életet, a nyersét!” — mondja egyik versében, majd a programként kikiáltott megállapítást gyorsan képi megfogalmazás követi: „Telt almában egy asszony fogsora, / míg jót harapva herseg” (*Vojtina legújabb levele*).

E költészet alaptónusát az indulat ellenére azonban mégis az elégikus hang határozza meg: alapos megfigyelés, a dolgok bölcs nyugtázása, értékelése. S ha képiségről beszéltünk, meg kell még említeni azokat a nem poétikus mozzanatok is, amelyek e költészetben helyet kapnak: a prózához közelítő megfogalmazást, amikor a költő a verset epikus „tartalmakkal” ruházza fel. Ez nem vezet mindig jó versmegoldáshoz; olykor túlepizált és túlírott lesz a vers (*Ha volna még; az a vonat!*) vagy a verszárlat hat erőltetettnek (*A repülésről*). Ezek Rózsa Endre költészetének hullámvölgyei; hullámvölgyeit pedig a hidegség-és idegenézés, a „semmi ágán”-hangulat hiteles megfogalmazásai jelzik, vagy pl. kötetének utolsó költeménye (*A tenger költészete*), amely egészen metaforikus-allegorikus, s egyben arspoetica-értékű is.

Mind ezek után felvetődik a kérdés: hol talált otthonra e költészet? Vannak-e, lehetnek-e eszményei? A hontalanság, a hidegség, az idegenség elutasító gesztusokat szül Rózsa Endre költészetében. A kiállítás

a felismerés, a szembenézés — az etikus magatartás vállalása jelenti azt a biztos pontot, ahol a lírai én tépelődései közepette is, tragikus cselekvésképtelensége és magányérzete ellenére is gyökeret tudott verni. A cselekvés tehát jobb híján belső, gondolati terekre tevődik át Rózsa Endre költészetében, s ez hozza létre elégikus hangú verseiben a meditatív szemlélődést.

HARKAI VASS *Eva*

PETŐFI VERSEIRŐL — AHOGY MÉG NEM ÍRTAK

Elekfi László: *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése* (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986

Vannak olyan mondatok, amelyekben az olvasó számára felismerhető a határ az új információt hordozó és a hozzá képest már ismert, tudottat közvetítő nyelvi elemek között. Aktuális mondattagolásról ott beszélhetünk, ahol ez a határ világosan kimutatható. A kérdés bonyolult, sokan és sokféleképpen foglalkoztak már vele, mégsem tekinthető megnyugtatóan megoldottnak.

Elekfi László korábbi kutatásaira épít, tovább finomítja az elméletet, s bemutatja stilisztikai, poetikai alkalmazásának lehetőségeit. Petőfi verseinek kb. kétharmadát vizsgálja, elemzi a versbeli mondatok aktuális tagolását, s ez több a szokásos nyelvtani elemzésnél. Feltárja az összefüggéseket a vers mondatainak megalkotása és az egész vers szerkezete között, de — ahogy írja —, majd az irodalom és stílus kutatói döntenek el, hogy az észrevételek helytállóak-e.

Talán felmerülhet, hogy a költői mű szövege vizsgálható-e oly módon, mint a közlésre szánt prózai szöveg. Természetesen vizsgálható, mert a költemény is ugyanolyan nyelvi elemekből épül fel, ezért sok minden megfigyelhető benne, ami a közönséges közlésre is érvényes.

Többféle tudományterület érintésével kaphatunk választ a részletkérdésekre. A mondattan, verstan, stilisztika mellett az irodalomelmélet, általános esztétika, nyelvelmélet, fonetika, nyelvléktan, fordításelmélet, statisztika bizonyos kérdéseit is érinteni kell, ha egy költői szöveg aktuális mondattagolásával foglalkozunk. Elekfi László egy központi kérdés köré csoportosítja a problematikát, ez a kérdés pedig, hogy mi a szerepe az aktuális mondattagolásnak a költői mű szövegében. Fő szempontja a szórend mondattani és stilisztikai elemzése az aktuális mondattagolás alapján.

A könyv 15 nagy fejezetből áll. Az aktuális mondattagolás megjelenési formáit tárgyalja a legrészletesebben a szerző, s ez lesz az irányadó. Az alapfogalmak tisztázásából indul ki, s jut el a költő életpályájának jellemzéséig és költő egyéni stílusának kérdéséig. Transzformációs módszerrel, modellálás segítségével mutatja be „a mondat értelmi, érzelmi és akarati tartalmának nyelvi közlésben való átadását és egymáshoz való arányát”, majd áttér a mondat szintaktikai és közléslogikai szerkezete összefüggéseinek bemutatására. Ezt követően pedig a mondattani elemzésből a stilisztikai és poetikai elemzésbe vezeti át az olvasót.

Elekfi munkája nem verstani célú, bár sok verselemzést és irodalom-esztétikai vonatkozást is tartalmaz. A kutatás célja, hogy rávilágítson, „milyen tényezők irányítják a mondatok (és a mondatokból felépülő verses szövegek) megformálását, valamint hogy ezeken a megformálási mozzanatokon mint közlési csatornákon át föltehetőleg hogyan hatnak az egyes mondatok, a mondatok sorozatából álló versrészletek és az egész versek az olvasóra”.

A mondatnak a lényegét, az újat tartalmazó része a *propozítum* (a szakirodalomban rémának is nevezik), a másik tag, amelyre a propozítum vonatkozik, a *téma*. Ha a témát követi a propozítum, a mondatforma racionális, ha a propozítum áll elől, a mondat emocionális. Elekfi a racionális tagolású versmondatokat vizsgálja, figyelembe véve a szövegösszefüggést is, vagyis e mondatformák stílusértékét különféle helyzetekben. Megállapítja például, hogy a racionális mondat kifejező értéke attól függ, hogy milyen fajtájú a mondat, hol helyezkedik el a szövegben, továbbá befolyásolja a terjedelem, vagyis rövid vagy hosszú-e a mondat, és az, hogy a téma valamint a propozítum terjedelme hogyan viszonyul egymáshoz.

A Petőfi-versek mondatait vizsgálva jut a szerző arra a megállapításra, hogy a propozítum késleltetése meglepetést készített elő, a témánál rövidebb terjedelmű propozítum a meggyőzőni akarás szónokias formája. Ha a téma a rövidebb, akkor kifejezhet belső elgondolást, reflexiót. Ha a hosszabb téma után csattanószerűen következik a propozítum, a gondolat elfogadtatása a racionális forma szerepe. A racionális mondatforma a gondolat továbbszövéseinek eszköze lehet, vagy a mondatritmust, a művészi formaépítést szolgálja (főleg akkor, ha a mellette levő mondat emocionális tagolású).

A formai és a tartalmi elemzés közötti hiányzó láncszemet pótolhatja ez a terület, mellyel Elekfi foglalkozik.

Az elemzések azt mutatják, hogy a versmondattani viszonyok létrehozhatnak olyan tagolást, amelyet a nyelvi eszközök nem fejeznek ki. „A tagolásnak vagy tagolatlanságnak ez a kettős vibrálása a tudat legmélyén (tudatunk alatt?) hozzájárulhat az esztétikai élményhez” — írja Elekfi.

A versmondatoknál nagyobb egységek vizsgálata, versmondattani tipizálása is helyet kap a tanulmányban, ugyanis a racionális mondatoknak különböző formában történő ismétlése is megfigyelhető Petőfi verseiben.

Az aktuális mondattagolás és az igazságérték összefüggése is érdekes következtetések levonására ad alkalmat.

Kísérleti vizsgálatok eredményeivel is megismerkedhet az olvasó. A vizsgálat célja az volt, hogy megállapítsa, a mondattag funkciója mennyire határozza meg a hanglejtést s általában a mondatfonetikai sajátságokat, s a szövegösszefüggésből kiszakítva felismerhető-e a mondattag téma- vagy propozítumfunkciója.

Elekfi a verselemző módszert a fordításelmélet poetikai ágával is kiegészíti. A Föltámadott a tenger... német, francia, finn és orosz nyelvű fordításait összehasonlította egymással és az eredetivel, az aktuális mondattagolás szerinti súlyeloszlás megvalósulása azonban csak egyik szempontja, ugyanis azt is figyelembe veszi, mi az a tartalmi és formai eszközökkel kifejezett mondanivaló, amelyet minden fordításnak vissza kell adnia, mi az, ami eltérő lehet, és mi az, ami, ha más nyelvekre fordítanak, rejtve marad.

A költemények statisztikai adattáblázatai zárják a kötetet, amelyekből többek között kiderül a versek teljes mondatainak száma, a szövegszavak száma, a szótagszám, a racionális kijelentő és nem kijelentő mondatok száma, valamint százalékos aránya a költemény összes versmondataihoz viszonyítva.

Több tudományterület művelője találja meg Elekfi könyvében azokat a kérdéseket, amelyekkel érdemes tovább foglalkozni.

LÁNCZ Irén

A HÁRMAS HIÁNY SZORÍTÁSA

Farnbauer Gábor: *A hiány szorítása*. Madách Könyv- és Lapkiadó, Pozsony, 1987

„... végkép nincsenek már élményeim. / Egyetlen élményem csupán, / hogy vagyok” — így mondja el az elsőkötetes csehszlovákiai költő egyetlen versszakban személyes, a kötetben is meggyőző hitelű létélményét, egyben az egzisztencialista filozófia létről, ittlétről, semmiről szóló tételét.

Olyan vers- és léthelyzetből lehetséges ez a megnyilatkozás, melybe a szorongás taszítja az embert, a költői ént: a szorongás Heidegger szerint az a létérés, mely által a semmi nyilvánul meg. A semmi a létezés lényegéhez tartozik, oly módon, hogy a létezés a semmi felé tart, s ez egyben túlhatolás is a létezők teljességén: transzcendencia. A szorongás „a

létezők összességét engedi kezünkől kisiklani” — mondja Heidegger —, így a semminek a szorongás általi megélése — paradox módon — a létezés legteljesebb megélése.

A kötet kulcsszava a heideggeri *szorongás*, mert körülhatárolja a versek gondolatrendszerét, megteremti poétikai struktúráját, képanyagát, létrehozza költői eszközeit.

A meditációk középpontjában az objektív világ hatalmából kikeveredni igyekvő, s közben önazonosságát kereső szubjektum áll, hiszen a helyes, az igazi választás, a szabadság útja az, melyen az ember lemond a „banalítások világáról”, a „das Man”-ról (Heidegger), s önmagát, önnön személységét választja. Így jut el a szubjektum a transzcendenciához is, mely vagy az Istennel, vagy a semmivel azonos. Az első esetben a szubjektum túljuthat önmagán, s lehetősége nyílik arra is, hogy a szeretet révén a lét értelmére találjon. Második esetben, az egzisztencializmus sartréi ága szerint a szubjektum önmagában talál menedékre a semmi elől, létének egyedüli célja és értelme önmaga lehet, a banalítások világából pedig a művészet által kerülhet ki. A költő is ez utóbbi változatot vallja, a kötet cím — *A hiány szorítása* — így többirányú: a szubjektumon innen, az objektív világ hiányának és a szubjektumon túli, a vallásos értelemben vett transzcendencia hiányának a szorítására utal; ugyanakkor a költői én identitáskeresése, egyetlen foglatosság is egy paradoxonba fullad: „Az ember egyes szám első személyében sem önmaga, legalább annyira nem, amennyire akár többes szám huszadik személyében is csak önmaga lehet.” A költői ének önnön személyisége sem szolgálhat így menedékkül, s e hármas pólusú hiány korlátai között csupán a különböző szintű — történelmi, társadalmi, metafizikai kötöttségeket érzékeli. Bekérítetttségében rezignáltnan állapítja meg, hogy „Nehéz odébb menni az ég alatt”, s a „sürgető, céltalan és értelmetlen mindenség” tapasztalatában írja meg legszebb darabjait. Az *Egy másik élményről* című esszéjében az ittlétet egy gyermekkori élményhez hasonlítja: az apa arra kényszeríti fiát, hogy játsszon a holmijai közül eltulajdonított tárgyakkal, s a gyerekek, mert nem tud mit kezdeni velük, tehetetlenül pöckölgeti őket ide-oda; a kiúttalanság élményéből születik a kötet címadó vers is: „Én már megadom magam — mondja a költő — itt állok 23 évemmel / világvéden. / Valami vak történelem céltalan ráncaiba fontan.”

A költő megtalálta azt a látószöveget, amelyből lényeges felismerésekhez juthat el, verseinek egyik értékforrása a szövegek poétikai hálózatán is átütő személyes, hiteles élmény.

Paradoxonok, antinómiák, logikai bravúrok Farnbauer Gábor versei. A természettudománytól (Prágában tanult fizikát) jutott el, belső tapasztalat útján, a metafizikához, az egzisztencializmushoz, s innen, mint a világirodalom bizonyítja, adott az út a költészethez. Versei intellektuális versek, filozófiai költemények, ugyanakkor, mint pl. az *Emberi tavasz* című ciklus — az átéltség folytán — tiszta líra, akárcsak József Attila vagy Pilinszky János költészetében. Műfajai is líraiak, többnyire két-

három-, négy soros dalok, egységes, szilárd szerkezettel, gyakran epigrammatikus zárlattal. A stilisztikai / retorikai eszközök, eljárások közül az ellentétet kifejezők jutnak előtérbe (oxymoron, szinesztézia), a versek bölcséleti tartalmának megfelelően. Egyik leggyakoribb eljárása a grammatikai képtelenség, a nyelvtani oxymoron szövegbe építése. Az *Én nem én* című versben ellentétes irányultságú igéket és határozószókat illeszt egymás mellé: „Elindultam sehová / Eleddig nem mentem, most sehová megyek / Elhagyok mindent...”

Tartalmi, formai, műfaji síkon kiforrott költészetet mutat fel a kötet jó néhány darabja, vannak viszont versek, melyekben a tartalmi, poétikai elemek automatizálódása tűnik szembe. Az énközpontúság ezekben modoros (pl. a *Háromszor egy ugyanaz kétszer máshogy*), a költői eszközök öncélúak (*Üdvözlét, Plüss a habszivacson II, Szövegmaglya* stb.). De útkeresések is egyben ezek a szövegek, kísérletek a továbblépésre, mert a „váltakoztat a senkire”, ahogyan maga a költő aposztrofálja verseit — mint az említett darabok is mutatják —, mégiscsak véges számúak.

FEHÉR Katalin

S Z Í N H Á Z

Ó, AZOK A SZÉP NAPOK!

Semmiképpen sem hatástalan, helyenként, pillanatokra szuggesztív is, de teljes egészében, a lehetőségekhez mérten mégsem kellően mély, árnyalt, hiteles Ladik Katalin Beckett-előadása az Újvidéki Színház kamaratermében.

Miért?

Ravasz konstrukció a beckett-i dráma. Egyfelől a végsőkig, filozofikusan általános, elvonatkoztatott, olyan, mint egy bölcséleti tétel, ahogy Jan Kott írja éppen az *Ó, azok a szép napok!* egyik lengyel előadását kapcsán, a „nagy generalizálásnak, a teljes és abszolút emberi szituáció maximális általánosításának” a megfogalmazása, ugyanakkor viszont hasonlómód végsőkig földhöz kötött, reáliákat használó, vagyis konkrét, konkrétumokból épített dráma egy-egy Beckett-mű. (Talán éppen e két szélsőséges szimbiózisában kell keresni, látni a beckett-i dráma abszurd voltának magyarázatát, okát.) Gondoljunk csak a *Godot-ra váróra*, a legismertebb Beckett-drámára, melynek „hősei” holmi cso-

Samuel Beckett: *Ó, azok a szép napok!* — Az Újvidéki Színház bemutatója. Fordította: Kolozsvári Grandpierre Emil. Szereplők: Ladik Katalin (Winnie) és Szilágyi Nándor (Willie). Az előadás munkatársai: Radoslav Lazić rendező, Boris Kovač zeneszerző, Branika Petrović, jelmeztervező.

dás megváltás reményében várakoznak kitartóan, reménykednek, s közben elnyűtt, lyukas cipő, sárgarépa vagy éppen cipőpertli foglalkoztatja őket. Kott „infra-realizmus”-nak vagy „szubrealizmus”-nak is nevezi ezt a sajátos beckett-i kettősséget, amely a két szereplő ellenére is valójában monodrámaként kezelhető *Ó, azok a szép napok!*-ban ugyancsak nyilvánvaló.

„Kiegett, füves síkság, mely közepén kis buckában csúcsosodik ki... Pontosan a bucka középpontjában, derékig eltemetve, Winnie. Mintegy ötvenéves, jól konzervált, lehetőleg szőke, kövérkés, a karja és a vállá meztelen, a keble dús, a blúza kivágása nagyon mély, gyöngy nyakéket visel. Karja a buckán, feje a karján, alszik. Baloldalt mellette nagy, fekete bevásárlótáska, jobboldalt összecsucskható és összecsucskott napernyő, csupán csőr alakú fogantyúja látszik...” — így írja le, képzelettel az író annak a művének színhelyét, amely szereplője, Winnie, Beckett női Sziszüphosza, talán éppen az elmúlás előtti utolsó pillanatban kétségbeesett kísérletet tesz élete áttekintésére, azokat a szép napokat idézi, szeretné idézni, amelyek boldogságának lehetnek bizonyítékai, és amelyek talán pajzsul szolgálhatnának számára, hogy a felismert és fenyegető végtől legalább egy ideig megmeneküljön. A darab ritmusa, érverése meg-megismétlődő, önbiztató próbálkozások sorából formálódik. „Ismét egy gyönyörű nap.” „Rajta, Winnie!” „Rajta, kezd el a napot, Winnie!” — mondja, ismétli önmagát életre, reményre injekciózva az *Ó, azok a szép napok!* élni vágyó, a haláltól rettegő szereplője. S hogy valahonnét, valamiből erőt nyerjen, fogódzóként különféle tárgyakat vesz kézbe, személyes, hozzá tartozó, emléket idéző tárgyak ezek, egy kézitükör, egy fogkefe, egy rúzs, afféle semmiségek, de itt, ebben a reménytelen helyzetben kincsek.

Tudjuk, a szerzők színhelyutasításai nem kötelező érvényűek, nem kell feltétlenül követni az ilyenfajta írói elképzeléseket. A megadott vázolt színhelyek tetszőlegesen felcserélhetők, helyettesíthetők, persze egy feltétellel, ha ugyanazt a szerepet töltik be, mint az eredeti, az elsődleges elképzelés. Az *Ó, azok a szép napok!*-ban a homokbucka is és a beásottság is — metafora, konkrétum, aminek tágabb, elvonatkoztatott értelme, jelentése van, a tárgyak viszont jelképek. Az Újvidéki Színház előadásában nincs bucka, nincs beásottság. A buckát egy kétszemélyes fonott szék helyettesíti. Önmagában nem rossz ötlet. Nem azért, mert a tengerpartokon, gondoljunk a velencei strandra, látható efféle szék, vagy mert a kórházi erkélyeken is használatos ilyen szék, s maga Beckett is kórházban, egy gégerákos beteg mellett kapta a darabot: létrehozó ötletet, az újvidéki előadás, második része infúziós csövekkel és palackokkal behálózva ugyancsak kórházat idéz. Sem a helyhez-kötöttséget sugalló szék, sem az elmúlást sugalló kórházi szoba nem alkalmatlan tehát a darab világának, az írói szándéknak a kifejezésére. De mégis kevesebb, mint a Beckett elképzelt helyszín, mert megmarad önmagának, széknek, nem kap metaforikus jelentést. Csak van, de

nem él, nincs funkciója, olyan, mint a buckának vagy a beásottságnak van. A szék nem önmagában rossz ötlet, hanem felhasználása nem színházi, s nem beckettii.

Van az előadásnak olyan ötlete is, mely fölöttébb funkcionális, sőt egyenesen kiváló: a magnóhang. Az ötlet nyilván beckettii eredetű, *Az utolsó tekercsben* hallgatja vissza saját szövegét a darab egyetlen szereplője. Ladik Katalin az emlékezés, a múltidés, a merengés szavait vette fel hangszalagra, s mintegy hangos gondolkodásként reprodukálja. Az előadásnak ezek a részletei a legszuggesztívebbek, itt tagolja, értelmezi s éli át legteljesebben Beckett szövegét, Winnie-t a színész. Kár, hogy szövegghallgatása nem eléggé intenzív, mindössze néhány mimikára korlátozódik. A hallott szöveg színészileg kimunkáltabb, mint a hozzátartozó arcjáték, gesztusrendszer. Tehát nem arról van szó, hogy Ladik Katalinnak nincs elegendő emberi élménye Winnie életre keltésére, hanem ezt színészileg nem oldja meg eléggé erőteljesen. Ezt a kritikusi észrevételt támasztja alá, hogy a tárgyak, a jellegzetes beckettii reáliák sem élnek eléggé, nem válnak Winnie előéletének jelképeivé, nem utalnak egy életformára, egy miliőre, nem érezzük kapcsolatukat Winnie-vel, megmaradnak önmagukban létező kellékeknek. Ahogy a szalaghang Winnie belső monológjává válik, úgy kellene a különféle tárgyakkal Winnie élő testrészeivé válniuk.

Végezetül: van számomra az előadásnak a fentieknél sokkal inkább elgondolkodtató, mondhatnám vitás vonatkozása — túlságosan, szinte tragikus színezete. Mintha Beckettnek ebben a művében, mint a többiekben is a reménytelenség, a világvége-hangulat alatt buzogna egy fanyarul komikus, sírásra ingerlő, bohóctréfákat idéző véna. Ennek hatása, fel-feltörő jelenléte nem érződik az előadásban. Feltehetőleg, ha elmúlik a bemutató körüli izgalom, görcs, ha az előadás megleli természetes tempóját, kialakítja önnön ritmusát, akkor magától adódóan felszínre fog jutni a beckettii groteszk humor, amely kevésbé ellenpontozza, inkább árnyalja a tragikumot.

GEROLD László

K É P Z Ó M Ű V É S Z E T

NOTESZ

LÉPHAFT

Az újság egydimenziós médium, ez a varázsa. Igazi műfajai is azok, amelyek ebben az egyetlen adott dimenzióban tudják kinőni, kifutni magukat, a maximumot adni. Például Kosztolányi tárcáira gondolok, amelyek egyértelműen tárcáknak íródtak, csakis tárcák akartak lenni,

ám most az időben, akár a boron a buborék, észrevétlenül szinte, komoly irodalmi és filozófiai szövegekké emelkednek. Vagy említhetném példaként a vajdasági szövegrajz hőskorát, B. Szabó, Hangya és Sáfárány illusztrációit is.

A karikatúra tán még leginkább ennek az egyetlen dimenzióknak a szülőtte. Tehát tévednénk, ha erővel grafikai értékű műalkotást várnánk tőle, jóllehet a nagy példák azt bizonyítják, hogy ez is megtörténhet, sőt még monumentális is lehet, mint Goya, Daumier és Hogarth gúnyrajzai esetében.

Vajdasági példát is említhetnék ismét: Hangya vörös csillagos bohócára gondolok, amelyet a Grimasz szerkesztőjének, Gál Lászlónak küldött újévi üdvözlésként. Látható kismonográfiájában; egyik legfontosabb gúnyrajzunk, karikatúránk — alig elviselhető (különösen eredeti, színes változatában).

Da ha karikatúráról beszélek, nem Daumiérre, Hogartra és nem Hangyára gondolok elsősorban, hanem a rajznak azokra a zsurnalisztáira, akik afféle fordított pókokként, az újságokból, a rotációs gépekből fejtették ki fonalukat-vonalukat.

A gúnyrajz, a torzkép, a humoros, a vicces rajz időnkben mindinkább politikai rajzzá lett. Ahogy különben az aforizma is teljes egészében a politika szolgálatába állott. Ma Jugoszláviában a karikatúra nagy pillanatát éljük. Az első pillanat az aforizmáé volt, ez most a karikatúráé.

Baudelaire, a karikatúra legnagyobb szakértője egy helyen arról beszélt, hogy a forradalom a karikatúra valóságos lázát idézte elő. Izgalmas kérdés lenne megválaszolni, mi lázasította most be a mi karikatúristáinkat... És ebben a pillanatban teremtdőtt meg nálunk Léphaft számára is a nagy lehetőség, a nagy sansz. A tv egykori fiatal képzőművészeti és filmkritikusa, riportere csak szórakozásból rajzolt karikatúrákat, ám amikor a Magyar Szóban nemzedéke kezdett dominálni, a laphoz szerződötték, és maximális rendelést, maximális sanszot kapott. Vezércikkeket rajzolhat immár. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, felénk először vehet egy karikatúrista is részt a napi politikai küzdelemben.

Nagy képzőművészet sosem is volt nagy rendelés, mecénás és pápák nélkül. Különös, de ez a képzőművészet kérésére, a karikatúrára, a politikai rajzra is érvényes.

Alexander Bernáth vezette be a politikai rajz fogalmát. Itt és most is szükséges ezt hangsúlyoznunk: ahogy politikai költészetéről és politikai színházról beszélünk, úgy kell politikai rajzról is beszélni. Különben könnyű alibit biztosítanánk számára.

Léphaftnak, mint mondtam, most nagy rendelése van. De hogy mit tud ebből kamatoztatni, hogy mint egyfajta udvari bolond (mert a karikatúrista egyfajta udvari bolond is) tud-e gazdája szemébe is igazságokat mondani, hogy lépre, vonala mézesmadzagjára tudja-e csalni a

közélet muslincáit, legyeit és böglyeit, hogy mézébe a lép és az epe keserűségeit is bele tudja-e csöpögtetni, hogy végül is mit tud majd a komikus archívumban, a komikum nagy archívumában letétbe helyezni, az majd elválík. Rajza egyelőre még tétova, puha vonalú. Tehát inkább mosolygós, mint szálkás, éles, vitriolos. Új technikákkal való próbálkozásai (a raszter pl.), a vastagabb vonal és az erősebb kontúr megjelenése lényeges fejlődésről tanúskodik máris. Végezetül egy rajzát említéném meg, amelyet az utóbbi időben rajzolt, s a legjobban megragadta a figyelmemet: a dűlő, omladozó falat a kőműves, a munkás mérőónnal méri, ellenőrzi — a mérőzsineg végén ötágú csillag csüng.

CSUVIK ILONA

„Szeretni: árnyék.”

Sylvia Plath

Csuvik Ilona 59-ben született; Becsén banktisztviselő, jóllehet dolgozott mint fotós és szövegíró is.

Itt-ott (pl. a Forum-klubban) találkoztam korai munkáival, de igazán Tari Istvánnak adott, 85-ös interjúját olvasva figyeltem fel rá — érdekel, mire jutnak tanárjaik vezetésével a fiatalok az akadémián, a sok lehetőség, csábítás merre is billenti őket, melyik divatot vállalják fel, de ugyanígy — vagy talán még jobban — érdekel azoknak a fiataloknak a munkája, sorsa, akik váratlan irányból bukkannak fel, és egyedül, legtöbbször vidéknek vidékén kell megtalálniuk útjukat. Semmi különös sem volt abban az interjúban (arról mesélt, hogy Modigliani hatására kezdett festeni, hogy Szajkó a példaképe, és hogy szobájában nem locsolja virágait, egyezséget kötöttek ugyanis, ha a virág így életben tud maradni, akkor ő hajlandó szeretni: mert a virágnak is kell azért valamit tennie ahhoz, hogy szeressék), de valahogy meg tudott győzni, hogy neki festenie kell.

Felírtam akkor a noteszomba a nevét, és most látom, egy mondatát is kiírtam, minden bizonnyal azért, hogy emlékeztessem magam, érdemes odafigyelni, netán fel is keresni Becsén. Festés közben nyilatkozta a *Mire törekszel?* nehéz és könnyen nagy szavakkal indukáló kérdésre:

Tapogatom a határaitam.

Aztán futólag személyesen is megismertem; fel-felbukkant a színházak körül. Jóval később, véletlenül egyszerre találkoztam rajzaival a *Rukovetben* és a zentai fiatalok több figyelmet érdemlő, *Scarabeus* című lapjában.

Ezek a rajzok sokkal jobban tetszettek, mint festményei, noha festményein is megelétem azt a minimumot, amiből kiválhat, kinőhet va-

lami, és hát világ végi strandjain üldögélő párjainak jellegzetes póza sem volt egészen idegen tőlem . . .

Most az Újvidéki Színház előcsarnokában állított ki egy kis monokróm ciklust. Megleptek, majdhogynem megzavartak ezek a képek. Színes, naiv-puha szürrealizmust vártam, és ehelyett immár egy szuverén festő munkáival találkoztam, aki a legnehezebb utak egyikén már eredményeket is tud felmutatni.

A szürke és a fekete birkózása az emberi testért, pontosabban az ember lelkéért. A legérzékenyebb határok sértetnek meg, s e határsértéseknél mindenütt ott látható egy kis feszület. Különben ez a kis feszület az egyetlen konkrétum ebben a világban, az egyetlen biztos ellenpontja a gomolygásnak. Olykor maga a test is keresztté alakul, valahogy úgy, mint a repedezett, csomós fahasáb változik érzéki keresztté Ksenija Kantoci szobrain.

Mint jeleztem, a fiatal festők számára nagy veszélyt jelentenek a színes színek, ám ez az ólomszürke tán még nagyobbat, bár már felvállalása is rendkívüli merészségről tanúskodik. Hangyának van egy ilyen szürkével csinált, hosszú képe itt a Rádió igazgatói irodájában, és hát Szajkó is használ hasonló fémes szürkét, de ők mind a ketten finoman lobogó, kis színpettyekkel, foltokkal ellenpontozzák.

A lényeges az, hogy Csuvik Ilona kiküzdötte azt, amit sejteni véltem interjúja alapján: kiküzdötte saját festészetét, saját művészetét. A figura birkózása a homállyal, a sötétséggel azért autentikus, mert ez a birkózás ugyanilyen intenzitással folyik magával a médiummal is.

Még nem tisztult le teljesen ez a figura (érdekes, ott a leghibátlanabb, leginkább jelenlevő, egyértelmű, ahol szinte alig sejlik), de nem baj, hisz a figurával igazán egyetlen modern festőnek sem sikerült megbirkóznia — csak destruálni, bontani-rongálni tudták, vagy régi, leginkább reneszánsz elemekkel toldozni-foltozni . . . Csuvik Ilona e képein még nincs eljátszva a nagy lehetőség, hogy a figurák egyszer valóban kiváljanak és létezni tudjanak, létezni, élni, mint azok a virágok említett interjújában . . .

Képei között először a Szerelmem, Hiroshima című film indító képei jutottak eszembe, noha ez a szürke valami egészen más minőségek hordozója; igazi megközelítéséhez még némi időre van szükség, még egy kis időre nekünk és a festőnek is . . .

Aztán meg Sylvia Plath két sora szólalt meg bennem, bár már régen forgattam könyveit. Ő, Sylvia Plath birkózott így a sötétséggel, ő próbálta így kiszakítani magát a homályból, vagy tán inkább a vakító fényből, ami az ő esetében legtöbbször a hold „Ő-szájának” fénye volt:

*„A test többi része elmosódik
Gyöngyházzsínben.”*

KORTÁRS FRANCIA FESTÉSZET

Francia Művelődési Központ, Belgrád, 1988. április—május

A belgrádi Francia Művelődési Központ, amely eddig is sokat tett annak érdekében, hogy az egyre szürkülő kulturális élet egy kis színt kapjon, ezúttal egy szerény, ám mégis eseménynek számító festészeti kiállítást szervezett. A tárlat rendezője Richard Rotkopf nyolc művészt választott ki azok közül, akik a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején tűntek fel a párizsi festészeti életben, s akik azóta is a figyelem középpontjában állnak. A kiállítás természetesen már méreteinél fogva sem nevezhető reprezentatívnak, hiszen két tucat kép legfeljebb töredezett pillanatfölvételt nyújthat egy olyan sokrétű festészetről, mint amilyen a kortárs francia. Egy vonatkozásban azonban szerencsés helyzetben vagyunk. A belgrádi és a zágrábi Modern Művészetek Múzeumának jóvoltából három évvel ezelőtt igen alaposan megismerhettük a modern francia festészet 1960-tól 1985-ig terjedő periódusát, a mostani tárlat pedig szintén ennek az időszaknak a festészeti termésébe nyújt betekintést.

A két kiállítás közötti kontinuitás már a neveken is lemérhető: a jelenlegi válogatásból négy művész a korábbi tárlaton már szerepelt. Nem mellékes megjegyezni, hogy közülük hárman — Vincent Bioulès, Pierre Buraglio és Claude Viallat — a hetvenes évek elejének művészetét alapvetően meghatározó Support-Surface nevű csoport egykori tagjai. A három évvel ezelőtti kiállításon mindannyiukat a Formalista eljárások című részlegbe helyezték. Joggal, hiszen az egész csoport alapvető célkitűzése a festészet nyelvezetének hűvös, nemegyszer a semmitmondásban tetszelgő elemzése volt: Claude Viallat a társaság egyik vezéregyénisége például 1974-ben még azt vallotta, hogy „a képek termelésének rendszerét és jelentéskörét minél inkább le kell egyszerűsíteni”. Az eredeti programra azonban a mostani tárlaton már szinte rá sem lehet ismerni. Különösen Vincent Bioulès képein nem, aki a formalista absztrakcióból egy naiv, gyermeki látásmódot idéző, üde figurációba csapott át, egészen közel kerülve a szabad figurációt művelő huszoneves festőkhöz. Claude Viallat ugyancsak alig hasonlít egykori önmagára, illetve idézett ars poeticájára: mindössze ahhoz az alapelvéhez maradt hű, hogy butaság kifejlesztett vászonra festeni. A korábban használt gyűrött lepedők és pokrócok helyett újabban főleg füledt századeleji hangulatór idéző, díszes napernyőkre dolgozik. Az eleve adott ornamentikát azonban korábbi szokásától eltérően nem mechanikusan ismétlődő elemekkel módosítja, hanem színes, gesztuális jelírással értelmezi. Lényegében ugyanúgy, mint a magukat „mintafestőknek” nevező, frissen feltűnt amerikai művészek: vizenyősen, lezserül, nemegyszer a szecessziós formavilág felé is kacsingatva. A csoport eredeti célkitűzéseihöz talán egyedül Pierre Buraglio ragaszkodik, aki továbbra is távol tart

ja magát az irodalmias tartalomtól és érzelmi hatástól: immár tizenöt éve ragasztgat rámozott üveglapokra olyan vászoncsíkokat, melyek föltehetőleg egy kész festmény szétvagdalásának eredményeképpen jöttek létre. Az egész úgy hat, mint egy végtelen történet, melynek témája az eredeti kép, de abból a művész mindig csak apró részleteket hajlandó közölni. Egy dolog azonban valószínűnek látszik: miután Buraglio vászoncsíkjain egyre gyakrabban villan be egy-egy expresszív gesztus vagy neonosan világító színcsóva, az elképzelt eredeti kép sem lehet teljesen mentes azoktól a stílusjegyeiktől, amelyekkel az utóbbi időben az új festőiség árasztotta el nemcsak ezt a tárlatot, hanem az egész világot is.

Jól lemérhető ez a többi kiállító művész újabb képein is: a hatvanas évek végén szinte mindegyikük más-más irányzatból indult ki, de az új festészet alapvető hatása úgyszólván mindegyiküknél lemérhető. Hervé Telemaque korai pop-artos kollázsait most egy korunkra jellemző hanyag, nemtörődöm festői átirás időszerűsíti, Jacques Poli régebbi konstruktivizmusa színes dekoratív ornamentalsé hígult, André Nouyrit puritán minimalizmusa pedig hirtelen világítóvá színesedett. Látszólag a legdöntőbb változást mégis a szikár konceptualistaként induló Francois Martin világában tapasztaljuk, aki egy váratlan pillanatban az észművészetet érzelmi festőiséggel váltotta fel. Nála azonban szemlátomást nem a nyolcvanas évekre jellemző szélkakas-politikáról van szó, hanem valami sokkal mélyebb dologról. Az ő szemléletváltása egyrészt jóval megelőzte az új festészet divatját, másrészt pedig nála sem a szín, sem a forma nem válik a semmi külsőleges burkává vagy tettetett járulékává, ahogy azt az újabb festészetben már kénytelenek voltunk megszokni. A konceptualista periódusból átmentett nehézkes kézírás olyan bámulatos egységre talált a visszafogott, alig pislákoló színmezőkkel, görcsös vonalgomolyagokkal és súlyos, amorf foltokkal, hogy ez még véletlenül sem a látványos szimuláció festészete, hanem a mindenkori piktúra eredetien egyéni változatban. Eppen ezért nagyon örülnék, ha a modern francia festészet immár sorozattá terebélyesedő jugoszláviai bemutatása egy Francois Martin-retrospektívával folytatódna.

SEBŐK Zoltán

KRÓNIKA

DÍJAK, ELISMERÉSEK — A művészet terén elért eredményeiért az idén Bahrija Nuri-Hadžić operaénekesnőt, Olja Ivanjicki festőnőt, Miodrag Pavlović költőt, író, valamint Aleksandar Tišma író, részéssítették Július 7-e díjban. Bahrija Nuri-Hadžić a belgrádi Opera tagjaként kiváló alakításaiival nemcsak ország-szerte, hanem a világ legjelentősebb operaházaiban is fellépett és ismertté vált. Olja Ivanjicki a Medijale csoport tagjaként kezdte pályafutását. Számára a művészet mindig sorskérdés volt, szimbolikus-poétikus és metaforikus képrendszer segítségével közvetíti üzenetét. Harmincéves munkássága a legjelentősebb hazai alkotók sorába emeli. Miodrag Pavlović költészetét a művészi érzékenység és az intellektuális látásmód jellemzi. A legjelentősebb jugoszláv költők egyike, akit verseinek szuggesztív ereje, a metaforikus versbeszéd, költészetének tematikai és motívikai dimenziói a modern irodalom vezető egyéniségévé avattak. Esszéiben nagyfokú erudíciója és lényeglátató gondolkodása tárgyiasul, egyazon intenzitással töpreng a költészet lényegéről, az irodalmi ízlés kérdéseiről, mint ahogyan hazai és külföldi írók portréját rajzolja meg. Aleksandar Tišmát elsősorban regény- és novelláíróként tartjuk számon. Fiatalkorában verseket és irodalomkritikákat is közzétett, s számos magyar nyelvű regény szerb-horvát tolmácsolója. Prózaí művei az ember egzisztenciális kiszolgáltatottságáról szólnak; a lényegbevágó megfigyelések és a pontos ábrázolás mestere, aki az ember rejtejt tudattartalmait ragadja meg szigorúan szerkesztett munkáiban. „Tišma egyaránt meggyőző, ha a háború borzalmairól ír, vagy ha a mindennapok drámai konfliktusait jeleníti meg. Ő az az

író, akinek mindig hinni lehet” — áll a Július 7-e díjat odaítélő bizottság jelentésében.

A Miroslav Krleža-díjat, amelyet háromévenként ítélnek oda, a Miroslav Sichel, Nedeljko Mihanović, Vlatko Pavletić, Ante Stamać és Mirko Tomašović összetételű bírálóbizottság Slavko Mihalićnak ítélte oda. A zsűri döntése értelmében az 1984 és 1987 között Horvátországban megjelent legjobb költészeti alkotás a költő *Tiše lomače* (Csendes máglyák) című kötete. A Forum Könyvkiadó nemrégiben jelentette meg az ismert horvát költő válogatott verseit magyar nyelven. Az *Atlantisz* című kötet az 1951—1985 közötti időszak versterméséből ad gazdag válogatást.

Danilo Kiš író rangos irodalmi elismerésben részesült, az NSZK-beli Südwestfunk Baden-Baden rádióállomás irodalmi folyóiratának díját érdemelte ki. Nagy figyelmet keltettek Danilo Kiš német nyelvre is lefordított művei, a *Borisz Davidovics sír-emléke*, a *Holtak enciklopédiája*, a *Kert, hamu és a Homokóra*, a kritikusok igen kedvezően értékelték őket, a *Homokórá*t a hónap legjobb regényének nyilvánították.

A Jovan Popović-díjat, a Harcoszövetség Tartományi Bizottságának elismerését, amelyet évente a vándorú nemzetek és nemzetiségek forradalmi hagyományainak ápolása terén elért eredményekért ítélnek oda, az idén Aleksandar Tišma *Kapo* című regényéért, Balogh István Mayer Ottmárról szóló monográfiájáért, Radivoje Stakić *Becse a háborúban és a forradalomban 1941-től 1945-ig* Radomir Prica *Grgurevci a forradalomban* című mun-

kájáért, Zdravko Mandić a *Fruška gora-i partizánok* című faliszönyegéért, Stevan Bodnarov képzőművész pedig életművéért érdemelte ki. Jovan Popović-díjat kapott két intézmény is: a kikindai zenekedvelők egyesülete valamint a Harcoszövetség szabadkai közéleti bizottsága a *Titói ösztönzés* című gyűjtemény megjelentetéséért.

A Magyar Népköztársaság elnöki Tanácsa Csillagrenddel tüntette ki dr. Penavin Olga néprajzkutatót, nyugalmazott egyetemi tanárt a jugoszláviai magyarság hagyományainak rendszeres feltárásáért, valamint a magyar—jugoszláv kulturális, tudományos és oktatási kapcsolatok sokévi ápolásáért. Az elismerést június 20-án az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán Györke Sándor, Magyarország belgrádi nagykövete adta át.

A Vajdasági Művelődési Önzagartási Érdekközösség nemrégiben tizenöt nívódíjat osztott ki a múlt évben elért kimagasló művészi teljesítmények jutalmazására. Az írók közül elismerésben részesült dr. Miodrag Radović *Književna aksiologija* (Irodalmi axiológia) című tanulmánykötetéért, Judita Šaljo *Trag kočnja* (Féknym) című regényéért, Brasnyó István Milorad Pavicé, regényének, a *Kazár szótár*nak a magyar nyelvű fordításáért, Koncz István *Ellen-máglya* című verseskötetéért és Mihal Harpan szlovák nyelven írt irodalomelméletéért. Az újvidéki Matica srpska Könyvkiadó impozáns szlovén nyelvű sorozatáért hasonló elismerésben részesült. A színművészek közül Rövid Eleonórá, az Újvidéki Színház művésznőjét Örkény István *Tóthéke*, Jordan Plavneš „R”, Mrozek *Mészárszék* és a Kádár Kata című előadásban nyújtott alakításaiért, a színházi dolgozók közül Milutin Karišikot a *Vajdasági Színházak Almanachja* szerkesztéséért díjazta a bizottság. Az érdekközösség zenei alosztálya Zoran Mulić zeneszerzőt és Slobodan Bursac karmestert díjazta. Az előbbit az *Örök völgy* című balett librettójáért, Bursac karmestert pedig abból az alkalomból, hogy a zrenjanini Josif Marinković kórusal

Londonban elnyerte a világ legjobb amatőr kórusainak fesztiválján az első díjat. Posztumusz részesítették nívódíjban Đorđe Jović képzőművészeti kritikust nemrég könyvben is megjelent képzőművészeti kritikáiért. A díjazottak között van Olga Mikić művészettörténész a *Szentendrei portrék és a vajdasági képtárak 140 éve* című publikációjáért, továbbá Miloš Arsić művészettörténész a Stevan Maksimović és Stojan Trumić munkásságát bemutató kiállításokért, valamint Milorad Girić régész a bánáti körös kultúra feltárása terén elért eredményeiért. Hasonló elismerésben részesült még dr. Veselinović Sulcz Magdolna nyugalmazott egyetemi tanár, néprajzkutató és Katarina Ćirić Petrović a nemzetközi kulturális kapcsolatok ápolása terén kifejtett tevékenységéért.

Kinka Rita fiatal szabadkai zongoraművész nő nemrégiben két rangos nemzetközi elismerésben részesült. A fiatal előadóművészek meghívásos nemzetközi szemléjén Bordeaux-ban aranyérmét és oklevelet kapott, a Prágai nyár elnevezésű versenyen pedig — amelybe tizenegy év után újra beiktatták a zongorát mint versenykategóriát — igen erős nemzetközi mezőnyben negyedik lett, oklevelet érdemelt ki.

ÚJ JELÖLT A JUGOSZLÁV ÍRÓSZÖVETSÉG ELÉRE — A Szerbiai Íróegyesület Slobodan Selenić személyében új jelöltet állított a Jugoszláv Írószövetség élére. Mint ismeretes, az országos írószövetségnek már évek óta azért nincs elnöke, mert az eddigi jelölt, Miodrag Bulatović nem kapta meg az íróegyesületek többségének szavazatát. A szerbiai írók ezen a tisztújító értekezletén saját elnökükké Matija Bećkovićot választották meg.

TANÁCSKOZÁS MILAN KONJOVIĆ MUNKÁSSÁGÁRÓL — A Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia szervezésében június folyamán kétnapos tudományos tanácskozást szerveztek, melynek témája a kilencvenéves Milan Konjović élete és munkája volt. Az értekezleten több hazai

és külföldi szakember méltatta a gazdag életművet. A felszólalók ismertették a festő életútját, és elemezték festészetének fontos állomásait, de kevésbé ismert alkotásairól: akvarelljeiről és pasztelljeiről is értekeztek. A tanácskozás résztvevői többek között Milan Konjović festményeinek és a hagyománynak az összefüggéséről, képeinek metaforikus és antropológiai jegyeiről tartottak előadást, s kijelölték a helyét a kortárs európai képzőművészetben. Milan Konjović és a művészeti mozgalom kapcsolatát vizsgálták, kitértek munkásságának sajtóviszhangjára, a festővel való személyes barátságukról szóltak, méltatták művészi hitvallását, s kihangsúlyozták, hogy Konjović mindig is azt vallotta, hogy a festészetnek mindig festészetnek kell maradnia, a festészet szolgálatában kell állnia, hogy betölthesse valódi funkcióját.

Az ülészak résztvevői az újvidéki tanácskozást követően ellátogattak Zomborba, a Konjović Képtárba, megtekintettek három portréfilmet, s találkoztak a kilencvenéves festővel is.

A tanácskozás anyaga az év végén kötetbe gyűjtve megjelenik.

RUDO BRTAŃ TANULMÁNYA SZÉKÁCS JÓZSEFRŐL — A Nový život vajdasági szlovák irodalmi folyóirat tavaly decemberben megjelent számában közölte Rudo Brtaň cseh-szlovákiai irodalomtudós tanulmányát Székács Józsefről. A szerző megállapítja, hogy a szláv irodalmakat a magyarok felé csak olyasvalaki közvetíthette, aki kapcsolatban állt a szláv népekkel és nyelvekkel, vagy magánszorgalomból olvasott bele valamelyik szláv nép irodalmába. Szerinte Székács a szláv népek irodalmának, pontosabban a szerb népdalok fordításának úttörője volt. Neve szlovák eredetre utal. Orosházán élő szülei szlovákok voltak. Székács mezőberényi és soproni tanulmányai alatt elmagyarosodott, és könnyebb volt befogadnia az új magyar verselést, mint visszafordulni a szlovák gyökerekhez.

Brtaň hangsúlyozza, hogy Székács életében az egyik legjelentősebb for-

dulat 1829-ben állt be, amikor nevelőként állást kapott a szerb Jovan Nikolicnál. Ugyanebben az időben Theodor Stratimirovičnál Székács kortársa, Michal Godra szlovák költő volt nevelő. Székács többször is találkozott Godrával, aminek a jelentősége főleg a későbbi évek során mutatkozott meg. Számos hasonlóság is volt közöttük, így például mindketten lefordították Horatius ódáit. Godra „segített” neki csehből is fordítani. 1837-ben több levelet is váltottak. Székács tudta, hogy Godrának megvan Vuk Pesmaricája, ezért kölcsönkérte tőle, és több verset lefordított belőle, majd visszaküldte Godrának, aki akkor Bajszán tartózkodott.

Míg Székács a szerbek között élt, alkalma nyílt elsajátítani az ő nyelveket, amihez azonban nagyban hozzájárult az, hogy gyerekkorában jól tudott szlovákul, és ez elősegítette a másik szláv nyelv befogadását. Szerb nyelvtudásának a „következménye” volt az 1836-ban megjelent Szerb népdalok és hősregék című gyűjtemény.

Székács fordította Ján Kollár szlovák költő verseit is. Brtaň felhívja a figyelmet arra, hogy érdemes lenne Székács kéziratái között megkeresni ezeket a fordításokat, melyekkel ő tulajdonképpen a szláv nyelvekből való fordítást gyakorolta. Brtaň szerint Székács tudta értékelni a szerb, a szlovák és a cseh népdalok romantikus érzésvilágát.

Rudo Brtaň tanulmánya második részében Székács elődeiről ír, és közülük kettőt emel ki: az egyik Kazinczy Ferenc, akinek alkalma volt a Magyarországon élő szláv népek nyelvével, szokásaival, folklórijával közelebből is megismerkedni. A másik Mihail Vitković, (Vitkovics Mihály), akinek az anyanyelve szerb volt, de magyarul verselt, és szerb nyelvből fordított. Vitkovicot barátság fűzte Lukijan Mušickihez, de többször találkozott Vukkal is. A szlovákok számára a szerb irodalmat Samuel Rožnay és Pavel J. Šafarik fedezte fel. Ők voltak az elsők, akik Vuk Karadžićra is felhívták a figyelmet. Brtaň a későbbiekben leírja, ki hogyan próbálta megoldani a nép-

dalok, versek lefordításának nehézségeit tanulmánya végén pedig feltárja, hogy hogyan tudta mindezt később Székács hasznosítani, hogy Vuk megismerésénél hogyan vált hasznára a „szlovák kapcsolat”: Ján Kollár, Michal Godra és mások barátsága.

R. A.

TANYASZÍNHÁZ — Július 2-a és augusztus 1-je között huszonegy jugoszláviai magyar és öt magyarországi faluban mutatta be a Tanyaszínház alkalmi társulata Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* című verses mesejátékát. Az előadás eredetileg az újvidéki Művészeti Akadémia elsőéves színművészhallgatók vizsgaelőadásának

készült, a Tanyaszínház produkciójában azonban a harmadévesek, színművészek, valamint amatőr színészek is fellépnek. A darabot Soltis Lajos állította színpadra. Főbb szerepekben: Szőke Zoltán (Csongor), Szántó Valéria (Tünde), Simon Mihály (Balga), Rózsa Ilona (Ilma), és Modri György (Mírigy). Az előadásról egyik következő számunkban teszünk közzé bírálatot.

BORI IMRE MANDÁTUMÁNAK MEGHOSSZABBÍTÁSA — A Forum Könyvkiadó Kiadói Tanácsának és dolgozóinak javaslatára a kiadóház központi munkástanácsa június végi értekezletén újabb négyéves megbízási időre ismét Bori Imrét nevezte ki a *Hid* főszerkesztőjének.

A FORUM KÖNYVKIADÓ
1988-ban MEGJELENT KIADVÁNYAI

Josip Broz Tito összegyűjtött művei XXII.

Boris Kidrič: *A fordulat évei* (tanulmányok)

Szám Attila: *A kettős burok terbe* (tanulmányok)

Ács Károly *összes versei*

Fenyvesi Ottó: *Kollapszus* (versek)

Podolszki József: *Át* (hátrahagyott versek)

Ali Podrimja: *Nyugtalan kő* (versek)

Marko Ristić: *Turpitude* (poéma)

Brasnyó István: *Macula* (regény)

Kopeczky László: *Párizsi kaland — A beszélő óra* (kisregények)

Jódal Rózsa: *Gömblakók* (regény)

B. Szabó György: *Élmény, szerep, hivatás* (tanulmányok)

B. Szabó György: *Tér és idő* (tanulmányok)

Hornyik Miklós: *Titokfejtők* (tanulmányok)

Losoncz Alpár: *Hiányvonalatkozások* (tanulmányok)

Csáky S. Pirooska: *Vajdasági magyar könyvek 1919—1941* (bibliográfia)

Sebők Zoltán: *Mitosz és művészet között* (esszék)

Csorba Béla: *Temerini népbagyományok*

Vukovics Géza: *Varázsszem* (publicisztika)

Székely Tibor: *Patagóniától Alaszkáig* (útirajz)

Szűcs Imre: *Kölyökkorukorokban* (gyermekversek)

Gvido Tartalja: *Sebolsincs állattan* (gyermekversek)

Mirnicz Zsuzsa: *Kapaszkodó* (ifjúsági regény)

Nemes Fekete Edit (képzőművészeti katalógus)

Barcsay Jenő: *Anatomija za umetnike*

- Szűgyi Zoltán: Mondatok mit mondatok (*vers*) 940
- Herceg János: Füst Milánról ünnepélyesen 941
- Hódi Éva: Három szerep: a bohóc, a törpe és a kajóskapitány 944
- Harkai Vass Éva: Füst Milán „intim drámái” 949
- Papp György: Látomásvilág és breugheli ellenpont 955
- Jubász Erzsébet: A Füst Milán-i nevetés 961
- Vajda Gábor: Váltakozó erőviszonyok (*kísérlet a Nevetők értelmzésére*) 966
- Rajslí Ilona: Az *Advent* két szövegváltozatáról 982
- Csányi Erzsébet: A beszédében élő regényhős 987
- Láncz Irén: Mondatkapcsolások, konstrukciótipusok *A feleségem történetében* 991

DOKUMENTUM

- Bosnyák István: Drávaszög és Tisza mente, pályázati regényben (az 1987. évi regénypályázat díjazott műveinek zsűrielnöki méltatása) 999

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Utasi Csaba: Túl a naivitáson (Fenyvesi Ottó: *Kollapszus*) 1006
- Jubász Erzsébet: A bomlás és virágzás nagy korszaka (Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*) 1008
- Gerold László: Magánmizéria és közkalamajka (Hankiss Ágnes: *Széphistória*) 1010
- Harkai Vass Éva: A jövőendő középkorában (Rózsa Endre: *Az anyag emlékezete*) 1013
- Láncz Irén: Petőfi verseiről — ahogy még nem írtak (Elekfi László: *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése*) 1016
- Fehér Katalin: A hármass hiány szorítása (Farnbauer Gábor: *A hiány szorítása*) 1018

S z í n h á z

- Gerold László: Ő, azok a szép napok 1020

K é p z ő m ű v é s z e t

Tolnai Ottó: Notesz (Léphaft, Csuvik Ilona) 1022

Sebők Zoltán: Kortárs francia festészet 1026

KRÓNIKA

Díjak, elismerések; Új jelölt a Jugoszláv Írószövetség élére; Tanácskozás Milan Konjović munkásságáról; Rudo Brtaň tanulmánya Székács Józsefről; Tanyaszínház; Bori Imre mandátumának meghosszabbítása 1028

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1988. július—augusztus. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 5000, fél évre 2500 dinár. Egyes szám ára 600, kettős szám ára 1200 dinár; külföldre egy évre 10 000, fél évre 5000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079